

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу
академиясы

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КЫРГЫЗ ЖАРАНЫ
ГРАЖДАНДЫК ИДЕНТТУУЛУК САЯСАТЫНЫН КАЛЫПТАНЫШЫ
ОКУУ КУРАЛЫ

Бишкек-2021

УДК
ВВС
ХХ

PeaceNexus Фондунун (Швейцария) колдоосу менен даярдалып, басылып чыкты.

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын Окумуштуулар кеңешинин чечими менен басып чыгарууга сунушталды.

Кыргыз Республикасындагы кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу саясаты. Окуу куралы /Кол. авторлор / Ред. А.А. Акматалиева, КР ПМБА, Бишкек 2021. - 200 б.

Сынчылар: К.Б. Базарбаев, п.и.д., доцент Б.М.Төрөгелдиева, п.и.д., профессор Ч.Эсенгул, п.и.д., З.Сыдыкова

Окуу-методикалык колдонмодо жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү үчүн маанилүү болгон ар кандай аспектилерди, анын ичинде концептуалдык аппаратты, өнүктүрүү саясатына заманбап мамилелерди жана жарандык иденттүүлүктүн моделдерин, укуктук камсыздоону жана жарандык иденттүүлүктүн Кыргыз жараны өнүктүрүү Концепциясынын приоритеттүү багыттарын, артыкчылыктуу багыттардагы көйгөйлөрдү чечүүдө мамлекеттин жана коомдун институттарынын ролун системалуу түрдө чагылдырат.

Окуу куралы Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясынын жоболоруна ылайык жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча заманбап мамлекеттик саясатты түшүнүүгө жана ишке ашырууга көмөк көрсөтүү максатында иштелип чыккан.

Бул окуу куралы мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлерге, ЖОЖдордун окутуучуларына, студенттерине, ошондой эле Кыргызстанда жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясатты изилдеген ар бир адамга арналган.

Киришүү.....

1-бөлүм. Жарандык иденттүүлүк: түшүнүгү, өзгөчөлүгү, заманбап концепциялары жана моделдери. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктүн калыптануу жана өнүгүү этаптары.....

- 1.1. Иденттик түшүнүгү жана анын түрлөрү. Жарандык иденттүүлүктүн моделдери. Жарандык иденттүүлүк “Кыргыз жараны”
- 1.2. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүк саясатын калыптандыруу жана өнүктүрүү этаптары: ыкмалар, жетишкендиктер жана кыйынчылыктар.....
- 1.3. Ар түрдүүлүктү сактоо жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу. Кыскача корутундулар.....
Жаңы	терминдер	жана
түшүнүктөр.....		
Контролдук	суроолор	жана окуу
тапшырмалары.....		
Сунушталган окуу.....		

2-бөлүм. Кыргыз Республикасындагы жарандык иденттүүлүктүн саясий-укуктук негиздери.....

- 2.1. Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты калыптандыруунун конституциялык негиздери жана ченемдик укуктук актылары.
- 2.2. Кыргыз Республикасынын саясатын аныктоочу стратегиялык документтер. Кыргыз Республикасындагы кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы: максаттары, милдеттери, принциптери жана негизги багыттары.....
- 2.3. Адамдын жана жарандын укуктары боюнча эл аралык документтер.....
- Кыскача корутундулар.....
Жаңы	терминдер	жана
түшүнүктөр.....		
Контролдук	суроолор	жана тренинг
тапшырмалары.....		
Сунушталган окуу.....		

3-бөлүм. Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты калыптандыруу саясатынын негизги артыкчылыктары: ишке ашыруу жана өнүктүрүү механизмдери.....

- 3.1. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, руханий-адептик баалуулуктарды урматтоону өнүктүрүү жана этностук көп түрдүүлүктү сактоо.....
- 3.2. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү, көп тилдүүлүктү өнүктүрүү жана эне тилдерди сактоо саясаты.....
- 3.3. Кыргызстан светтик мамлекет, мамлекеттин конфессиялар аралык тынчтыкты жана диний толеранттуулукту калыптандыруу боюнча саясаты.....
- 3.4. Өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуу, социалдык-экономикалык укуктарды ишке ашыруу үчүн бирдей шарттарды түзүү.....

Кыскача корутундулар.....

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр.....

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары.....

Сунушталган окуу.....

4-бөлүм “Кыргыз жараны” жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүдө мамлекеттин жана жарандык коомдун институттарынын ролу.....

4.1. Институттук чөйрө жана өнүгүү механизми кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгү.....

4.2. Мамлекеттик институттар жана алардын Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүдөгү ролу.....

4.3. Кыргыз Республикасында жарандык коомдун институттары жана алардын жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүдөгү ролу.....

Кыскача корутундулар.....

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр.....

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары.....

Сунушталган окуу.....

Глоссарий.....

Тиркемелер.....

Колдонмо. Айрым ченемдик укуктук актылардын
үзүндүлөрү.....

КИРИШҮҮ

Кыргыз Республикасынын туруктуу социалдык-экономикалык өнүгүүсү көптөгөн факторлордон көз каранды. Маанилүү шарттардын бири – туруктуу коомдук-саясий кырдаал, мыйзамдуулук, тартип, элдин биримдиги жана биримдиги, жынысына, улутуна, диний жана саясий көз карашына, кесибине жана билимине карабастан бардык жарандардын ак ниет эмгеги жана жигердүүлүгү.

Кыргызстанда социалдык-экономикалык өнүгүүнүн бул материалдык эмес факторлоруна тийиштүү көңүл бурулуп, тиешелүү мамлекеттик саясат жүргүзүлдү.

Бүгүнкү күндө бул саясат м.а. 2020-жыл 13-ноябрындагы Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н. Жапаровдун Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасындагы Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясында чагылдырылган. Бул 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо Концепциясынын логикалык уландысы болуп саналат.

Бул Концепция Кыргыз Республикасынын бардык жарандарын бириктирүүчү жарандык иденттүүлүк катары жарандык иденттүүлүк – кыргыз жаранын курууга мамилени алдыга коёт. Жаран катары өзүн-өзү аңдоо, кыргыз жараны үй-бүлө, коом жана мамлекет тарабынан калыптанган билимдин, маданияттын, тарбиянын жана инсандык өнүгүүнүн бир бөлүгү болууга тийиш.

Кыргыз Жаранынын жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын жайылтууда конституциялык нормаларды ишке ашырууну, ар бир адамды жана жаранды сыйлоону, сапаттуу мамлекеттик түзүлүштү камсыз кылууга багытталган мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарына жана алардын кызматкерлерине өзгөчө роль таандык.

Колдонмонун максаты мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин, студенттердин жана калктын башка категорияларынын арасында Кыргыз Жараны Концепциясына бирдиктүү көз карашты калыптандыруу жана анын негизги жоболорун иш жүзүндө колдонуу аркылуу жарандык интенсивдүү өнүгүү Концепциясынын идеяларын жайылтуу болуп саналат.

Ушул максатты эске алуу менен колдонмонун авторлору төмөнкүдөй милдеттерди коюшту:

- жарандык иденттүүлүктүн негизги концепциялары, өзгөчөлүктөрү, мамилелери жана моделдери, Кыргызстанда жана чет мамлекеттерде бул

чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын тажрыйбасы жөнүндө жалпы түшүнүк берүү;

- Кыргызстанда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча мыйзамдык базаны жана негизги документтерди карап чыгуу, «Кыргыз жараны» Концепциясынын негизги жоболору (максаттары, милдеттери, принциптери ж.б.у.с.) менен таанышуу;

- Кыргыз жараны жалпы жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу боюнча саясаттын негизги багыттарын, анын ичинде аны ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн механизмдерин кароо;

- «Кыргыз жараны» Концепциясын ишке ашырууда мамлекеттин жана жарандык коомдун институттарынын ролун баяндоо жана анын негизги жоболорун иш жүзүндө колдонуу боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу.

Окуу куралы төрт бөлүмдөн турат.

1-бап киришүү, даярдоо жана теориялык-методологиялык мүнөзгө ээ. Анда жарандык иденттүүлүктү түшүнүү үчүн маанилүү маселелер – иденттүүлүк түшүнүгү жана анын түрлөрү, жарандык иденттүүлүктүн өзгөчөлүктөрү жана анын элементтери, жарандык иденттүүлүктүн заманбап концепциялары жана моделдери көрсөтүлгөн. Обзор кээ бир чет мамлекеттерде жарандык иденттүүлүктүн калыптануу жана өнүктүрүү саясаты. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүк саясатын калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн негизги этаптары, колдонулган ыкмалар, жетишкендиктер жана кыйынчылыктар баяндалат.

2-бап Кыргыз Республикасындагы жарандык иденттүүлүктүн саясий жана укуктук негиздерине арналган. Жарандык инсандыкты калыптандыруу боюнча Кыргыз Республикасынын конституциялык негиздери жана негизги ченемдик укуктук актылары, ошондой эле биздин өлкө ратификациялаган адам жана жаран укуктары боюнча эл аралык документтер каралат. Бул главада ошондой эле Кыргыз Республикасынын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча саясатын аныктаган стратегиялык документтерге, анын ичинде Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты өнүктүрүү Концепциясына, анын максаттарына, милдеттерине, принциптерине сереп жана негизги багыттары берилген.

3-бөлүмдө Кыргыз Республикасында жалпы жарандык бирдейликти калыптандыруу саясатынын артыкчылыктуу багыттары, анын ичинде аны ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн механизмдери каралат. Бул бап «Кыргыз Жараны» жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү саясатынын төмөнкүдөй негизги аспектилерин камтыйт:

- Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, руханий-адептик баалуулуктарды сыйлоону өнүктүрүү жана этникалык көп түрдүүлүктү сактоо;
- мамлекеттик тилди өнүктүрүү, көп тилдүүлүктү өнүктүрүү жана эне тилдерди сактоо;
- конфессиялар аралык тынчтыкты жана диний толеранттуулукту калыптандыруу;
- өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуу үчүн бирдей шарттарды түзүү, өлкөнүн жарандарынын социалдык-экономикалык укуктарын ишке ашыруу.

4-бөлүмдө Кыргыз жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясынын идеяларын илгерилетүү жана ишке ашырууда мамлекеттин жана жарандык коомдун институттарынын ролу баяндалат. Аталган бапта институттук чөйрө жана өнүгүү механизми кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгү, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойногон алдыңкы мамлекеттик институттар жана кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүдө өлкөбүздүн жарандык коом институттарынын орду тууралуу маалымат берилет.

Ар бир главанын аягында кыскача корутундулар, жаңы терминдер жана түшүнүктөр, текшерүүчү суроолор жана талкууланган маселелерди консолидациялоо үчүн окуу тапшырмалары, ошондой эле окууга сунушталган адабияттар бар.

Колдонмодо жаңы терминдердин жана түшүнүктөрдүн, колдонмолордун глоссарийи да камтылган. Тиркеме эң көп берилүүчү суроолордун тизмесин жана аларга сунушталган жоопторду камтыйт.

Окуу китеби Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын окутуучулары тарабынан жазылган. Анын курамында: тарых илимдеринин доктору, доцент А.Б. Болпонова; ф.и.д., доцент Ч.Ш. Абдыраманова; ф.и.к., доцент Дүйшө кызы Нуржан; саясий илимдеринин кандидаты, доцент А.Е. Эсенбаев; техника илимдеринин кандидаты, доцент С.К.Мурзаевдер бар. Окуу куралы философия илимдеринин кандидаты, профессор, академиянын ректору А.А. Акматалиевдин редакциясынын жетекчилигинде даярдалган.

Окуу куралы PeaceNexus Фондунун (Швейцария) колдоосунда Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясы менен өнөктөштүктө даярдалып, басылып чыкты.

Авторлор колдонмонун рецензенттерине жана аны даярдоого жана басып чыгарууга салым кошкондордун бардыгына чын жүрөктөн ыраазычылык билдиришет.

1-бөлүм. ЖАРАНДЫК ИДЕНТТИКТЕР: ЖАРАНДЫК ИДЕНТТИКТИН КУРУЛУШУНУН ТҮШҮНҮГҮ, спецификасы, моделдери. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ЖАРАНДЫК ИДЕНТТИК САЯСАТЫНЫН КАЛЫПТАНУУ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ЭТАПТАРЫ

Темалар:

- 1.1. Иденттик түшүнүгү жана анын түрлөрү. Жарандык иденттүүлүктүн моделдери. «Кыргыз жараны» жарандык иденттүүлүгү.
- 1.2. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүк саясатын калыптандыруу жана өнүктүрүү этаптары: ыкмалар, жетишкендиктер жана кыйынчылыктар.
- 1.3. Ар түрдүүлүктү сактоо жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу.

Бөлүм боюнча кыскача корутундулар

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары

Окуу сунушталат

1.1. Иденттик түшүнүгү жана анын түрлөрү. Жарандык иденттүүлүктүн моделдери

"Өздүк" түшүнүгү. Инсандын, инсандын коомго, топко таандыктыгы жана мамилеси маселеси ар дайым актуалдуу болуп келген. Адам тынымсыз изденип, суроого жооп издейт - "Мен киммин?", анын буюмдарын ал үчүн маанилүү болгон адамдардын ар кандай топторуна, ошону менен бирге тарыхка, каада-салттарга, маданиятка бөлүштүрөт.

Бүгүнкү күндө философияда, психологияда, социологияда, саясат таанууда, этносаясатта, экономикада «иденттик» термини илимий категория катары кеңири колдонулат. "Өздүктүн" аныктамасына көптөгөн ыкмалар бар. Терминдердин глоссарийинде инсандык түшүнүгүнө 40тан ашык аныктама берилген. Ошондуктан бул терминдин маанисин түшүнүү маанилүү.

Identity- бул адамдын психикасынын ал үчүн маанилүү болгон тигил же бул топко же жамаатка таандык экендигин ал үчүн кандай элестетип жатканын көрсөтүү үчүн топтолгон формадагы касиети.

"Иденттик" термини латындын *identifico* - "мен аныктайм" деген сөзүнөн келип чыккан. Психологдор инсандыкты объектинин (предметтин) башка объектиге (предметке) бир бөлүгү жана бүтүн катары тиешелүүлүгүн түшүнүү катары чечмелешет. Америкалык изилдөөчү С.Хантингтон иденттүүлүктү инсандын же топтун өзүн-өзү аңдоосу катары сүрөттөйт¹. Өнүккөн психоанализдин алкагында З.Фрейд «идентификация» деген

¹Хантингтон С. Биз кимбиз? Американын улуттук иденттүүлүгүнүн чакырыктары / С.Хантингтон.- М.: TRANSITBOOK, 2004.- 635 б.

түшүнүктү киргизет. Идентификациялоо процесси инсандын калыптанышын камсыз кылуучу механизм катары көрсөтүлүп, индивид тарабынан анын башка субъект же чындыктын объектиси менен окшоштугунун тажрыйбасы катары чечмеленет.² Э.Эриксон иденттүүлүккө “инсандын жеке өзүн идентификациялоо сезими жана тарыхый тукум куучулук” деп аныктаган.³

Коомдук жана гуманитардык илимдердин категориясы катары “өздүк” индивиддерди жана топторду салыштырмалуу туруктуу, “өзүн-өзү окшош” субъекттер катары сүрөттөө үчүн колдонулат.⁴ «Иденттүүлүк» адамдын социалдашуу процессинде алар менен идентификациялоонун натыйжасында калыптанган белгилүү бир социалдык топторго таандык болуу тажрыйбасын, ошондой эле башка индивиддерден жана топтордон айырмачылыктары, жүрүм-турум үлгүлөрү, баалуулук багыттары ж.б.⁵

Бардык бүдөмүктүктөр менен «иденттиктин» мазмундуу өзөгү бар – ал өзүн белгилүү бир социалдык-маданий жана этникалык топторго, мамлекеттик коомчулукка таандык кылуу, идеяларга карата өз тобу жөнүндө стереотиптик идеяларды («биздин» образын) кабыл алуу.

Иденттик – инсандын инсандык өзүн-өзү аныктоонун жана өзүн-өзү андоосунун борбордук аспектилеринин бири, ага өзгөрүп жаткан кырдаалдарда өзүн сактап калууга жардам берет жана аны курчап турган дүйнөгө жана өзүн-өзү сыйлоого баа берүү критерийлерин камсыз кылат. "Иденттик" терминине жакын жана синонимдүү бул – иденттүүлүк, бирдейлик.

Иденттиктердин түрлөрү. Изилдөөчүлөр иденттүүлүктүн бардык жыйындысын: 1) табигый, алардын көбөйүшүнө уюшкандык менен катышууну талап кылбаган; 2) жасалма, дайыма уюшкан тейлөөгө муктаж болгон; 3) аралаш деп бөлүшөт.

Идентификациялоо үчүн негиз болгон нерсеге жараша (кесиптик же этностук топ, аймак, саясий кыймыл ж.б.) социалдык идентификациянын ар кандай түрлөрүн да ажыратууга болот: кесиптик (шахтер, инженер, дарыгер, спортчу ж.б.), этникалык (Бавар, каталон, татар, фламанд ж. б.), аймактык (сибирь, тексан, түндүк, ыраакы чыгыш ж. б.), саясий (коммунисттик, демократ, улутчул, либералдык ж. б.).

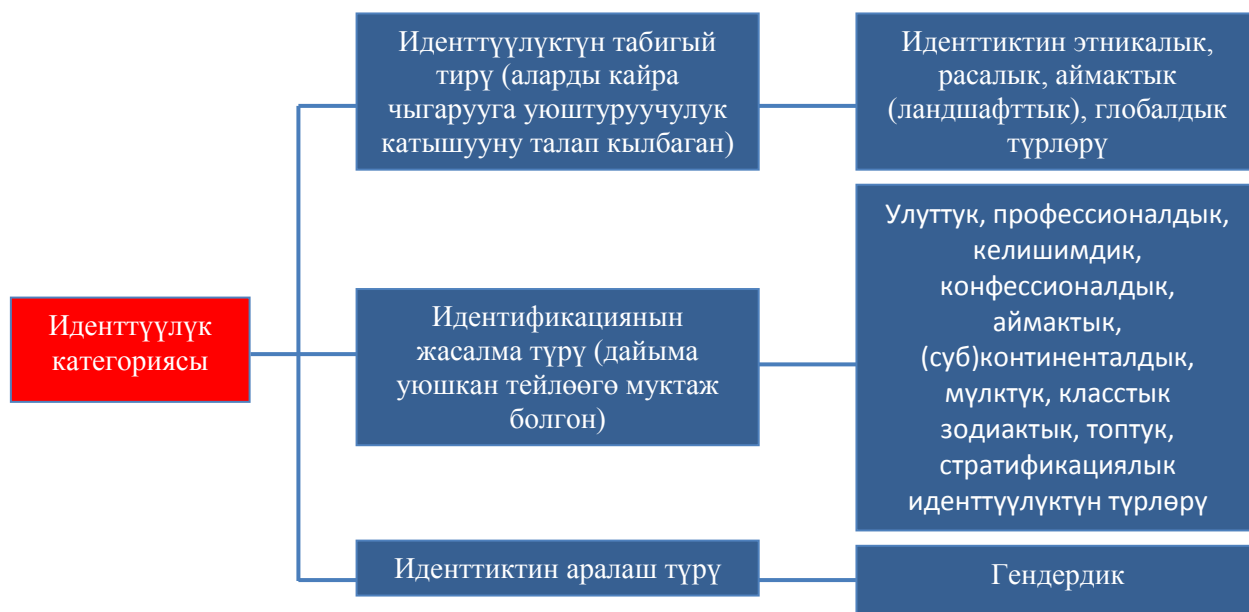
²Фрейд З. Массалардын психологиясы жана адамдын "менин" талдоо [Электрондук ресурс] / З.Фрейд. - С. 53-57. - Кирүү режими: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/freud001.htm>

³Erickson E. Identity: жаштар жана кризис: Пер. англис тилинен / Жалпы. ред. жана кириш сөз. Толстых А.В. – М.: «Прогресс» басма тобу, 1996. – 344 б.

⁴АКК ИМ Электрондук китепканасы. Жаңы философиялык энциклопедия <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH0139aee26d501a6d86199339>

⁵Улуу орус энциклопедиясы//<https://bigenc.ru/sociology/text/2000152>

Инсандын социалдык иденттүүлүгү – бул инсандын коомго аралашуу тажрыйбасы жана аң-сезими, ал жеке инсандыктын ар кандай түрлөрү менен көрсөтүлүшү мүмкүн.

1.1-сүрөт. Иденттиктердин категориялары

Этникалык иденттүүлүк. Социалдык иденттүүлүктүн бир түрү болгон этникалык иденттүүлүк өзгөчө кызыгууну туудурат. Этникалык иденттүүлүк – инсандын өзүнүн белгилүү бир этностук топко таандык экендигин аңдоосу⁶. Өз кезегинде, этникалык топ (этнос), Э.Смит сүрөттөгөндөй, жалпы аталышы, келип чыгышынын мифтери, жалпы тарыхы жана маданияты бар, белгилүү бир аймак менен байланышкан, биргелешип өнүккөн тилектештик сезими бар адамдардын топтоору. Биз көрүп тургандай, этникалык иденттүүлүк, алардын этностук тобу, тили, маданияты, тарыхы, аймагы, кызыкчылыктары, аларга болгон эмоционалдык мамилеси жана белгилүү шарттарда ушул идеялардын атынан аракеттенүүгө даярдыгы жөнүндөгү идеяларга негизделген адамдардын коомчулугунун аң-сезими катары аракеттенет.⁷

Ар бир адам белгилүү бир этникалык топко таандык жана бул топтун бир бөлүгү экенин билет. Ошол эле учурда этникалык топту тандоо дайыма эле аң-сезимдүү боло бербейт. Көбүнчө бул имитациянын натыйжасы. Белгилүү бир этникалык чөйрөдө төрөлгөн инсан жүрүм-турум стереотиптерин ата-энесинен же этностук топтун улгайган мүчөлөрүнөн көчүрүп алат. Башка жагынан алганда, бир адам белгилүү бир этникалык топ менен аныктоого аргасыз болушу мүмкүн. Ал эми чоңоюп, инсан катары

⁶Садохин, А.П. Этнология. – М., 2000. – С. 89.

⁷Дробижева Л.М. Орустардын өздүк жана башка этникалык чөйрөдөгү инсандыгы жана этникалык мамилелери. // ecsocman.hse.ru.

калыптануу менен гана адам өзүнүн этностук өзгөчөлүгүн өз алдынча тандай алат, башкача айтканда, этностук өзгөчөлүктү эркин тандоо укугун ишке ашырат. Бирок коом бул тандоо укугун инсанга дайыма эле сунуштай бербейт. Тандоо укугун ишке ашыруу этникалык топтун баалуулук багыттарынан жана мамилесинен көз каранды.

Этникалык иденттүүлүк тил, идея, идеал, баалуулуктар, символдор, тарыхый тагдыр, менталдык кампа, менталитет жана башкалардан турган татаал система менен мүнөздөлөт. «Этникалык иденттүүлүктө» этностун өзүн-өзү сактоо, өзүн-өзү өнүктүрүү, курчап турган дүйнөнү түшүнүү жана андагы өзүн аныктоодогу тажрыйбасы сыяктуу түшүнүктөр жыйналган. “Руханият” феномени этникалык иденттүүлүктө дайыма болот⁸, адамдын ички дүйнөсүн, белгилүү бир социалдык топтун, маданияттын, диндин өкүлү катары инсандын ички турмушун түзүүчү кубулуштардын жана процесстердин жыйындысын билдирет. Этникалык иденттүүлүк анын социалдашуусунун алгачкы этаптарында калыптанат, тигил же бул тилде жана этникалык маданиятта сүйлөгөндөрдүн бардыгына мүнөздүү. Этникалык иденттүүлүк этноцентризмден келип чыккан.

Этноцентризмде өзүнүн позитивдүү өзгөчөлүгүнөн тышкары (этникалык топтордун бүтүндүгүн сактоого жардам берет) терс сезимдерди жаратууга өбөлгө түзөт: этностук топтун өкүлдөрүнүн башкаларга карата артыкчылыгы, адептүүлүк кош стандарт практикасын пайда кылат. Кандайдыр бир этникалык топтун нормалары, баалуулуктары жана жүрүм-туруму өзүнүн стандарты менен салыштырылат. Этноцентризм өзүнүн терс жагында ресурстар, бийлик үчүн күрөшкө жол берет. Үстөмдүк кылуучу улут ресурстарга (жерге, сууга, жумушка, акчага, кадыр-баркка, бийликке) жетүүнү көзөмөлдөйт. Үстөмдүк кылуучу топ башкаларды баш ийдире тургандай күчтүү болушу мүмкүн. Күчтүүлөр алсыз этникалык топторго үстөмдүк кылып, алардын ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгүн чектешет.

Этникалык иденттүүлүк түшүнүгү менен бирге улуттук (жарандык) иденттүүлүк жөнүндө да түшүндүрүү керек. Этникалык топ менен улут ар башка социалдык кубулуш. Этникалык топ – адамдардын социалдык-маданий жамааты, ал эми улут – мамлекет менен байланышкан коомдук-саясий жамаат. Улут (жарандык иденттүүлүк) – белгилүү бир аймакта жашаган, жалпы тарыхты жана маданиятты бириктирген, өзүн-өзү башкарууга умтулган адамдардын тобу.

Жарандыкты аныктоодо эки концептуалдык мамиле бар:

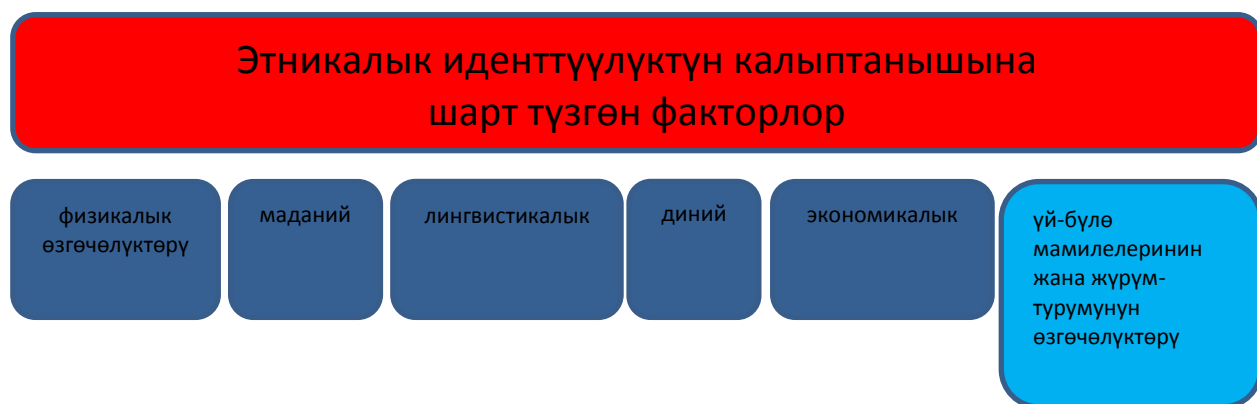
⁸Исаев К. Постсоветтик Кыргызстандын тургундарынын өзгөчөлүгү // Социологиялык изилдөөлөр. - 2009. - № 5. S.91-94.https://www.elibrary.ru/download/elibrary_12832089_32452981.pdf

1) «этникалык мамиле» мамлекетти куруунун негиздери болуп төмөнкүлөр саналат: бир тилдин үстөмдүгү, сан жагынан үстөмдүк кылган бир маданияттын элементтеринин басымдуулугу, үстөмдүк кылуучу топтун тарыхына таянуу.

2) "жарандык мамиле" же "улут-мамлекеттик" модель, мында эң негизгиси адамдын тигил же бул өлкөнүн жарандыгына ээ болушу, адам укуктарынын артыкчылыктуулугу жана жарандын этникалык таандыктыгына карабастан бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, ал инсандын субъективдүү аныктамасынын предмети болуп саналат. Мындай мамиленин бир бөлүгү, мисалы, паспорттордо улутту көрсөтүү практикасынан баш тартуу. Кыргыз Республикасы улуттук мамлекет куруу ыкмасын тандап алды.

Этникалык жана улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына бир катар факторлор таасир этет. Эң маанилүү маданий факторлор дин, искусство, каада-салт, үрп-адат, кийим-кеченин өзгөчөлүктөрү, тамактануу, этникалык топтун өкүлдөрүнүн жүрүм-туруму ж.б.

Тил фактору бир этностун өкүлдөрүн башка улуттун өкүлдөрүнөн бөлүп турган чек катары кызмат кылат. Бирок, бүгүнкү күндө бардык этностук топтор өздөрүнүн түпкү этникалык тилдеринде сүйлөшө бербейт. Учурда көптөгөн этностук топтор чонураак жана кеңири колдонулган тилдерге өтүштү. Мисалы, ирланддар 200 жылдан ашуун убакыттан бери англисче сүйлөп келишет. Бирок алар англисче боло алышкан жок. Бишкекте жашаган кыргыздардын көбү орусча сүйлөшөт. Бирок, алар орус болуп калышкан жок. Ошол эле учурда араб тилинде сүйлөгөн бардык этностук топтордун өзүнүн лексикалык, фонетикалык, жада калса, грамматикалык өзгөчөлүктөрү бар, алар тилдин диалектилери деп аталат. Кээде бир тилдин диалектилери ушунчалык ар түрдүү болгондуктан, бир диалектиде сүйлөгөндөр башка диалектиде сүйлөгөндөрдү түшүнө алышпайт.

1.2-сүрөт. Этникалык иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү факторлор

Көптөгөн этностордун тарыхынын белгилүү бир этабында диний фактор этникалык топтун өзүнүн калыптанышына таасир этүүчү болуп калат. Бирок, бүгүнкү күндө көпчүлүк диндер этностор аралык жана этностор аралык мүнөзгө ээ жана конкреттүү дин аныктоочу фактор эмес.

Ошол эле учурда ар бир диндин ар кандай этникалык топтор үчүн өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар. Мисалы, арабдардын, перстердин, түрк тилдүү элдердин исламы бири-биринен кыйла айырмаланат. Кыргыздардын исламы ислам дини менен исламга чейинки ишенимдердин өзгөчө айкалышы. Ал эми расмий ислам бүтүндөй исламга чейинки салттарга тыюу салганы менен, чыныгы жашоодо алар тынчтыкта жанаша жашап, ал тургай синтездешет. Мисалы. Кыргыз Республикасында даңазалоо, ислам, буддизм ж.б. сабырдуулук менен бирге жашайт.

Динге караганда экономикалык фактор маанилүү. Экономикалык факторго этникалык топтун жашоо образы, чарба жүргүзүүнүн түрү, куралдары жана материалдык маданияттын башка объектилери кирет. Маселен, дээрлик 20-кылымдын башына чейин кыргыздар көчмөн жана жарым көчмөн турмушта жашап, ири жана майда мал багып келишкен. Жогоруда айтылгандардан тышкары инсандын этностук өзгөчөлүгүнүн калыптанышына таасир этүүчү башка факторлор бар, мисалы, үй-бүлөлүк мамилелердин жана жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү.

Этникалык идентификацияны улуттук (жарандык) иденттүүлүктөн айырмалоо керек, мында индивиддер өздөрүн улуттун бир бөлүгү – анын жашоосунун экономикалык, саясий, социалдык жана маданий факторлорун өз алдынча түзүүгө жана кайра жаратууга жөндөмдүү социалдык топ катары эсептешет. Улуттук (жарандык) иденттүүлүк өзүн белгилүү бир саясий (улуттук мамлекет) жана маданий (улуттук маданият) жамааты (индиялыктар, канадалыктар, австралиялыктар, швейцариялыктар, индонезиялыктар, бельгиялыктар, америкалыктар ж. б.) менен идентификациялоону камтыйт.

Жарандык иденттүүлүк. Сөздүктөр бул терминдин эки тараптуу чечмеленишин беришет: биринчиси – инсандын кандайдыр бир жамаатка таандык экенин сезүүсү; экинчиси – жамааттык аң-сезимдин көрүнүшү.

Жарандык иденттүүлүк идеясы элдердин этникалык өзгөчөлүгүн сактоо менен консолидацияга жетишүүгө мүмкүндүк берет. Бул практика мамлекетке улуттар аралык жана конфессиялар аралык чыр-чатактын алдын албаса, арбитр катары алардан жогору турууга мүмкүндүк берет. Жарандык иденттүүлүк топтун өзүн-өзү аңдоосунун негизи болуп, өлкөнүн калкын бириктирет жана мамлекеттин туруктуулугунун ачкычы болуп саналат.

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы жарандык таандыктыктын фактысы менен гана эмес, бул таандыктуулук кандай мамиле жана тажрыйба

менен да аныкталат. Жарандык иденттүүлүк башка адамдар менен байланыш түзүү зарылчылыгы менен тыгыз байланышта жана инсандын өзүнүн жарандык коомго таандык экендигин аңдап-түшүнүүсүн гана эмес, ошондой эле бул жамааттын маанисин түшүнүүнү, анын принциптерин жана негиздерин түшүнүүнү камтыйт. Бул бирикме, жарандын жүрүм-турум моделин кабыл алуу, максаттарды жана мотивдерди билүү, иш-аракеттер, жарандардын өз ара мамилелеринин мүнөзү жөнүндө түшүнүк.

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын жана сакталышынын факторлорунун ичинен эң маанилүүсү:

- 1) мифтерде, легендаларда жана символдордо кайталанган бул жамааттын бар экендигин тамырлап, мыйзамдаштыруучу жалпы тарыхый өткөн (жалпы тагдыр);
- 2) жарандык коомчулуктун аталышы;
- 3) баарлашуу каражаты жана жалпы маанилерди жана баалуулуктарды өнүктүрүүнүн шарты болгон жалпы тил;
- 4) жамааттын ичиндеги мамилелердин негизги принциптерин жана анын институционалдык түзүмүн бекиткен, чогуу жашоонун белгилүү тажрыйбасына негизделген жалпы маданият (саясий, укуктук, экономикалык);
- 5) бул жамааттын биргелешкен эмоционалдык абалынын тажрыйбасы, өзгөчө реалдуу саясий аракеттер менен байланышкан.

Жарандык иденттүүлүк – инсандын белгилүү бир жарандык коомго таандык экендигин таануу, анын ичинде өзүнүн тиешелүүлүгүн милдеттүү түрдө аңдап билүү жана бул жамаатка ылайык адекваттуу иш-аракеттер. “Жарандык иденттүүлүк” түшүнүгү “улут”, “жарандык”, “патриоттук” түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта.

Жарандык иденттүүлүктүн мазмунунда үч компонент бар:

- когнитивдик, ал адам өзү таандык болгон жарандык коом жөнүндө эмнени билиши керектиги менен байланышкан;
- баалуулук, качан инсан коомчулукту баалоого тийиш (татыктуу/татыксыз, жакшы/жаман, эстетикалык/эстетикалык, улуу/төмөн);
- инсандын мамилеси. Инсан өзүнүн бул жамаатка таандык экендигинин фактысын кабыл алабы же жокпу, өзү чечиши керек.
- Бул компоненттер комплекстүү карама-каршы биримдикте, өз натыйжалары боюнча дайыма бири-бири менен дал келе бербейт. Атап айтканда, көптөгөн эксперттер патриоттук сезимде толук чагылдырылган эмоционалдык фактордун жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышына эң

күчтүү таасир тийгизерин белгилешет. Көбүнчө эмоционалдык учур таанып-билүү учуруна дал келбейт: адам тарыхый адабиятты мыкты биле алат, башка жамааттарга салыштырмалуу дүйнөлүк масштабда өз жамаатынын абалын баамдай алат, бирок бул анын өз Мекенин сүйүүгө тоскоол боло албайт.

- Жарандык өзгөчөлүктүн эң жогорку деңгээли адамдын өз өлкөсүнө болгон патриоттук мамилесинен көрүнөт. Патриотизм (грек тилинен аталар жери, уруунун орду) жарандык иденттүүлүктүн негизги социалдык-психологиялык компоненти катары иштейт.⁹. Кыргыздардын арасында Ата Мекен, Мекен деген түшүнүк элдин психологиясына бекем кирген.
- Патриотизм өз элинин алдындагы жарандык милдеттерин жана парзын абийирдүү аткарууда, өз өлкөсүнүн тарыхый өткөнүн урматтоодо, өз мекендештеринин жетишкендиктери менен сыймыктанууда, өз мамлекетинин ар-намысын жана кадыр-баркын коргоого умтулуудан көрүнөт. Патриоттук жүрүм-турум адамдын адеп-ахлактык сапаттарын, анын маанисин жана социалдык абалын баалоо критерийи катары иштеген.
- Адамдын тигил же бул өлкөгө, коомдук чөйрөгө таандык экендигин билдирүү, патриоттук идеясы адамда аң-сезимди жана алар менен биримдик сезимин калыптандырат, улуттун биримдигин аңдап-түшүнүүгө, анын тарыхый өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгүн жана баалуулугун түшүнүүгө, өзгөчөлүгүн жана маданиятын сактоого өбөлгө түзөт. Патриотизм – бул коомдук жана мамлекеттик курулуштун идеологиялык негизинин бир түрү, анын турмушка жарамдуулугун моралдык-саясий жактан колдоо, коомдук жана мамлекеттик институттардын бүткүл системасынын натыйжалуу иштешинин биринчи шарттарынын бири.
- Жарандык иденттүүлүктүн жоктугу коомдун/инсандын мамлекеттен терең четтөөсүнө, чирип кетүү сезимине, адам жашоосунун туруксуздугуна, жарандык коомдун калыптанышы менен байланышкан олуттуу көйгөйлөрдү жаратат, ал негиздерге таянбастан жашабайт. Коомдук-саясий маданияттын чегинде өнүккөн. Тарых көрсөткөндөй, коомдо улуттук (жарандык) өзгөчөлүк алсыраганда, тарыхый оорулар башталат:

⁹Панкратов С.А., Тельнова Н.А. Россиянын саясий модернизациясынын шарттарында жарандык иденттүүлүктүн өзгөчөлүгү // Саратов университетинин Известиясы. -2011.- Т. 11. - Сер. Социология. Саясат таануу. - Чыгаруу. 4. - С.75-79.79

<https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2011. tom 11.4.16.pdf>

баш аламандыктар, жасалмалуулук, экономикалык кыйроо, жоголгон согуштар. Мисалы: 2010-жылдагы Ош окуясы, Карабак чатагы ж.б.

Жарандык рухий жана моралдык түшүнүк болуп саналат. Жарандыктын критерийи – адамдын социалдык жана табигый дүйнөгө бүтүндөй мамилеси, жеке жана коомдук кызыкчылыктардын тең салмактуулугун орнотуу жөндөмдүүлүгү.

- Белгилей кетсек, жарандык иденттүүлүк жарандардын саясий жамааттары менен идентификацияга негизделет. Ал көп маданияттуу жана көп улуттуу уюм катары иш алып барат. Мисалы: америкалык, түркиялык, австралиялык, орусиялык. Этникалык иденттүүлүк кыйла туруктуу, ал тегинин биримдигинен жана маданий көп түрдүүлүктүн (салт, тил, үрп-адат) жалпылыгы менен шартталган.¹⁰
- **Жарандык иденттүүлүктүн моделдери.** «Иденттик» термини илимий адабиятта 20-кылымга чейин колдонулган эмес жана Фрейдде гана кездешет.¹¹ Психологияда «иденттүүлүк» термини жалпы психологиялык жана социалдык-психологиялык билимдердин алкагында кылдат талкууланган (Э. Эриксон, З. Фрейд, К. Хорни, Ч. Г. Юнг, Э. Фромм, Дж. Г. Мид, Ч. Х. Кули). Терминдин илимий категория статусуна чейин өнүгүшү Э.Эриксондун эмгектеринде кездешет¹².
- Иденттик боюнча андан аркы изилдөөлөр топтор аралык мамилелердин психологиясында иштелип чыккан. Бул багытта А.Тажфелдин социалдык иденттүүлүк концепциясы (Тажфел, 1978) жана Дж.Тернердин өзүн-өзү категориялоо теориясы (Тернер, 1986) олуттуу салым кошкон. Иштин теориялык негиздерин куруу үчүн инсандын жарандык, этникалык жана диний өзгөчөлүгүнүн өз ара байланышы боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары чоң мааниге ээ болгон. Адамдын жарандык инсандык конструкциясы азыркы илимде улуттук өзүн-өзү аң-сезимге байланыштуу окшош түшүнүктөр аркылуу өнүктүрүлүп жатат: жалпы жарандык, мамлекеттик, улуттук, мамлекеттик-жарандык иденттүүлүк.
- Учурда ата мекендик жана чет элдик этнологдордун арасында этносту изилдөөдө үч негизги ыкма калыптанган: примордиализм, конструктивизм

¹⁰Панкратов С.А., Тельнова Н.А. Россиянын саясий модернизациясынын шарттарында жарандык иденттүүлүктүн өзгөчөлүгү // Саратов университетинин Известиясы. -2011.- Т. 11. - Сер. Социология. Саясат таануу. - Чыгаруу. 4. - С.75-79.https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2011_tom_11.4.16.pdf

¹¹Психология Өзүн-өзү жана коргонуу механизмдери / З. Фрейд. - М., 1993

¹²Erickson E. Identity: жаштар жана кризис: Пер. англис тилинен / Жалпы. ред. жана кириш сөз. Толстых А.В. – М.: «Прогресс» басма тобу, 1996. – 344 б.

жана инструментализм. Бирок учурда изилдөөчүлөрдүн басымдуу көпчүлүгү комплекстүү мамиле деп аталган ыкманы карманышат.

- 1. Примордиализм (латын тилинен *primordialis* – баштапкы, “оригиналдуу”, “оригиналдуу.”) же эссенализм – маданий жактан өзгөчөлөнгөн жана социалдык топторду (мисалы, этникалык жана расалык) оригиналдуу, милдеттүү жана маанилүү деп эсептеген гуманитардык илимдердеги теориялык агымдардын бири, адамдардын универсалдуу бирикмеси.

- 1.3-сүрөт. Этникалык чөйрөнү изилдөөдөгү ыкмалар

- Этникалык теги жалпылыкка негизделет, туу боюнча дайындалат жана өзгөрбөйт. Бир эле этникалык топтун мүчөлөрү жалпы биологиялык жана маданий өзгөчөлүктөргө ээ. Этникалык теги ата-энеден төрөлгөндөн баштап мураска өтөт. Ата-энеден тукум кууп өткөн улут өмүр бою өзгөрбөйт. Этникалык иденттүүлүк инсандын төрөлгөндө эле кабыл алынган катуу белгиленген өзгөчөлүк катары каралат. Ага таптык да, саясий фактор да аракет кылбайт. “Кыргыз”, “орус”, “өзбек” улуту өз мекенинде, же башка мамлекетте өзгөрүүсүз бойдон калууда. Бул тезис примордиалисттерди этникалык таандыктыктын өзү дээрлик сөзсүз түрдө конфликтогендик деген тыянакка алып келет. Бул этникалык конфликт атайын түшүндүрүүнү талап кылбаган нукура спецификалык көрүнүш экенин билдирет.

- Примордиалисттик мамиленин бардык теорияларын эки негизги багытка бөлүүгө болот: социобиологиялык жана социомаданий. Социобиологиялык тенденциянын жактоочулары этносту адамзат коомунун эволюциясынын жемиши деп эсептешет. Социо-маданий тенденциянын жолдоочулары этникалык таандыктык тил, дин, расалык сыяктуу маданий факторлор менен алдын ала аныкталат деп эсептешет. Көпчүлүк изилдөөчүлөр этникалык жалпы биологиялык жана маданий өзгөчөлүктөрдүн негизинде түзүлөт деген пикирде.
- *Теориянын сыны.* Бул теориянын ийкемсиздиги эволюциялык өнүгүүнүн жүрүшүндө, ар кандай факторлордун таасири астында ачылат. Ишке ашырылган учурда чыр-чатактын, революциянын, ыдырап чыгуунун жогорку даражасы ачыкка чыгат. Ал этникалык топтун алгачкы калыптануу мезгилинде гана мүнөздүү.
- *Саясаттагы примордиализм.* Азыркы илимий дүйнөдө примордиализм алдыңкы түшүнүк болбой калды. Бирок мезгил-мезгили менен кээ бир саясатчылар жана окумуштуулар арасында популярдуулукка ээ болот. Примордиалисттердин позициялары өзгөчө этноулуттук кыймылдардын идеологияларына таянган жана жарандык көп улуттуу улут теориясына активдүү каршы чыккан саясатчылардын арасында күчтүү. Белгилүү бир региондо ынанымдуу аргумент катары ресурстарга жана бийликке болгон укуктун табигый негиздүүлүгү идеологиясын көтөрүп, колдоп, бул саясатчылар этникалык жамааттардын саясий, маданий, тилдик жана башка укуктары үчүн күрөшкө активдүү катышууда.¹³
- 2. Конструктивизм. Бул ыкма иденттүүлүктүн "суюктугунан" жана "көпчүлүктөн" келип чыгат, айрым субъекттер үчүн зарыл болгон инсандыктарды куруу жана өзгөртүү жөндөмдүүлүгү. Этникалык текти коом өзүнүн муктаждыгына жараша жаратат. Этникалык чек аралар да өзгөрүшү мүмкүн. Конструктивизмдин негиздөөчүсү норвегиялык окумуштуу Ф.Барт, этникалык идентификациянын негизи катары "этникалык чек араны" алган. Концепция этникалык жактан адамды эмес, "адамдагы этносту" эске алуу менен бүтүндөй этностук теориянын эң олуттуу жактарын/пикирлерин/көз караштарын камтыйт. 1991-жылы Советтер Союзу урагандан кийин, конструктивизм идеялары жаңыдан

¹³Өмүралиев Н.А., Усенова К.Б. Жергиликтүү бийлик органдарынын жана жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде этникалык жамааттардын теорияларын колдонуунун методологиялык маселелери.// Известия ВУЗОВ. 2014. - № 12. - Б. 94-97. Электрондук дарек:<http://www.science-journal.kg/media/Papers/ivk/2014/12/ivk-2014-N12-94-97.pdf.pdf>

эгемендик алган постсоветтик мамлекеттерде жайыла баштаган жана өзүнүн жолун жолдоочуларын тапкан.

- *Теориянын сыны.* Конструктивизм улуттун калыптанышында жалпы маданий факторлордун ролун этибарга албай, коомдук курулуштун мүмкүнчүлүктөрүн көбүртүп-жабыртып, саясий жана экономикалык факторлордун ролуна тийиштүү көңүл бурбайт.
- *Саясаттагы конструктивизм.* Конструктивизм - азыркы коомдук илимдердин жалпы модели/стандарты/шаблону, анын мааниси адамдын жашоосунун тышкы объективдүү жагдайлары катары көрсөтүлгөн коомдук институттар иш жүзүндө анын продуктусу болуп саналат. Көптөгөн авторлор «улуттук интеллигенциянын маданиятты жаратуудагы, куруудагы», каада-салттарды ойлоп табуудагы, эл арасында улуттук аң-сезимди жайылтуудагы ишмердүүлүгүн ушундай эле сүрөттөшөт. Практикада конструктивизмдин жолун жолдогон адистер саналуу гана.
- 3. Инструментализм - илимдин философиясында жана методологиясында илимий концепцияларды, теорияларды жана гипотезаларды адамдын жаратылыш жана коом менен өз ара аракеттенүүсүн багыттоо үчүн зарыл болгон курал катары караган багыт. Инструментализм улутту ар кандай саясий жана экономикалык максаттарга жетүүнүн куралы катары карайт. Инструментализмге ылайык, этникалык иденттүүлүк - саясий бийликке же экономикалык максаттарга жетүү үчүн адамдын же адамдардын тобунун аң-сезимдүү тандоосу, кырдаалдык ролу.
- *Теориянын сыны.* Бирок конструктивизм сыяктуу эле этникалык негиздер болгон алгачкы маданий факторлордун ролун этибарга албай, саясий жана экономикалык факторлордун ролун көбүртүп-жабыртып жиберет.
- *саясаттагы инструментализм.* Бул мамиле этникалык мүнөздү негизинен этникалык топтордун элиталары өздөрүнүн артыкчылыктар жана бийлик үчүн күрөшүндө жараткан жана колдонгон саясий мифтер катары карайт. Улуту алар саясий бийлик үчүн күрөштүн, статусту бекемдөөнүн, байлыкты көбөйтүүнүн, коомдук көзөмөлдүн, саясий мобилизациянын ж.б.у.с. куралы катары карашат. Бул агымдын жактоочулары адамдардын ортосундагы айырмачылыктарды этникалык жактан калыптануунун негизи катары чечмелеп, этникалык жамааттарды саясий күрөшкө түртүшөт. Этникалык мобилизация ошондой эле өзүнүн социалдык абалын өзгөртүү зарылчылыгы, өзүнүн этникалык жамааты менен бирге социалдык катмарлануунун эң жогорку катмарына

көтөрүлүү, рынокту бөлүштүрүү каалоосу менен түшүндүрүлөт, бул бийликке активдүү катышууну талап кылат..

- 4. Комплекстүү мамиле. Көпчүлүк изилдөөчүлөр жогорудагы ыкмаларды бириктирүүгө жана интеграциялоого аракет кылышат. Бул мамилеге ылайык, жогоруда талкууланган ыкмалар бири-бирин толуктап турушу керек..Этносторду изилдөөгө комплекстүү мамилени сунуштаган изилдөөчүлөрдүн бири Ф.Янг болгон. Интегралдык мамилеге ылайык этнос анын биологиялык жана маданий өзгөчөлүктөрүнө жараша, жалпы тегинин негизинде, этностордун экономикалык жана саясий кызыкчылыктарына, маданий факторлорго (тил, дин, каада-салт жана үрп-адат. адамдын каалоолорун жана муктаждыктарын эске алуу зарыл. Бул ыкма жогоруда айтылган бардык ыкмаларды бириктирген.

-

**1.2. Жарандык иденттүүлүктүн мамлекеттик саясатынын
калыптануу жана өнүктүрүү этаптары. Кыргыз Республикасы:
мамилелер, жетишкендиктер жана көйгөйлөр**

- Кыргыз Республикасы көп улуттуу коом. Кыргыз Республикасынын аймагында жашаган 100дөн ашык улуттун өкүлдөрү өздөрүнүн этностук өзгөчөлүгүн көрсөтүп жатышат.
- Улуттук статистикалык комитеттин маалыматы боюнча 2020-жылы республиканын туруктуу калкынын саны 6 миллион 19 миң 480 адамды түзсө, анын 73,8% кыргыздар, 11,3% ар түрдүү этникалык жамааттардын өкүлдөрү түзөт. Экинчи жана үчүнчү орунда өзбектер – 14,9%, орустар – 5,2%.¹⁴
- Биз азыркы Кыргызстандын эгемендүүлүк мезгилинде этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты калыптандыруунун жана ишке ашыруунун негизги этаптарын бөлүп көрсөтөбүз.¹⁵
- **Биринчи этап (90-жылдардын башталышы - XX кылымдын 90-жылдарынын ортосу)** этникалык өзүн-өзү аң-сезимдин өсүшүнүн өсүшү жана этникалык улутчулдук саясатынын калыптанышы менен мүнөздөлөт. Этникалык улутчулдук жаңы элитага кыргыз этникалык тобун бириктирүүнүн жана анын айланасына Кыргызстанда жашаган башка улуттарды интеграциялоонун эффективдүү куралы катары көрсөтүлдү.

¹⁴Кыргызстан сан менен 2020// Калк. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети. 08/06/2021 /URL: <http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/>

¹⁵Төрөгелдиева Б.М. Көп улуттуу кыргыз коомунда жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы// Аймактарды өнүктүрүү.- 2017.-№ 1 (7).-Б.12-16.<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-grazhdanskoy-identichnosti-v-polietnichnom-kyrgyzstanskoy-obschestve/viewer>

Мамлекеттик деңгээлде “Манас” эпосунун 1000 жылдыгына, Ош шаарынын 3000 жылдыгына, Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 2200 жылдыгына жана башка майрамдар белгиленди. кыргыздардын этникалык топ катары калыптанышы жана сакталышы (Совет бийлигинин жылдарында ал улутчулдук эпос катары кабыл алынган), мамлекеттик деңгээлде жогору бааланып, эгемен Кыргызстанда улуттук идеологиянын негизине айланган.

- Мамлекеттик деңгээлде “Манас” эпосунун уникалдуулугу жана маанилүүлүгү улуттук идеянын алып жүрүүчүсү катары гана белгиленбестен, элдик Конституциянын прототиби, мыйзамдардын жана адеп-ахлак нормаларынын кодекси, ар-намыс жана адеп-ахлак кодекси, мында чыныгы тарыхты түшүнүү жана көркөм чагылдыруунун негизинде муундан муунга кыргыз этносунун улуттук өзгөчөлүгүнүн, улуттук рухунун жана улуттук маданиятынын генофонду. «Манастын жети осуяты» деп аталган «Манас» эпосунан кыргыз этносунун жети орчундуу руханий баалуулугу бөлүнгөн. Бул осуяттар Кыргызстандын расмий идеологиясынын негизин түзгөн: улуттун биримдиги жана биримдиги; улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык; улуттук ар-намыс жана патриоттук; эмгек жана билим — жыргалчылыктын жана жыргалчылыктын шарты; гуманизм, айкөлдүк, сабырдуулук; жаратылыш менен гармония; кыргыз мамлекеттүүлүгүн чыңдоо жана коргоо. «Манас» эпосунун 1000 жылдыгына даярдык көрүү жана өткөрүүдө эбегейсиз адамдык жана материалдык ресурстар тартылган. Бирок бул окуялар совет доорундагыдай эле жогорку мамлекеттик жана партиялык органдарга отчетторду элестетет. Мектептерде, мамлекеттик мекемелерде «келишим» жазылган стенддер илинген бойдон калып, өздөрүнүн толугу менен светтик жана толеранттуу мүнөзүнө карабастан практикалык мааниге ээ болгон эмес.
- Кыргызстанды суверендаштыруу процесстери менен катар уруулук¹⁶, аймактык иденттүүлүк. Муну философиялык жактан тастыктайт¹⁷, саясий илим изилдөө¹⁸. Эгемендүүлүк доорунан тарта башкаруучу элитанын жана

¹⁶Жунушалиев Ж., Плоских В. Кыргызстандагы трайбализм жана өнүгүү көйгөйлөрү // Борбордук Азия жана Кавказ. - 2000, - № 3 (9). - С.146-155.

¹⁷Джусупбеков А. Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээли: социалдык-философиялык талдоо. Адистиги: 09.00.11 – Социалдык философия. Диссертация. философия илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн. Бишкек - 2010

¹⁸Сейитбаев Б.Саясий элита жана трайбализм. Кандидаттык даражасын алуу үчүн адистик диссертация. философиялык илимдер. Бишкек

анын оппоненттеринин саясий оюндарынын айынан Кыргызстанда уруучулук (политологияда, потестондук мамилелерде) күч ала баштаган. Аймактык иденттүүлүктө (өлкөнүн түндүк жана түштүккө бөлүнүшү) басым бийлик үчүн күрөштүн «географиялык таандыктыгына» өтөт.

- Саясий жана илимий лексикондо кыргыз этносу республикада титулдук, же түзүүчү мамлекет катары каралып келген, бирок бул термин саясий мейкиндикте басымдуу роль ойногон эмес. Негизинен турмуш-тиричилик деңгээлинде этно-улутчулдук күчөгөн.

Экинчи этап - 1990-жылдардын ортосу. 20-кылым- XXI кылымдын башталышы. Республикада «Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» деген ураан жарыяланды. Бул концепция этникалык жана атуулдук идеяларын айкалыштыруу, ошондой эле этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө көп маданияттуулуктун жаңы саясатынын - бардык этностордун бирдей өнүгүүсү жана алардын маданий жана тилдик өзгөчөлүктөрүн сактоо үчүн негиз салуу аракети болгон. (АТ1994). Биринчи жалпы элдик Курултай чакырылып, Кыргызстан элинин ассамблеясы (ААК) түзүлүп, анын негизин 30 этностук жамааттын маданий борборлору түзгөн. Бул коомдук уюмдун негизги максаты республиканын бардык этностук топторунун улуттук кызыкчылыктарын билдирүү, ошондой эле кыргыз коомчулугунда жарандык тынчтыкты жана биримдикти чыңдоо болгон. КНК кыргыз коомун консолидациялоодо консультациялык-кеңеш берүүчү орган, этникалык жамааттардын таламдарын билдирген эң массалык уюм катары белгилүү оң роль ойногон.

Республикада этномаданий, кээде ачык айтканда, фольклордук мотивдердин негизинде коомдук-саясий баалуулуктарды өнүктүрүү процесси улантылды. Бул мезгилде республиканын калкын саясий жактан мобилизациялоо үчүн көбүнчө жарандык улуттун идеялары эмес, ата-бабалардын символдору: тарыхый, мифологияга айланган инсандар, теңирчилик идеялары ж.б. , алдыга коюлган коомдук-саясий баалуулуктар азыркы дүйнөнүн реалдуулугунан олуттуу түрдө ажырап калган.

Үчүнчү этап (2005-2010), 2005-жылдагы саясий кризистен кийин башталган, улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү кырдаалдын начарлашы гана эмес, коомдогу социалдык карама-каршылыктардын күчөшү, регионализмдин көрүнүштөрү менен да мүнөздөлгөн. Мультикультурализм саясатынан чегинүү республиканын көптөгөн жарандарынын коопсуздук сезимин олуттуу түрдө төмөндөтүп, коомдо ишенбөөчүлүк жана белгисиздик атмосферасын түздү.

Эгемендүүлүк жылдарында өлкөнүн бардык эле жарандары – түрдүү этностордун өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын бирдиктүү элинин курамына кирерин түшүнө бербегени айкын болду. Коомдогу социалдык теңсиздиктин жогорку деңгээли жана регионалдык дифференциация, жумушсуздуктун фонунда улуттар аралык мамилелердин саясатташып кетиши, билим деңгээлинин төмөндөшү, радикалдуу диний агымдардын жана кылмыштуу топтордун таасирине түшкөн жаштардын топторунун болушу коомдогу конфликттердин потенциалын жогорулатты.

Этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү кырдаалдын олуттуулугун мамлекеттик бийлик органдары тааныган эмес, этностор аралык мамилелерде чыңалууну пайда кылган экономикалык жана саясий шарттарды баалабаган. Тил маселесине, жарандардын маданий-агартуу муктаждыктарын ишке ашырууга көңүл бурулгандыктан, алар салттуу түрдө социалдык чөйрөнүн бир бөлүгү катары каралып келген. Шайлоо жана башка саясий кампаниялар маалында этникалык жамааттардын лидерлери менен флирттер орун алган. Саясий туруксуздук күчөп, коомдук мейкиндикте улутчулдук риторика күч алды. Мындай атмосферада көптөгөн жамааттарда социалдык катышуунун деңгээли төмөндөп, этникалык жамааттардын өзүнчө обочолонуусу орун алган.

Мына ушул себептердин баары улуттар аралык кагылышууларга алып келген. 2006-жылы Чүй облусунун Искра айылында кыргыздар менен дунгандардын ортосунда, 2009-жылы - Петровка айылында кыргыздар менен күрттөрдүн ортосундагы, 2010-жылы - Чүй районунун Маевка айылында кыргыздар менен месхет түрктөрүнүн ортосунда болгон кагылышуулар болгон. Улуттар аралык чыр-чатактын чечиле элек проблемалары 1990-жылы Кыргызстандын түштүгүндөгү оор социалдык-экономикалык абал, мамлекеттик функцияларды аткаруунун алсыздыгы июнь айында Кыргызстандын түштүгүндө болгон кайгылуу окуяларга алып келди. 2010-жылы көп сандаган курмандыктарга алып келген.

Социологиялык сурамжылоого караганда 2007-жылы¹⁹ республиканын жашоочулары үй-бүлөсүнө, коомуна, досторуна таандык болгон. Айрыкча жарандык позиция, өздүк сезим катары чоң коомчулукка, тактап айтканда, Кыргызстандын жарандыгына таандык болуу сезими маанилүү. Ошол эле учурда идентификациялардын структурасында регионалдык жана уруулук иденттүүлүк сакталып калган, бул Кыргызстандын калкынын белгилүү бир бөлүгүнүн архаизмин жана өзүн-өзү аң-сезиминин сакталышын, саясий

¹⁹Исаев К. Постсоветтик Кыргызстандын тургундарынын өзгөчөлүгү // Социологиялык изилдөөлөр. - 2009. - № 5. S.91-94. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_12832089_32452981.pdf

шайлоолордо жана кризистик кырдаалда бул критерийди колдонууну көрсөтөт.

Бул мезгилде кландык (үй-бүлөлүк-кландык) иденттүүлүк катары саясий системага мүнөздүү болгон термин жаңыланып, колдонула баштаган. Изилдөөчүлөрдүн айрым эмгектеринде кландык (үй-бүлөлүк-кландык) иденттүүлүк Л.Моргандын классикалык уруулук иденттүүлүк концепциясы менен идентификацияланган. Бирок ааламдашуу жана саясий процесстер мезгилинде азыркы кландык (үй-бүлөлүк-кландык) иденттүүлүктүн өзгөчөлүгү кеңейди – буга ансыз да биринчи жана кийинки деңгээлдеги үй-бүлөлүк байланыштардагы туугандар гана эмес, классташтар, партиялаштар, кесиптештер, достор, пикирлештер кирет. Биз көрүп тургандай, байланыштардын бүткүл спектри камтылган, анын милдеттерине бийликке, ресурстарга жетүү, жеке кызыкчылыктарды лоббирлөө кирет.

Кландык иденттүүлүк (үй-бүлөлүк-кландык) саясий шайлоо мезгилинде курчуп, мамлекеттик түзүлүштүн моделине, өлкөнүн кийинки өнүгүшүнө, элитанын алмашуусуна, мамлекеттин идеологиясына олуттуу терс оңдоолорду киргизет.²⁰ Өнүгүүнүн азыркы этабында үй-бүлөлүк-кландык иденттүүлүк Кыргызстандын жана башка мамлекеттердин саясий процесстеринде орун алууда, бул мамлекеттеги саясий кырдаалды мезгил-мезгили менен курчутуп турат (мисалы, ааламдашуу мезгилиндеги түстүү революциялар, 2008-жылдагы Кыргызстандагы революциялар, суверенитет мезгили, Казакстандагы окуялар) кризисти тереңдетет.

Ошентип, Кыргызстандын жараны өтө татаал социалдык жана этникалык ролдордун жана байланыштардын системасына кирет. Алардын көбү үчүн тышкы дүйнө менен идентификациянын интеграцияланган линияларын издөөгө мажбурлаган бир катар коомдорго кошулуу маанилүү. Бул жерде этникалык факторго караганда жарандык фактор маанилүү болуп чыкты.

Төртүнчү этап 2010-жылы апрель окуясынан кийин башталган. Апрель жана июнь окуялары. Кыргызстанды өнүктүрүүнүн стратегиясы жана вектору атаандаштыкка жөндөмдүү демократияга негизделген парламенттик-президенттик өлкөнү курууга багытталган саясий кырдаалдын суу агымы болуп калды.

Бул мезгил жаңы демократиялык күчтөрдүн ойгонушу, саясий мейкиндикке жаңы актерлордун тартылышы, партиялык курулуштун жана жаштардын активдешүүсү менен мүнөздөлөт.

²⁰Болпонова А.Б. Кыргыз коомунун саясий процесстеринде кландык түзүлүштүн тарыхы жана эволюциясы (XIX-XXI кылымдар). – Бишкек, 2013-ж. -284 б.

Көптөн бери Кыргызстанда улуттар аралык мамилелерге мамлекет тарабынан тийиштүү көңүл бурулбай келген. 2011-жылы гана 2010-жылкы болгон окуядан кийин Кыргызстандын түштүгүндө кыргыз-өзбек улуттар аралык кагылышуусунан улам Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын алдында этностук, диний саясат жана жарандык коом менен өз ара аракеттенүү боюнча бөлүм түзүлүп, анын максаты – улуттар аралык жаңжалды жакшыртуу боюнча тынымсыз иштерди жүргүзүү. улуттар аралык мамилелер жаатындагы мамлекеттик саясат жана Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо.

Этностор аралык мамилелерди жөнгө салуунун укуктук негизи Кыргыз Республикасынын Конституциясында 2010-жылы бекитилген жана Кыргыз Республикасынын бир катар мыйзамдарында көрсөтүлгөн. Кыргыз Республикасынын этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатын төрт этапка бөлүүгө болот.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 5-мартындагы токтомунун негизинде 2013-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттик (ГАМСУМО) түзүлдү, ал этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты ишке ашырууга тийиш. Кыргызстан элинин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо боюнча милдеттердин алкагында агенттикте Коомдук консультациялык этностор аралык кеңеш, эксперттик кеңеш, республика боюнча коомдук кабылдамалар жана мониторинг борбору түзүлгөн.

Бул жаатта 2007-жылы ноябрда кабыл алынган Шайлоо кодекси жаңылык болду жана Шайлоо кодекси 2010-жылы жарыяланган. Анда мыйзамдык деңгээлде партиялардын депутаттарынын тизмесинин 15% ар кандай этностордун өкүлдөрү болушу керек деп каралган.²¹

Граждандардын чыныгы тендигин камсыз кылуу, улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндө алардын конституциялык укуктарын ишке ашыруу боюнча республикада Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясы 2013-жылы кабыл алынган. Жалпы жарандык иденттүүлүктү бекемдөө максатында Мамлекеттик каттоо кызматы (МКК) 2016-жылдан Кыргызстандын өтүшү боюнча сунуш киргизди. 2017-жылы биометрикалык паспорттордо Кыргыз Республикасынын жаранынын жаңы паспортунан “улуту” деген графаны алып салуу жана эл аралык стандарттарга ылайык “Кыргыз Республикасынын

²¹Кыргыз Республикасындагы шайлоолор жөнүндө Кыргыз Республикасынын Кодекси. Бишкек, 2007. 280 б. ; Кыргыз Республикасындагы шайлоо жөнүндө Кыргыз Республикасынын Кодекси // Кыргыз Республикасынын ченемдик актылары. 2010. № 35. С. 51.

жараны” деген жазууну киргизүү. Бул чечимдин кабыл алынышын республикада жарандык иденттүүлүктүн калыптанышындагы маанилүү чечим деп эсептөө керек, бирок бул чечимге каршы чыккандардын саны жетиштүү болгон.

Бешинчи этап 2020-жылдын аягында «Кыргыз жараны» жарандык иденттүүлүктүн өнүктүрүү концепциясын кабыл алуу менен байланышкан. Концепцияда этномаданий өнүгүүнү жана ар бир инсандын «Кыргыз жараны» катары аң-сезимин камсыз кылуу менен жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу мамлекеттик артыкчылыктуу милдет катары жарыяланган; билим берүү, маданий жана маалыматтык саясат аркылуу жарандык патриоттуулукка, сабырдуулукка жана айырмачылыктарды урматтоого тарбиялоо; бардык жарандардын саясий, социалдык жана экономикалык катышуусун кеңейтүү²².

Анда республикада жарандык улуттуу куруу идеясы негизделип, кыргыз тили мамлекеттик тил катары кыргыз коомун консолидациялоодо, этностук көп түрдүүлүктү жана этномаданий өзгөчөлүктөрүн сактоодо бириктирүүчү ролду ойношу керектиги баса белгиленди. Кыргызстандын этникалык топторунун.

Эгемен Кыргызстан демократиялык баалуулуктарды илгерилетүү боюнча узак жолду басып өткөнүнө карабастан, Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктүн жаңы моделин түзүү процесстери бир топ карама-каршы келет. Саясий реформалардын жүрүшүндө демократиянын формалдуу институттарынын негиздери түзүлдү, бирок аларды реалдуу мазмун менен толтуруу, жарандык өнүгүүнүн кыймылдаткыч күчү болуп саналган жаңы жарандык саясий маданиятты калыптандыруу үчүн бир аз убакыт талап кылынат окшойт. Демократиялык өнүгүүнүн факторлору биринчи кезекте мамлекеттик башкаруу системасын өркүндөтүү, экономиканы индустриалдаштырууну күчөтүү, заманбап технологиялардын негизинде жаңы жумуш орундарын ачуу, жарандардын билим жана турмуш-тиричилик сапатын жакшыртуу менен байланышкан. Жарандардын чыныгы теңдигин камсыз кылуу үчүн, коомдук институттар иштешет.

Азыркы шарттарда көп улуттуу коомдо жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы белгилүү бир кыйынчылыкты жаратууда. Бирок, эгемендүү мамлекетти түзүү (30 жыл), демократиянын өнүгүү жолун издөө Кыргыз Республикасын улуттук эгемендүүлүк, коопсуздук чөйрөсү менен тыгыз байланышта болгон өзүнүн өзгөчөлүгүн тез арада аныктоону тандоонун алдына койду. Бүгүнкү күндө эгемен Кыргызстанда жаңы саясий институттар,

²²Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясы. Бишкек, 2013, 5-бет. URL:http://www.president.kg/files/docs/kontseptsiya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_mej_etnicheskih_otnosheniy_v_kr.pdf

символдор, жарандык уюмдар түзүлө баштады. Ошол эле учурда инсандыктын өзгөрүшү да бар. Республикада ички жана тышкы чакырыктардын: глобалдык, маданий, аймактык, диний чакырыктардын алдында жаңы иденттүүлүк түзүлдү жана калыптанууда. Биз идентификаторлордун ар кандай түрлөрүнүн ортосунда эң татаал компромисстерди табуу жөнүндө болуп жатат, бул Кыргызстанга өзүнүн улуттук эгемендүүлүгүн сактап калууга мүмкүндүк берет жана ошол эле учурда анын өнүгүүсүнүн интеграциялык келечегин жаап салбай, мамлекеттин бөлүнүү жана инсандык конфликттин коркунучун алдын алууга жардам берет.

1.3. Ар түрдүүлүктү сактоо жана жарандык иденттүүлүктү түзүү

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, мамлекет коомдук, саясий жана экономикалык туруктуулуктун гаранты болуп саналат. Көп улуттуу коом болгон Кыргыз Республикасы үчүн этностор аралык мамилелерди өнүктүрүүдө мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун негизги принципалдуу мамилеси этникалык, маданий, тилдик, диний жана башка түрлөргө карабастан, адам укуктарын сактоо болуп саналат. Көп улуттуу коом бир эле учурда иденттүүлүктүн бардык түрлөрүнүн керектөөлөрүн урматтаса, мамлекеттик жана коомдук институттардын деңгээлинде социалдык интеграцияны колдосо ийгиликтүү болот. Көп түрдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү ар түрдүүлүктүн баалуулугун жана айырмачылыктардын теңдигин тааныган, ар кандай топтордун мамлекеттик башкарууга катышуусу үчүн шарттарды түзгөн нормалардын, баалуулуктардын, инструменттердин жана механизмдердин болушун билдирет.

Ар түрдүүлүк “окшош эместик”, “окшош эместик” “айырмачылык” дегенди билдирет. Башкача айтканда, ар түрдүүлүк адамдын башка топторунан да, өзүнүн “топташтарынан” да айырмалануучу өзгөчөлүктөрүн сүрөттөйт. Ар түрдүүлүк адамдардын ортосундагы айырмачылыктардын болушун билдирет (гендер, билим, дин, баалуулуктар жана башкалар). Ар түрдүүлүктүн бардык аспектилери маанилүү, бирок Кыргызстан үчүн этникалык, маданий жана диний көп түрдүүлүк өзгөчө мааниге ээ, ал оң жана терс потенциалды алып жүрөт. Ар түрдүүлүк өлкөнүн экономикалык өсүшүнө өбөлгө түзөт, бирок коомдун «ынтымагына жана биримдигине» терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Коомубуздун көп түрдүүлүгү, мүмкүн болсо, позитивдүү потенциалды алып жүрүүсүн кантип камсыздай алабыз? Бул суроого так жооп берүү кыйын, анткени ар түрдүүлүктү башкаруу, аны өлкөнүн жана коомдун жыргалчылыгы үчүн пайдалануу маселелери да күн тартибинде турат.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин ишмердүүлүгү статистикалык көрсөткүчтөр аркылуу гана эмес, алардын жарандарга болгон сый-урматы, кесиптик жана этикалык принциптерин сактоо призмасы аркылуу да бааланат. Калктын ишенимине жана колдоосуна ээ болуу өтө кыйын – бул үчүн этностук, маданий, диний көз караштарга жана жагдайларга карабастан ар бир адамдын инсанына чыныгы урмат көрсөтүү керек. Албетте, иштин негизги принциби мыйзамды сактоо. Мыйзамды билүү зарыл, бирок жетиштүү шарттан алыс. Басмырлоого жол бербөө жана адам укуктарын сактоо принциптерин иш жүзүндө өздөштүрүү нормаларды рационалдуу билүү менен гана эмес, ошондой эле бул билимге эмоционалдык реакция, жеке түшүнүүнү өнүктүрүү жана бул баалуулуктарга жеке берилгендик менен байланыштуу. Жарандар мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин аракеттери жарыяланган баалуулуктарга дал келбеген фактыларга көп кабылышат. Ушундан улам алар калктын ишениминен, колдоосунан ажырашууда. Кыргызстан көп түрдүүлүктүн мамлекети экенин эске алуу менен, ар түрдүүлүктү сактоо үчүн шарттарды түзүү жана мүмкүн болуучу тобокелдиктерди жана чыр-чатактарды болтурбоо үчүн ар түрдүүлүктү башкаруунун ыкмаларын жана ыкмаларын иштеп чыгуу зарыл. Ар түрдүүлүктү башкаруу үчүн кандай көндүмдөр керек: ар түрдүүлүктү сактоо жана мүмкүн болуучу тобокелдиктерди жана чыр-чатактарды болтурбоо үчүн шарттарды түзүү. Ар түрдүүлүктү башкаруу үчүн кандай көндүмдөр керек: ар түрдүүлүктү сактоо жана мүмкүн болуучу тобокелдиктерди жана чыр-чатактарды болтурбоо үчүн шарттарды түзүү. Ар түрдүүлүктү башкаруу үчүн кандай көндүмдөр керек:

- Адам укуктарын урматтоо жана алга жылдыруу, теңчилик жана дискриминацияга жол бербөө принциптери.
- Сабырдуулуктун жана профессионалдык этиканын принциптерин катуу сактоонун көрүнүшү.
- Калк менен эффективдүү өз ара аракеттенүү көндүмдөрүнө ээ болуу, конфликттерди башкаруу көндүмдөрү жана конфликттердин сезимталдыгы.
- Калктын аялуу катмарынын өкүлдөрүнө карата сезимталдыктын болушу, анын ичинде гендердик сезимталдык, этномаданий сезимталдык, оор турмуштук кырдаалда турган адамдарга жана үй-бүлөлөргө карата сезимталдык.

Ар түрдүүлүктүн негизи сизди кандай айырмачылыктар маанилүү деп ойлойсуз? Айырмачылыктар, айрыкча, теңсиздик кырдаалында байкаларлык жана олуттуу болуп калат. Адамдардын дискриминацияланбай, теңсиздик кырдаалына түшпөшүнө көңүл буруу зарыл. Мына ушундан улам саясат

адамдардын айырмачылыктарын эске алуу менен алардын мүмкүнчүлүктөрүн теңөөгө багытталганы маанилүү. Ар түрдүүлүктү башкаруу бир жагынан көп түрдүүлүктүн пайдаларын жана пайдаларын максималдуу көбөйтүүгө жардам бере турган, экинчи жагынан анын терс таасирин минималдаштырууга жардам бере турган системалуу чараларды пландаштырууну жана ишке ашырууну билдирет.

Калк менен иштеген ар бир жетекчинин милдети адамдардын ортосундагы окшоштук белгилерин да, айырмачылыктын белгилерин да «элдештирүү», текшилөө, тегиздөө, шайкеш келтирүү.

Социалдык консолидациянын негиздерин ишке ашыруунун шарттарынын бири – зарыл жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү "Кыргыз жараны". Жарандык иденттүүлүк идеясы этникалык топтордун иденттүүлүгүн сактоо менен мамлекеттин биримдигин чыңдоого мүмкүндүк берет. Жарандык иденттүүлүк башка адамдар менен байланыш түзүү зарылчылыгы менен тыгыз байланыштуу жана ошондой эле бул жамааттын маанисин түшүнүүнү, бул бирикменин принциптерин жана негиздерин түшүнүүнү, жарандын жүрүм-турум моделин кабыл алууну, иш-аракеттин максаттары жана мотивдери, бардык жарандардын өз ара мамилелеринин мүнөзү жөнүндө идея.

"Кыргыз жараны» өлкөнүн атынан – Кыргыз Республикасынан келип чыккан жана бардык этностук жамааттарды бириктирип, алардын этномаданий өзгөчөлүгүн сактап турган жалпы жарандык иденттүүлүк болуп саналат. Кыргыз жараны – өлкөнүн эгемендигин жана биримдигин чыңдоонун, анын жыргалчылыгынын социалдык негизи.

1-баптын корутундусу

1. "Иденттүүлүк" түшүнүгү көптөгөн аныктамаларга ээ, бардыгы философиянын, социологиянын, психологиянын, этносаясаттын ар кандай илимий багыттары тарабынан берилген изилдөө предметине жараша болот. Identity- бул адамдын психикасынын ал үчүн маанилүү болгон тигил же бул топко же жамаатка таандык экендигин ал үчүн кандай элестетип жатканын көрсөтүү үчүн топтолгон формадагы касиети.
2. Жарандыкты аныктоодо эки концептуалдык мамиле бар:
 - «этникалык мамиле» мамлекетти куруунун негиздери болуп төмөнкүлөр саналат: бир тилдин үстөмдүгү, бир сан жагынан үстөмдүк кылган маданияттын элементтеринин басымдуулугу, үстөмдүк кылган топтун тарыхына таянуу.

- «Жарандык мамиле» же «улут-мамлекеттик» модели, мында эң негизгиси адамдын тигил же бул өлкөнүн жарандыгына ээ болушу, адам укуктарынын артыкчылыктуулугу жана жарандын этникалык таандыктыгына карабастан бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү инсандын субъективдүү аныктамасынын предмети болуп саналат.

3. Учурда ата мекендик жана чет элдик этнологдордун арасында этносту изилдөөдө үч негизги ыкма калыптанган: примордиализм, конструктивизм жана инструментализм. Бирок, учурда изилдөөчүлөрдүн басымдуу көпчүлүгү комплекстүү мамиле деп аталган ыкманы карманышат.

4. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын жана сакталышынын факторлорунун ичинен эң маанилүүсү:

- мифтерде, легендаларда жана символдордо кайталанган бул жамааттын бар экендигин тамырлап, мыйзамдаштыруучу жалпы тарыхый өткөн (жалпы тагдыр);
- жарандык коомчулуктун аталышы;
- баарлашуу каражаты жана жалпы маанилерди жана баалуулуктарды өнүктүрүүнүн шарты болгон жалпы тил;
- жамааттын ичиндеги мамилелердин негизги принциптерин жана анын институционалдык түзүмүн бекиткен, чогуу жашоонун белгилүү тажрыйбасына негизделген жалпы маданият (саясий, укуктук, экономикалык);
- бул жамааттын биргелешкен эмоционалдык абалынын тажрыйбасы, өзгөчө реалдуу саясий аракеттер менен байланышкан.

5. Граждандык инсандык - инсандын белгилүү бир жарандык коомго таандык экендигин таануу, анын ичинде өзүнүн тиешелүүлүгүн милдеттүү түрдө андап билүү жана ушул жамаатка ылайык адекваттуу аракеттер. “Жарандык иденттүүлүк” түшүнүгү “улут”, “жарандык”, “патриоттук” түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта.

6. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктүн мамлекеттик саясатын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн беш этабы бар.

7. Көп улуттуу коом бир эле учурда иденттүүлүктүн бардык түрлөрүнүн керектөөлөрүн урматтаса, мамлекеттик жана коомдук институттардын деңгээлинде социалдык интеграцияны колдосо ийгиликтүү болот. Ар түрдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү ар түрдүүлүктүн баалуулугун жана айырмачылыктардын теңдигин тааныган, ар кандай топтордун мамлекеттик башкарууга, өлкөнүн коомдук-саясий жана маданий турмушуна катышуусу үчүн шарттарды түзгөн нормалардын, баалуулуктардын, инструменттердин жана механизмдердин болушун билдирет.

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Identity	Манифольд
этникалык иденттүүлүк	өзүн-өзү аңдоо
Улуттук (жарандык) өзгөчөлүк	Примордиализм
	Диний өздүк
этноцентризм	Конструктивизм
Жарандык иденттүүлүк	Инструментализм
Маданий иденттүүлүк	Гендердик иденттүүлүк
Социалдык иденттүүлүк	Саясий иденттүүлүк

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары

1. Аныктоо.
2. Идентификациянын кандай түрлөрүн атай аласыз?
3. Этникалык өзгөчөлүктү аныктаңыз. Ал жарандык иденттүүлүктөн эмнеси менен айырмаланат?
4. Жарандык иденттүүлүгүн аныктаңыз. Эмне үчүн мамлекеттик-жарандык, улуттук-жарандык иденттүүлүк жарандык иденттүүлүк менен байланышкан?
5. Патриотизм деген эмне? Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышында патриотизм кандай роль ойнойт?
6. Этникалык иденттүүлүктү изилдөөдө илимий ыкмалардын ортосунда кандай айырма бар: примордиализм конструктивизмден, инструментализм конструктивизмден?
7. Эмне үчүн мамлекеттер эгемендүүлүккө ээ болгон мезгилде улуттук иденттүүлүк иденттүүлүктүн негизги вектору болгон?
8. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүк саясатынын калыптануу жана өнүгүү этаптарын санап бергиле. Кыргызстандын бирдиктүү элин бириктирүү катары кандай баалуулуктар сунушталды.
9. Эмне үчүн жарандык иденттүүлүк кыргыз жараны деп аталат.
10. Кыргыз Республикасында көп түрдүүлүктүн кандай түрлөрү бар? Ар түрдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү эмне үчүн маанилүү?
11. Ар түрдүүлүктү башкаруу деген эмнени билдирет?
12. Стереотиптердин ролу кандай?

1-кейс. “Жарандык иденттүүлүк жана патриоттук сезим”

Максат: “жарандык иденттүүлүктүн” аныктамасы, жарандык иденттүүлүктөгү патриотизмдин ролу.

Көнүгүү. Төмөнкү видеолорду көрүңүз:

- 1) “Улутум боюнча азербайжанмын, бирок жүрөгүм кыргыз”<https://www.youtube.com/watch?v=HRoKUQkgpZs>
- 2) "Улакчы Андрей"<https://www.youtube.com/watch?v=Vlctcfilzow>
- 3) "Биз жөнүндө: Кыргызча"<https://www.youtube.com/watch?v=BKTIIn-Sorms>

Видеого суроолор:

1. “Жарандык иденттүүлүккө” кандай аныктама берет элениз?
2. Жарандык иденттүүлүк көп баскычтуу түшүнүк деп айтууга болобу?
3. Граждандык иденттүүлүктү иденттүүлүктүн башка түрлөрүнөн эмнеси менен айырмалап турат?
4. #2-4 видеолорду көргөндө кандай сезимде болосуз.
5. Жарандык иденттүүлүктө патриотизмдин орду жана мааниси кандай?

1-бөлүм үчүн сунушталган окуу.

1. Болпонова А.Б. Кыргыз коомунун саясий процесстеринде кландык түзүлүштүн тарыхы жана эволюциясы (XIX-XXI кылымдар). – Бишкек, 2013-ж. -284 б.
2. Жарандык жана саясий иденттүүлүк: концепциялар жана практикалар: Иденттик проблемалары боюнча тегерек столдун материалдары / ред. А.Г. Большакова, О.И. Зазнаева; Казан (Приволжский) федералдык университети. - Казан: Ата Мекен, 2012. - (1-чыгарылыш. Илимий семинарлар. Тегерек столдор. Талкуулар).
3. Дробижеева Л.М. Орустардын өздүк жана башка этникалык чөйрөдөгү инсандыгы жана этникалык мамилелери. // ecsocman.hse.ru.
4. Жунушалиев Ж., Плоских В. Кыргызстандагы трайбализм жана өнүгүү көйгөйлөрү // Борбордук Азия жана Кавказ. - 2000, - № 3 (9). - С.146-155.
5. Джусупбеков А. Көчмөндөрдүн этникалык иденттүүлүгүнүн негизги деңгээли: социалдык-философиялык талдоо. Адистиги: 09.00.11 – Социалдык философия. Диссертация. философия илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн. Бишкек - 2010
6. Дьякова В.В. Азыркы Россиядагы муундардын жарандык иденттүүлүгү: социологиялык талдоо. адис. 22.00.04 - коомдук түзүлүш, коомдук институттар жана процесстер. Кандидаттык диссертациянын авторефераты. социологиялык Илимдер. Астрахань, 2017. – 24 б.
7. Исаев К. Постсоветтик Кыргызстандын тургундарынын өзгөчөлүгү // Социологиялык изилдөөлөр. - 2009. - № 5. S.91-94.
8. Манас: С.Каралаевдин варианты.: А.Жанакова, А. Акматалиев;- Б.«Турар», 2010.-1008 б.
9. Идентификация: Инсан, коом, саясат. Энциклопедиялык басылышы / Ред. ред. И.С. Семененко / IMEMO RAN. М: «Вес мир» басмасы, 2017, 171–183-беттер.
10. Психология Өзүн-өзү жана коргонуу механизмдери / З. Фрейд. - М., 1993

11. Семенов И.С., Лапкин В.В., Бардин А.Л., Пантин В.И. Мамлекет менен улуттун ортосунда: постсоветтик мейкиндиктеги иденттүүлүк саясатынын дилеммалары. - Полиция. Саясий окуулар. 2017. № 5. С. 54-78.
12. Сейитбаев Б.Саясий элита жана трайбализм. Кандидаттык даражасын алуу үчүн адистик диссертация. философиялык илимдер. Бишкек
13. Тишков В.А. Татаалдаштыруучу көп түрдүүлүк: аны кантип түшүнүү жана уюштуруу керек. – Азыркы элдердин маданий татаалдыгы. Реп. ред. В.А. Тишков, Е.И. Филиппов. Москва: Саясий энциклопедия. 7—18-бб.
14. Төрөгелдиева Б.М. Көп улуттуу кыргыз коомунда жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы// Аймактарды өнүктүрүү.- 2017.-№ 1 (7).- Б.12-16.
15. Кыргыз улуттук мамлекеттүүлүгүнүн башатында / Ред.: Т.К. Койчуев и.д.- Бишкек: Илим, 1996. – 384 б.
16. Фрейд З. Массалардын психологиясы жана адамдын "менин" талдоо [Электрондук ресурс] / З.Фрейд. - С. 53-57.
17. Хантингтон С. Биз кимбиз? Американын улуттук иденттүүлүгүнүн чакырыктары / С.Хантингтон.- М.: TRANSITBOOK, 2004.- 635 б.
18. Хачатрян Л.В. Цивилизациялык иденттүүлүктүн калыптанышы орус коомунун интеграциясынын фактору катары. 09.00.11 – Социалдык философия адистиги. Философия илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн диссертация. Ставрополь, 2020. - С.136-140.
19. Erickson E. Identity: жаштар жана кризис: Пер. англис тилинен / Жалпы. ред. жана кириш сөз. Толстых А.В. – М.: «Прогресс» басма тобу, 1996. – 344 б.
20. Борбордук Азиядагы этносоциалдык жана этномаданий процесстер: тарых жана азыркы заман – Б.: Илим, 2010.-428 б.

2-бөлүм. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ ГРАЖДАНДЫК ИДЕНТИКТИН САЯСИЙ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

Темалар:

- 2.1. Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты калыптандыруу боюнча Кыргыз Республикасынын конституциялык негиздери жана ченемдик укуктук актылары
- 2.2. Кыргыз Республикасынын саясатын аныктоочу стратегиялык документтер.
Кыргыз Республикасындагы Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы: максаттары, милдеттери, принциптери жана негизги багыттары.
- 2.3. Адамдын жана жарандын укуктары боюнча эл аралык документтер

Бөлүм боюнча кыскача корутундулар

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары

Окуу сунушталат

2.1. Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты калыптандыруу боюнча Кыргыз Республикасынын конституциялык негиздери жана ченемдик укуктук актылары

Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн саясий негиздери, 1-беренесине ылайык, 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда (жалпы элдик добуш берүү) кабыл алынган жаңы Конституция (КР 2021-жылдын 5-майындагы № 59 Мыйзамынын редакциясына ылайык)), Кыргыз Республикасы (Кыргызстан) – көз карандысыз, суверендүү, демократиялык, унитардык, укуктук, светтик жана социалдык мамлекет. Кыргызстандын эли Кыргыз Республикасынын бардык этностук топторунун жарандары жана эгемендүүлүктүн ээси жана мамлекеттик бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат.

2-беренде Кыргыз Республикасындагы демократия бүткүл бийлик элге ээлик кылуу, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, мамлекеттин жана коомдун иштерин түздөн-түз башкарууга эркин жана анын өкүлдөрү аркылуу реалдуу жеткиликтүүлүк принциптерине негизделет деп айтылат. Өлкөнүн негизги мыйзамында Кыргыз Республикасынын жарандары жынысына, расасына, улутуна, кесипкөйлүгүнө, ошондой эле тилине, кирешесинин деңгээлине, байлыгына жана билимине карабастан, активдүү жана пассивдүү шайлоо укугуна ээ болуу менен шайлоого тикелей катышуу аркылуу өз бийлигин ишке ашыра тургандыгы баса белгиленген. Саясий партиялар, профсоюздар жана башка коомдук бирикмелер адамдын жана граждандын укуктарын, эркиндиктерин жана таламдарын ишке ашыруу жана коргоо үчүн күрөшөт. Бирок, саясий партиялар коомдун ар кандай социалдык катмарларынын жана топторунун саясий эркин ар тараптуу билдирүүгө көмөктөшөт жана Конституция ар бир

адамга тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигине укук берет, эч ким чогулушка катышууга мажбурланбайт. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, ошондой эле кызматтык көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Ар бир адам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, ошондой эле кызматтык көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Ар бир адам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү. Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, ошондой эле кызматтык көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Ар бир адам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү.

13-беренедө кыргыз тили Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили, орус тили да расмий тил катары колдонулат, Кыргыз Республикасынын элин түзгөн бардык этностордун өкүлдөрүнө кыргыз тилин сактоо үчүн шарттарды түзүүгө кепилдик берилет деп жазылган. Эне тилин үйрөнүү жана өнүктүрүү, б.а., дүйнөлүк коомчулукка интеграциялоо, англис тилин жана башка дүйнөлүк тилдерди активдүү үйрөнүү – өлкөнүн өнүгүшүнүн негизги шарттарынын бири жана «Кыргыз жараны» маанилүү атаандаштык артыкчылыгы катары каралат.

Негизги мыйзамдын 21-беренесине ылайык, мамлекет Кыргызстандын элинин маданиятын адамдын укуктарын жана эркиндиктерин бузбаган каада-салттарды сактоо менен өнүктүрүүгө да кам көрөт, тарыхый, материалдык жана руханий мурастарды коргойт. Өлкөнүн элинин жана улуттар аралык жана конфессиялар аралык ынтымакты камсыз кылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын экинчи бөлүмү толугу менен адамдын жана жарандын негизги укуктарын жана эркиндиктерин, алардын милдеттерин камсыз кылууга арналган, анткени адам укуктары жана эркиндиктери ажырагыс жана ар бир адамга төрөлгөндөн баштап таандык. Алар абсолюттук, ажыратылгыс деп таанылат жана мыйзам менен сот тарабынан кимдир бирөө тарабынан бузулуудан корголот, анткени 23-беренедө адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын эң

жогорку баалуулуктарынын бири болуп саналат деп айтылат. Алар түздөн-түз аракеттенет, бардык мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин маанисин жана мазмунун аныктайт, бирок улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти коргоо, жарандардын ден соолугун жана адеп-ахлагын коргоо максатында калк, башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо Конституция жана мыйзамдар менен гана чектелиши мүмкүн.

Бирок Мамлекет өзүнүн аймагындагы бардык адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыздайт жана эч ким жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, улутуна, динине, жашына, саясий же башка көз караштарына, билимине, келип чыгышы, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар эске алынат. Басмырлоого жол берген адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчилик тартышат, мыйзам жана сот алдында бардыгы бирдей, эркектер менен аялдар бирдей укуктарга, эркиндиктерге жана аларды ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы эч бир жаранды жарандыктан ажыратууга болбойт деп кепилдик берет, жарандык бул өз кезегинде адам менен мамлекеттин ортосундагы алардын өз ара укуктарынын жана милдеттеринин жыйындысында туюнтулган туруктуу укуктук мамилелер болуп саналат. Ал тургай, Кыргызстандын элине таандык экенин далилдеген ар бир адам Кыргыз Республикасынын жарандыгын жөнөкөйлөтүлгөн тартипте алууга укуктуу. Кыргыз Республикасынын жаранынын паспорту мамлекеттин менчиги болуп саналат, ал эми Кыргыз Республикасынын жараны республиканын чегинен чыгарылып кетиши же башка мамлекетке берилиши мүмкүн эмес, ошондой эле анын жарандарына анын чегинен тышкары коргоого жана камкордукка кепилдик берет.

Кыргыз Республикасында адамдын укуктарына жана эркиндигине шек келтирбеген элдик үрп-адаттар, каада-салттар мамлекет тарабынан колдоого алынганын да белгилей кетүү керек.

Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары. Улуттук мыйзамдар конституциялык нормаларды камсыз кылууга багытталган. Белгилей кетсек, 2021-жылдын 11-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана Кыргыз Республикасынын Мыйзамы адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жаатындагы эл аралык стандарттарга толук ылайык келет, ошондой эле мамлекеттин жарандарды колдоо боюнча чечкиндүүлүгүн ырастайт. Адамдын укуктарын жана эркиндиктерин сактоонун негизинде өлкөнүн демократиялык өнүгүүсү болот.

Кыргыз Республикасы жаш демократиялык мамлекет болсо да, Борбордук Азия чөлкөмүндө адам укуктарын коргоонун жана

илгерилетүүнүн позитивдүү үлгүсү, ошондой эле башка өлкөлөргө салыштырмалуу демократиянын жогорку деңгээлинин үлгүсү болуп калды. Бирок азыркы этапта демократияга, адам укуктарын жана эркиндиктерин бекемдөө жолундагы негизги милдет болгон мыйзамдуулуктун толук таанылышын камсыз кылуу боюнча туруктуу күч-аракетти талап кылган бир катар көйгөйлөр дагы эле бар.

Таблица 2.1. Жарандык инсандыкты калыптандырууну жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын негизги ченемдик документтеринин тизмеси

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 2017-жылдын 2-февралындагы № 19
Жөнгө салуу предмети: жынысы, расасы, этникалык теги, тили, социалдык теги, мүлктүк же кызматтык абалы, жашаган жери, диний жана башка ынанымдары, коомдук бирикмелерге мүчөлүгү боюнча тең укуктуулукту тике же кыйыр түрдө бузуу, же жаран же мамлекеттик кызмат адамы, адам тарабынан жасалган кылмыш деп аныктайт. Ар кандай аракет же аракетсиздик, анын ичинде басмырлоочу мыйзамдарды жайылтуу жана кабыл алуу сот тартибинде жазаланат жана жеке статусуна, анын ичинде расасына, жынысына, динине, ишенимине жана башка ар кандай фактыларга карабастан, бардык адамдардын тең укуктуулугуна укуктуу.
Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы № 184 "Эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы
Жөнгө салуу предмети:гендердик дискриминация түшүнүгүн «жыныстык белгиси боюнча адамдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын чектеген ар кандай айырмалоо, четке кагуу же артыкчылык» жана гендердик теңчиликти бузуу, мисалы, «басынтуу түрүндө өзүн көрсөткөн активдүү же пассивдүү жүрүм-турум» деп аныктайт. Жек көрүү, ошондой эле адамдын жынысына байланыштуу укуктарды чектөө же жеңилдиктерди берүү», ошондой эле мамлекеттик жарандык кызматка жана муниципалдык кызматка кирүүдө гендердик теңчиликти кепилдейт, б.а. ар кандай жыныстагы адамдар кызматка кирүүдө, кызматка көтөрүлүүдө жана анын органдарында андан ары иш жүргүзүүдө бирдей укуктарга жана бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ;
Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 23-майындагы № 64 «Тынч чогулуштар жөнүндө» Мыйзамы
Жөнгө салуу предмети:тынч чогулуштарга карата укуктарды аныктайт, мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жынысына, расасына, тилине, этностук таандыгына, динине, жашына, саясий өзгөчөлүгүнө же башка пикирлер, келип чыгышы, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайларга карабастан, тынч чогулуштарды өткөрүү

эркиндин урматтоого жана камсыз кылууга милдеттүү. Чогулушка тыюу салуу жөнүндө чечим чогулуш мыйзамсыз максаттарды көздөгөн, анын ичинде этникалык, расалык же диний кастыкты, гендердик жана башка социалдык артыкчылыкты жактаган, дискриминацияга, же кастыкты башкалардын укуктарын жана эркиндиктерин бузууга чакырган же зордук-зомбулукка чакырык жасаган учурларда кабыл алынышы мүмкүн.

**2002-жылдын 31-июлундагы № 136 "Кыргыз Республикасынын
Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө" Кыргыз Республикасынын
Мыйзамы**

Жөнгө салуу предмети: адам укуктары жаатындагы принциптердин жана милдеттердин толук сакталышын камсыз кылуу максатында, атамекендик укуктук системада Омбудсмен (Акыйкатчы) каралган, анда ал адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоого, адамдын жана жарандын укуктарын сактоого жана урматтоого милдеттүү жана субъекттери тарабынан эркиндиктер, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин бузууга жол бербөө же аларды калыбына келтирүүгө көмөк көрсөтүү, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын Конституцияга, бул чөйрөдөгү эл аралык стандарттарга ылайык келтирүүгө көмөктөшүү жана адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууда ар кандай түрдөгү басмырлоолорго жол бербөө, калктын укуктук аң-сезимин жогорулатуу жана мыйзам бузуулар жөнүндө жашыруун маалыматты коргоо жаатындагы эл аралык кызматташтыкты андан ары өнүктүрүү. Жеке адам, Кыргыз Республикасынын Конституциясында, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, эл аралык келишимдерде жана адаттагы мыйзамдарда бекитилген.

2016-жылдын 30-майындагы No 75 "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

Жөнгө салуу предмети: бул мыйзам мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат мамлекеттик башкаруу тутумунун биримдигине жана бүтүндүгүнө негизделе тургандыгын жана мамлекеттик кызматтын да, муниципалдык кызматтын да негизин түзгөн маанилүү принциптер Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, туруктуулук жана үзгүлтүксүздүк, кесипкөйлүк, компетенттүүлүк жана демилге, кесиптик сиңирген эмгегинин негизинде карьералык өсүү, кызматкерлердин укуктук, экономикалык жана социалдык жактан корголушу, аларга жана алардын үй-бүлөлөрүнө татыктуу жашоо деңгээлине кепилдик берүү, ошондой эле Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн бирдей жеткиликтүүлүк кызмат жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, улутуна, динине, саясий же башка көз караштарына, тегине, мүлктүк же башка абалына карабастан, мыйзам ошондой эле жынысына, расасына, тилине, улутуна, динине жана башка таандыктыгына карабастан бирдей жоопкерчиликти аныктайт,

башкача айтканда, кызматкер Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык дисциплинардык, административдик, материалдык жана кылмыш-жаза жоопкерчилигин тартат.
2015-жылдын 31-июлундагы № 210 "Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
Жөнгө салуу предмети:бул мыйзам мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өз ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда ачыктык жана жоопкерчилик принциптеринин негизинде аракеттенүүгө тийиш деп белгилеген Кыргыз Республикасынын Конституциясынын ченемдеринин талаптарына негизделет. Элге жана элдин таламдарына, анын кандайдыр бир бөлүгүнө эмес, бүтүндөй коомго кызмат кылат, ошондой эле жеке жана юридикалык жактар менен мамилелерде мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин бирдиктүү жана негизги принциптерин, эрежелерин жана жол-жоболорун аныктайт. Мыйзам административдик ишти жүзөгө ашырууда кошумча формалдуу талаптарды белгилөө жана көрсөтүү боюнча формалдуу талаптарды кыянаттык менен пайдаланууга тыюу салат, ошондой эле жашы жете электердин административдик процесске катышуусун, улутуна карабастан административдик органда өзүнүн процесстик укуктарын жана процесстик милдеттерин жеке өзү жүзөгө ашырат. 14 жаштан 18 жашка чейинки жашы жете электердин, ошондой эле аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген деп табылган жарандардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам менен корголгон таламдарын администрациялык органда алардын ата-энелери, асырап алуучулары же камкорчулары коргойт, бирок администрациялык орган аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген деп таанылган мындай иштерге жашы жетпегендерди же жарандардын өздөрүн тартууга, башкача айтканда, жашы жетпегендер администрациялык органда өздөрүнүн укуктарын жана мыйзам менен корголуучу таламдарын жеке коргоого укуктуу.
"Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2007-жылдын 4-майындагы № 67
Жөнгө салуу предмети:Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекитилген ар бир адамдын мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына кайрылуу укугун ишке ашырууга байланышкан мамилелерди укуктук жөнгө салууну, ошондой эле мамлекеттик органдардын жарандардын кайрылууларын кароонун тартибин аныктайт; жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана кызмат адамдары. Жарандардын кайрылууларын кароодо мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин негизги принциптери болуп адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, кайрылууларды кароодо жарандардын тең укуктуулугу

саналат. Кыргыз Республикасында ар бир жаран жеке өзү же өзүнүн өкүлү аркылуу мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү.
1997-жылдын 5-декабрындагы № 88 "Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
Жөнгө салуу предмети: соттон башка. Ар бир укук башка адамдын аны бузбоо милдетине туура келет, ошондуктан журналисттердин укуктарын бузгандыгы үчүн жоопкерчилик каралган. Мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жарандардын, коомдук бирикмелердин, ишканалардын, мекемелердин жана уюмдардын кызмат адамдары цензура үчүн, журналисттин мыйзамдуу кесиптик ишине тоскоолдук кылгандыгы, аккредитациялоодон негизсиз баш тарткандыгы же аккредитацияны негизсиз токтоткондугу үчүн, журналистке кысым көрсөтүү, анын кесиптик ишине кийлигишүү, журналисттин материалдарын жана зарыл техникалык каражаттарын мыйзамсыз ээлеп алуу, журналистке ишенимсиз жана бир жактуу маалымат бергендиги, ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтиргендиги, коркуткандыгы үчүн, жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн.
2006-жылдын 28-декабрындагы № 213 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматтарга жетүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы
Жөнгө салуу предмети: Мыйзам ар бир адамдын мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматка жетүү укугуна кепилдик бере турган конституциялык принципти бекемдейт, ошондой эле мамлекет ар бир адамдын принциптердин негизинде маалыматты издөө, алуу, изилдөө, өндүрүү, берүү жана маалыматтын ачыктыгын, объективдүүлүгүн, жалпы жеткиликтүүлүгүн, актуалдуулугун, өз убагындалыгын, ачыктыгын, айкындуулугун жана ишенимдүүлүгүн жайылтуу укугун коргойт. Улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын ден соолугун же адеп-ахлагын коргоо, ошондой эле башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында маалыматка жетүү чектелүүчү жана чектөө белгиленген чечим менен таанышуудан баш тартууга болбойт. Мыйзамда чектөө мамлекеттик сырга жана купуя маалыматка гана тиешелүү деп көрсөтүлгөн.

Адам укуктарынын жана коргоо каражаттарынын негизги категориялары улуттук мыйзамдарда каралган.

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу. Тең укуктуулук – бул бардык адамдардын өз кадыр-баркы боюнча тең укуктуулукка жана башка адамдар менен бирдей негизде коомдук, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий турмуштун бардык тармактарына катышууга укугу. Кээде тең

укуктуулук укугу адамдын жеке жагдайына жараша өзгөчө мамиле колдонулушу мүмкүн экендигин билдирет. Дискриминациядан эркин болуу укугу тең укуктуулукка болгон укуктун компоненттеринин бири болуп саналат. Дискриминациядан эркиндик - тең укуктуулукту камсыз кылуунун зарыл, бирок жалгыз шарты эмес.

Дискриминациядан эркин болуу укугу – теңдикке болгон укуктун чөйрөсүнө кирген көз карандысыз негизги адамдын укугу. Бул бардык адамдар жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша басмырлоого каршы мыйзамдуу коргоого укуктуу экенин билдирет. Мындай өзгөчөлүктөр "корголгон өзгөчөлүктөр" деп аталат. Дискриминациядан эркиндик укугу көз карандысыз болгондуктан, мындан эки факт келип чыгат: бул укук башка укуктардан өзүнчө жана ага тиешелүү укук бузулбаса жана бузулбаса да бузулушу мүмкүн; ошондой эле бул укук автономиялуу болуп саналат, бул мыйзам тарабынан кепилденген башка укуктарды ишке ашыруу менен байланышпаганын билдирет.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында адам укуктары боюнча эл аралык милдеттенмелерге ылайык, теңчиликке жана дискриминациядан эркиндикке укукту коргоого жана ишке ашырууга багытталган бир катар жоболор бар. Конституциянын преамбуласында адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо Кыргыз Республикасынын негизги принциптери катары бекитилген, алар эркин жана демократиялык мамлекетти курууну улантуу үчүн сөзсүз түрдө сакталышы керек. Өлкөнүн негизги мыйзамында мамлекет жана анын органдары үстөмдүк кылуучу көпчүлүктү түзгөн айрым бөлүктөргө же тармактарга гана эмес, Кыргыз Республикасынын бүткүл калкына кызмат кылууга чакырылат деп так жазылган, анткени 1-берененин 1-пунктунда Кыргыз Республикасы эгемендүүлүктүн ээси жана мамлекеттик бийликтин бирден-бир булагы болуп саналат. Бирок

Пикир жана сөз эркиндиги. Пикир жана сөз эркиндиги деген эмне?

Ар бир адам чектелүү шарттарды кошпогондо, мамлекет тарабынан эч кандай цензурасыз же кийлигишүүсүз өз оюн билдирүүгө укуктуу. Сөз эркиндигине болгон укук сөздүн бардык түрлөрүн, анын ичинде оозеки сүйлөө, мисалы, сүйлөө жана сүйлөшүү, телекөрсөтүү жана кино көрсөтүү; гезиттерде, китептерде, электрондук почталарда, плакаттарда жана социалдык тармактарда жазуу; ошондой эле чыгармачылык менен чагылдыруу. Бул укук «демократиялык коомдун фундаменталдык негиздеринин» бири деп аталды, анткени ал адамдарга мамлекеттик бийлик органдары тарабынан мыйзам бузууларды табууга жана аларды жоопкерчиликке тартууга мүмкүндүк берет.

Пикир жана сөз эркиндиги – демократиялык коомдун өнүгүшүнүн негизи болгон негизги жана ажырагыс укук. Аны коргоо жана жылдыруу эл аралык жана ички мыйзамдарга ылайык таанылат. Пикир, сөз, ой, сөз жана басма сөз эркиндиги – Конституцияда белгиленген негизги укуктардын бири. Мындай эркиндиктерге чектөөлөр коюлушу мүмкүн болгон бирден-бир чектөөлөр адамды өз оюн билдирүүгө же жокко чыгарууга жана улуттук, этникалык, расалык жана диний кастыкты, гендердик артыкчылыкты, ошондой эле басмырлоого, кастыкты жана башка социалдык артыкчылыктарды жайылтууга мажбурлоого тыюу салуу болуп саналат.

Сөз эркиндигин чектөөчү элементтер катары адеп-ахлак жана каада-салт маселеси түздөн-түз Конституция менен жөнгө салынат. Адам укуктарына шек келтирбеген үрп-адаттарды гана мыйзамдуу деп тааныйт. Бул сөз эркиндиги сыяктуу негизги укуктарды чектөө үчүн кабыл алынган, сунуш кылынбаган жана басмырлоочу салттарды, үрп-адаттарды жана моралдык баалуулуктарды колдонууга жол бербөө үчүн зарыл. Бирок Конституцияда маалыматты эркин издөө, алуу, сактоо жана пайдалануу жана аны оозеки, жазуу жүзүндө же башка жол менен жайылтуу укугуна ачык чектөөлөр жок. Ушул принципке ылайык, издөөнүн бул түрүн же ыкмасын чектөөгө багытталган ар кандай мыйзам болот.

Чогулуш жана биригүү эркиндигине укук. Чогултуу жана биригүү эркиндигине кандай укуктар бар?

Чогултуу эркиндиги – бул кийлигишүүсүз өз оюн билдирүү үчүн башкалар менен чогулуу укугу. Буга тынч митингдерге, пикеттерге, демонстрацияларга, чогулуштарга, жүрүштөргө жана башка коомдук иш-чараларга катышуу укугу кирет.

Биригүү эркиндиги – бул башка адамдар менен биригүү укугу, анын ичинде уюмдарга кирүү жана чыгуу укугу, мамлекеттик эмес бирикмелерди түзүү укугу.

Бул жеке жана жамааттык укуктар, өз ара көз каранды жана бири-бири менен жана башка негизги укуктар менен тыгыз байланышта болгон сөз эркиндиги жана өлкөнүн саясий турмушуна катышуу укугу. Жарандык, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын кеңири спектрин ишке ашыруунун, ошондой эле аларды мамлекет тарабынан сактоонун, коргоонун жана колдоонун куралы болуп саналган укуктардын өзү мамлекеттеги демократиянын деңгээлин аныктоонун маанилүү көрсөткүчү болуп саналат.

Тынч чогулуштарды жана бирикмелерди өткөрүү эркиндигине болгон укуктар Кыргыз Республикасынын Конституциясы тарабынан корголот, ал бардык адамдарга эки укукту тең эч кандай өзгөчөлүктөрсүз камсыз кылууга

кепилдик берет. Анын үстүнө негизги мыйзамда ар бир адам эч кандай тыюу салууларсыз жана чектөөлөрсүз тынч чогулуу эркиндигине укуктуу деп так жазылган.

Бул мамлекетке алардын максатына карабастан тынч чогулуштарды уюштурууга уруксат берүү менен гана чектелбестен, жыйындын катышуучуларынын конституциялык укуктарын толук ишке ашыруусу үчүн аларды коргоого шарт түзүү боюнча мыйзамдык милдеттерди жүктөйт. Демек, элдин тынч чогулуштарга катышуусунун мыйзамсыздыгы жөнүндө ар кандай билдирүү Конституциянын жоболоруна жана рухуна карама-каршы келет, бул укуктарды коргоо үчүн мамлекеттин бардык жарандарга мыйзамдуу түрдө мыйзамдуу милдеттери катары өз укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруу жана коргоо, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий кызыкчылыктардын кеңири чөйрөсүн канааттандыруу максатында саясий партияларды түзүүгө, кесиптик бирликтерге жана бирикмелерге кирүүгө болот.

Ушул статъяда белгиленген чектөөлөр конституциялык түзүлүштү сактоо маселесине тиешелүү. Каада-салттарга, үрп-адаттарга же адеп-ахлактык баалуулуктарга байланыштуу тыюулар көрсөтүлгөн эмес. Демек, укуктарды жана эркиндиктерди сактоого жана коргоого багытталган бирикмелерге ар кандай тыюу салуу же мыйзамсыз деп табуу мыйзамсыз болуп саналат, анткени бул Кыргыз Республикасынын Конституциясында каралган принциптерге жана милдеттерге карама-каршы келет.

Бул басылмада чогулушка тоскоолдук кылуу же чогулушка катышууга жол бербөө аракетин мыйзамсыз кылган жоболор өзгөчө кызыгууну туудурат. Ошондой эле гендердик, этникалык теги, дин, коомдук бирикмеге мүчөлүк сыяктуу маселелер да каралат.

Бул жоболор тынч чогулуштарга жана бирикмелерге болгон укуктун колдонуудагы ички мыйзамдык база менен ырасталышын жана кепилдигин камсыздайт, ал эми чогулуштарды өткөрүүгө тоскоолдук кылуу кылмыш иши катары каралышы мүмкүн экендиги мыйзам чыгаруучу органдын жогорку деңгээлдеги коргоону камсыз кылуу ниетин далилдейт. Бул укук (1-тиркемени караңыз) адамдарга берилген.

2.2. Кыргыз Республикасынын саясатын аныктоочу стратегиялык документтер. Кыргыз Республикасындагы Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы: максаттары, милдеттери, принциптери жана негизги багыттары

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы No 221 Жарлыгы менен бекитилген, бирдиктүү коомчулукту түзүүгө багытталган Кыргыз Республикасынын маанилүү стратегиялык

документтеринин бири болуп 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы саналат. Кыргызстандын жарандарынын - кыргыз жараны, маданий, этникалык жана диний айырмачылыктарына карабастан, өлкөнүн эгемендүүлүгүн бекемдөө ниети менен бириккен. Стратегия биринчи кезекте адамдык өнүгүү чөйрөсүн түзүүгө, биздин өлкөдө жашаган ар бир адамдын дараметин ачууга жана алардын бакубат жашоосун камсыз кылууга багытталган. Жашоонун сапаты жана деңгээли, адам укуктары жана милдеттери мамлекеттик саясаттын борборунда турат.

Кыргыз Республикасынын 2040-жылга карата келечегинин жалпы картинасы ар түрдүү маданий, этникалык, диний каада-салттарга ээ болгон эл ийгиликтүү жана өнүккөн мамлекетти куруу каалоосу менен бириккен өлкө катары берилген. Жарандык иденттүүлүк өлкөнүн эгемендүүлүгүн жана анын жыргалчылыгын чыңдоонун негизи болуп саналат. Эркин, ийгиликтүү жарандар чынчылдык, адилеттүүлүк, өзү, үй-бүлөсү жана өлкөсү үчүн жоопкерчилик принциптери менен жашайт. Мамлекет ар бир жаран өзүнүн демилгесин ишке ашырууга жана коомдук байлыктарды жаратууга шарттарды түзөт, ошону менен бирге Кыргызстан адамдар үчүн ыңгайлуу өлкөгө, эркин жана бай жарандардын чоң мүмкүнчүлүктөрү бар жана өз жашоосун тандоо укугуна ээ өлкөгө айланат. Адилеттүү жана жоопкерчиликтүү башкаруу өлкөсү, оригиналдуу жана кайталангыс маданият өлкөсү катары таанылат.

2040-жылга чейин Кыргызстан кыргыз тилин сактап гана тим болбостон, аны кыргыз коомуна таандык кылуунун эң маанилүү элементине, кыргыз маданиятынын улуттук өзгөчөлүгүнүн эң маанилүү белгисине айлантат. Ошону менен бирге кыргыз коому Кыргыз Республикасында жашаган элдердин ар кандай маданий жана тилдик салттарынын тынчтыкта, достукта жанаша жашоонун, кыргыз, орус тилдерин жана чет тилдердин бирин бирдей билүүнүн үлгүсүн ийгиликтүү көрсөтөт.

Стратегия өлкөнүн улуттук биримдиги катары жарандык интеграцияны бекемдөө ченемин бекем орноткон, анткени Кыргыз Республикасынын жарандары, б.а. Мамлекетти куруу процессине интеграцияланган кыргыз жараны бирдиктүү ачык саясий-укуктук мейкиндикте, жарандык иденттүүлүк жана өз өлкөсүнө сыймыктануу менен бириккен плюралисттик коомдо жашашы керек. Өз миссиясын түшүнгөн эл гана өнүгүүнүн алып жүрүүчүсү жана кыймылдаткычы боло алат. Өнүгүүнүн жаңы этабына көтөрүлүү үчүн элибиздин эбегейсиз чыгармачылык энергиясы талап кылынат. Демек, бардык күч-аракет элдин руханий жактан ойгонуусуна багытталат. Биздин жарандарда келечектин өз алдынча сүрөтүн калыптандыруу жөндөмдүүлүгүн жана аны ишке ашыруу үчүн күч-аракет жумшоо каалоосун жана жоопкерчиликти өнүктүрүү зарыл. Коомдун

руханий жана интеллектуалдык өнүгүүсү материалдык жана жаратылыш ресурстарына караганда маанилүү. Жарандардын улуту, динге болгон мамилеси, аймактык жана уруулук таандыктыгы, башка маданий айырмачылыктары басмырлоого негиз болуп саналбаган жана саясий процесстерге таасирин тийгизбеген коомду калыптандыруу үчүн шарттар түзүлдү. Өлкө жарандарынын этникалык, тилдик, маданий өзгөчөлүгүн сактоо менен улуттук маданиятты сактоо жана өнүктүрүү, аны кайра чыгаруу жана жайылтуу камсыз кылынды.

Ушуга байланыштуу Стратегиянын алкагында мамлекеттин милдеттеринин бири болуп ынтымакты жана туруктуулукту камсыз кылуу, б.а. улутуна жана динине карабастан, граждандык тен укуктуулук жана өлкөнүн бардык граждандарынын толук интеграциясы камсыз кылынат. Кыргызстан элинин ассамблеясынын ролун чыңдоо жана жогорулатуу өлкөнүн маданий көп түрдүүлүгүн калыптандыруунун жана жайылтуунун векторлорунун бири болуп калат, бардык жарандар өлкөнүн жарандык жана саясий турмушуна толук кандуу катышуусун камсыздайт. Социалдык-экономикалык реформалар ресурстарга жана өнүгүүнүн натыйжаларына жетүүдө жарандык инклюзивдүүлүктү жана теңчиликти толук камсыздайт.

Кыргыз Республикасында жашаган бардык этностордун тилдерин сактоо жана өнүктүрүү менен Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоонун эң маанилүү фактору катары мамлекеттик тилдин толук масштабдуу иштеши боюнча иштер жигердүү уланат. Мамлекеттик тилди билүү жана билүү жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүн камсыз кылуучу маанилүү бириктирүүчү фактор болуп саналат, ал эми мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын жана Кыргыз Республикасынын Жараны Концепциясын ишке ашыруунун зарыл шартына айланат. Ошол эле учурда көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү маанилүү. Көп тилдүүлүктүн өнүгүшү Кыргызстанда жашаган ар бир этностун эне тилин сактоо жана өнүктүрүү менен байланышкан. Кыргызстан элинин ассамблеясы Кыргызстандын бирдиктүү элинин тилдик өзгөчөлүгүн сактоодо жана өнүктүрүүдө жана этностук маданияттардын интеграциясында маанилүү роль ойнойт. Ал эми расмий (орус) тил улуттар аралык катнаштын тили катары маанилүү орунду ээлеп, коомдун турмушунда өзүнүн актуалдуулугун сактап калууда, ошондой эле кыргыз тилин эркин сүйлөгөн жарандар катары калыптандыруучу көп тилдүү билим берүүнү өнүктүрүү жана ишке ашыруу зарыл. Өздөрүнүн эне, мамлекеттик, расмий жана чет тилдеринде, башкача айтканда, негизги тилдер кыргыз, орус, англис тилдери болот. Бул максатта мамлекет окутуунун методикасын даярдоого, калыптандырууга байланыштуу зарыл шарттарды түзүү боюнча чараларды көрөт расмий жана чет тилдер, б.а.

негизги тилдер кыргыз, орус, англис тилдери болот. Бул максатта мамлекет окутуунун методикасын даярдоого, калыптандырууга байланыштуу зарыл шарттарды түзүү боюнча чараларды көрөт. Профессордук-окутуучу кадрларды, окуу-методикалык материалдарды жана окуу куралдарын иштеп чыгууну өнүктүрөт.

Кыргыз Республикасындагы Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы: максаттары, милдеттери, принциптери жана негизги багыттары. Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасы – көп улуттуу жана көп конфессиялуу мамлекет. Бул контекстте мамлекет башчынын 2021-2026-жылдарга карата Кыргыз Жарандык жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясы жөнүндө Жарлыкка кол коюу жарандык жана социалдык жоопкерчиликти андан ары жогорулатуунун натыйжалуу куралы болуп кызмат кылат, мында С.Н. Жапаров “Бир эл – өнүккөн өлкө” форумунун ишине катышып, этностук чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын жана Кыргыз Республикасынын элинин биримдигин мындан ары чыңдоонун маанилүүлүгүн баса белгиледи.

**Кыргыз Республикасынын Президенти
С.Н. Жапаровдун сүйлөгөн сөзү, 12-ноябрь, 2020-жыл**

Урматтуу форумдун катышуучулары!

Этностор аралык мамилелерди өнүктүрүү, элибиздин биримдигин чыңдоо биздин республика үчүн стратегиялык маанилүү маселелердин бири.

Борбордук Азия, анын ичинде Кыргызстан байыркы доорлордон бери көптөгөн маданияттардын, элдердин, диндердин жана тилдердин борбору болуп келген. Ошол мезгилдеги элдердин ички соода-сатык жана маданий карым-катнаштарынын жайылышынын дирижеру болуп калган Улуу Жибек жолу кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн көп улуттуу жана көп маданияттуу өлкө катары калыптанышына да таасирин тийгизген. Маданий, тил жана диний көп түрдүүлүк эзелтеден эле элибиздин негизги байлыгы катары эсептелип келген. Демек, кыргыз рухунун туу чокусу болгон «Манас» эпосунда Манас бабабыз: «Элимди чүпүрөктөн жыйнадым» деп айткан. Ар түрдүү элдердин, маданияттардын жанаша жашаганын байыркы тарыхыбыздын барактарынан да көрүүгө болот, бул мамлекетибиздин өнүгүшүнө салым кошкону талапсыз.

Совет бийлигинин жылдарында Кыргызстанда 80ден ашык улуттун өкүлдөрү жашап, алар биригип Кыргыз Совет мамлекеттүүлүгүн түзгөн. Ар турдуу улуттардын екулдеру коомубуздун дээрлик бардык тармактарында эмгектенип, илимде, маданиятта, экономикада зор ийгиликтерге жетишти. Совет доорундагы бардык жетишкендиктер

элибиздин биримдигинин жана патриоттук эмгегинин натыйжасы экендиги талашсыз.

Тилекке каршы, 1990-жылдын июнь айында биздин елкеде жана Советтер Союзунун кээ бир башка райондорунда улуттар аралык кагылышуулар, улуттар аралык кагылышуулар тутанган. Бул трагедия жүздөгөн адамдардын өлүмү менен аяктаган.

Ошондуктан өлкөбүз эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында эффективдүү улуттук саясатты аныктоо маанилүү маселелердин бири болгон. Бул максатта 1994-жылы “Кыргызстан элдеринин ассамблеясы” түзүлгөн. “Кыргызстан элдеринин ассамблеясы” коомдук уюм болгонуна карабастан, этникалык чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашырууга жооптуу болгон.

Бирок, мамлекеттик этностук саясаттын жетишкендиктери менен 2010-жылдагы каргаашалуу июнь окуясы тобокелчиликтер бар экенин көрсөттү. Элибиздин акылмандыгы, тынчтыкка, ынтымакка болгон умтулуу бизди бул оор абалдан алып чыкты. Бул окуялардан кийин мамлекеттик этникалык саясатта өзгөрүүлөр болуп, атап айтканда, “Кыргызстан элдеринин ассамблеясынын” статусу өзгөргөн.

Бүгүнкү күндө эгемендүү Кыргызстан 100дөн ашык этносту камтыган көп улуттуу өлкө, анын 73,0 пайызын кыргыздар түзөт. Көп улуттуу элибиз ынтымакта, биримдикте эгемендүү Кыргызстанды куруп жатат. Эл аралык уюмдардын эффективдүү иштешине шарт түзүү мамлекеттин милдети деп эсептейм. Ушуга байланыштуу мен Кыргыз Республикасынын Президентинин патронажындагы “Кыргызстан элдеринин ассамблеясынын” статусун кайтаруу жөнүндө жарлыкка кол койдум.

Этникалык чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу жана элибиздин биримдигин мындан ары чыңдоо максатында 2021-2026-жылдарга “Кыргыз жараны” жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясын бекиттим. Концепция кеңири коомдук талкуудан өтүп, эне тилди өнүктүрүүгө, этностук баалуулуктарды маданият аркылуу өнүктүрүүгө толук эркиндик каралган. Ошол эле учурда мамлекеттик тил башка улуттардын ортосунда дирижер болууга тийиш. Ар бир жаран өз тилин, расмий да, чет элдик тилди да билиши керек. Ар түрдүүлүк биздин байлыгыбыз.

Кыргыз жараны – этностук, диний, социалдык жана аймактык таандыктыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык укуктарга жана милдеттерге ээ болгон Кыргыз Республикасынын жараны. «Кыргыз жараны» өлкөнүн – Кыргыз Республикасынын аталышынан келип чыккан жана бардык этностук жамааттарды этномаданий өзгөчөлүгүн сактоо менен бириктирген жалпы жарандык иденттүүлүк болуп саналат.

2020-жылдагы акыркы окуяларга байланыштуу бирдиктүү жарандык иденттүүлүктүн өнүгүүсүн калыптандыруунун актуалдуулугу жогорулады. Жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшү кыргыз жараны өлкөнүн социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий турмушуна катышуусу үчүн бирдей шарттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, көп түрдүүлүктү сактоо жана коомдо толеранттуулукту жогорулатуу аркылуу ишке ашат. Толеранттуулук жана көп түрдүүлүктүн баалуулугун түшүнүү ар кандай социалдык топтордун жана этникалык жамааттардын ортосундагы активдүү кызматташууга, өнөктөштүккө жана биргелешкен иш-аракеттерге даяр болууну талап кылат.

Кыргыз жараны катары өзүн-өзү андоо үй-бүлө, коомчулук жана мамлекет тарабынан калыптанган инсандын билиминин, маданиятынын, тарбиясынын жана өнүгүүсүнүн бир бөлүгү болууга тийиш. Ошону менен бирге мамлекеттик тил Кыргыз Республикасынын жарандарынын бирдиктүүлүгүн камсыз кылуунун маанилүү шарты болуп калууга тийиш.

Кыргыз Жарандарынын жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын жайылтууда бекитилген конституциялык нормаларды ишке ашырууну жана ар бир жарандын керектөөлөрүн урматтоону камсыз кылууга багытталган мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдары өзгөчө роль ойноого тийиш.

Концепциянын негизги максаты жарандык иденттүүлүк – кыргыз жараны илгерилетүү үчүн жагымдуу чөйрөнү өнүктүрүү болуп саналат.

Бул максат төмөнкү негизги максаттарга негизделген:

- жарандардын арасында Кыргыз Жарана концепциясын түшүнүүнү калыптандыруу, Концепциянын негизги максаттары жана милдеттери жөнүндө калкка маалымдоо үчүн коммуникациялык стратегияны иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, кыргыздардын жарандык иденттүүлүгүн жана жарандык аң-сезимин өнүктүрүүгө багытталган долбоорлорду (иш-чараларды) ишке ашыруу; мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жалпыга маалымдоо каражаттары, жарандык коом уюмдары, анын ичинде диний лидерлер жана жарандык активисттер аркылуу, ошондой эле жарандык иденттүүлүк концепциясын балдарды жана жаштарды окутуу жана тарбиялоо системасына киргизүү - Кыргыз жараны жана өнүктүрүү жарандык билим берүү;

- жарандык иденттүүлүктү илгерилетүү үчүн зарыл болгон укуктук чөйрөнү камсыз кылуу - коомдун көп түрдүүлүгүн сактоо менен кыргыз жараны, көп маданияттуу билим берүүнү кеңейтүү жана чыңдоо, толеранттуулук жана жарандык биримдик идеясын стимулдаштыруу жана мотивациялоо механизмдерин коммуникациянын бардык каналдары аркылуу

киргизүү, биргелешкен долбоорлорду жана иш-чараларды ишке ашыруу аркылуу ар кандай аймактык, диний, этникалык жана башка көз караштагы топтордун өз ара аракеттенүүсүнүн жана кызматташуусунун деңгээли жана Кыргызстан элинин ассамблеясынын биримдигин чыңдоо идеясынын дирижеру катары статусу эл жана өнүккөн жарандык иденттүүлүк – кыргыз жараны;

- мамлекеттик тилди өнүктүрүү, мамлекеттик тилди окутуунун методикасын өркүндөтүү жана сапатын жогорулатуу, жарандардын мамлекеттик тилди өздөштүрүүсүнө көмөк көрсөтүү жана стимулдаштыруу, ошондой эле көп тилдүү билим берүүнү сактоо жана өнүктүрүү, расмий, эне жана чет тилдер;

- жарандардын чечимдерди кабыл алуу процесстерине бирдей жана адилет катышуусун, этникалык, диний, социалдык жана региондук таандыктыгына карабастан, ресурстарга жана башкарууга жетүүнү камсыз кылуу үчүн улуттук мыйзамдарды иштеп чыгуу, мамлекеттик бийлик органдарында, анын ичинде сот органдарында этникалык жамааттардын өкүлчүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуу; жана укук коргоо органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, ошондой эле чечимдерди кабыл алуу процесстерине ар кандай социалдык топтордун өкүлдөрүн тартуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү жана стимулдарды түзүү;

- мыйзамдын үстөмдүгүн камсыз кылуу, бардык жарандардын сот адилеттигине бирдей жетүүсү үчүн шарттарды түзүү жана мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, анын ичинде укук коргоо жана сот органдарынын жарандык иденттүүлүгүн - кыргыз жараны илгерилетүү жана бардык жарандарга адилеттүү мамилени камсыз кылуу боюнча башкаруучулук потенциалын жогорулатуу.

Кыргыз Жарана Концепциясынын негизги принциптери:

- Кыргыз Республикасынын белгиленген конституциялык нормаларын жана мыйзамдарын сактоого көңүл буруу;

- этностук, диний, социалдык жана региондук таандыктыгына карабастан Кыргыз Республикасынын жарандарынын тең укуктуулугу жана басмырланбашы;

- ыктыярдуулук, ар түрдүүлүктү урматтоо жана таануу, жарандардын укуктары менен милдеттеринин, ар кандай көз караштагы ар кандай топтордун позицияларынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылуу;

- жарандык иденттүүлүктү жана мамлекетти өнүктүрүүдө жана алдыга жылдырууда бардык кызыкдар тараптардын өз ара аракеттенүүсү жана өнөктөштүгү.

Жарандык өзгөчөлүктү жайылтуунун негизги багыттары – Кыргыз жараны.

1. Жарандык иденттүүлүк жөнүндө аң-сезимдүү түшүнүктү калыптандыруу – кыргыз жараны. Жарандык иденттүүлүк – кыргыз жараны аң-сезимдүү түшүнүүгө жетишүү улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү жана өлкөнүн калкынын укуктук жана саясий маданиятынын деңгээлин жогорулатуу аркылуу жарандардын реалдуу теңдигин камсыз кылууну, алардын конституциялык укуктарын жана милдеттерин ишке ашырууну талап кылат.

Мамлекетти куруу процессине интеграцияланган Кыргыз Республикасынын жарандары бирдиктүү ачык саясий-укуктук мейкиндикте, жарандык иденттүүлүк жана өз өлкөсү менен сыймыктануу менен бириккен плюралисттик коомдо жашашы керек, ал эми күчтүү жана ачык жарандык коом өлкөнүн өнүгүүсүнө салым кошот. Улуттук жана жергиликтүү деңгээлдеги чечимдерди кабыл алуу процесстерине жарандардын активдүү катышуусу менен адам укуктарын жана эркиндиктерин урматтоо, социалдык адилеттүүлүк жана улуттук кызыкчылыктарды биргелешип алдыга жылдыруу сыяктуу кыргыз жараанынын негизги баалуулуктарын ишке ашыруу болуп эсептелет. Бул үчүн калктын ар кандай топторунун муктаждыктарына жана өзгөчөлүктөрүнө ылайыкташып, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү зарыл, бул үчүн мамлекеттик органдардан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан активдүү түшүндүрүү, ЖМКлар жана жарандык коом уюмдары кыргыз жараны этно-улуттук чечмелөөгө жол бербөө үчүн агартуу жана тарбия иштерин жүргүзүү талап кылынат. Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүдө негизги роль билим берүү, илим, маданият, массалык маалымат каражаттары жана социалдык тармактар системасына берилген, алар жарандык интеграцияга жана биринчи кезекте жарандык билим берүү, укуктук маданиятты өнүктүрүү жана жарандык коомду өнүктүрүү үчүн толук мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылууга тийиш. Жарандарды бириктирүүгө жана өлкөгө таандык экендигине сыймыктанууга багытталган долбоорлорду ишке ашыруу зарыл.

2. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, толеранттуулукту арттыруу жана көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын урматтоо. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, толеранттуулукту арттыруу жана көп түрдүүлүктүн баалуулуктарына сый мамилени сактоо жарандык иденттүүлүк – кыргыз жараны өнүктүрүүнүн маанилүү шарттары болуп саналат. Республикалык жана жергиликтүү деңгээлдеги бардык уюмдардын ишмердүүлүгү ар кандай региондук жана этникалык жамааттардын, диний конфессиялардын

кызыкчылыктарынын жана керектөөлөрүнүн көп түрдүүлүгүн эске алуу менен коомдун консолидацияланышына көмөктөшүп, кыргыз жараны жалпы жарандык кызыкчылыктарын түзүүгө тийиш.

Жарандык теңчиликти, өлкөнүн жарандык жана саясий турмушуна толук кандуу катышуусун, улутуна жана динине карабастан өлкөнүн бардык жарандарынын толук кандуу интеграциясын камсыз кылуу, Кыргызстан элинин ассамблеясынын ролун бекемдөө жана жогорулатуу керек. Өлкөнүн маданий көп түрдүүлүгүн калыптандыруунун жана жайылтуунун векторлорунун бири болуп калат, анткени АНКнын негизги максаты этностор аралык ынтымакты, жарандык тынчтыкты жана Кыргызстан элинин биримдигин чындоого ар тараптуу көмөк көрсөтүү, ошондой эле мамлекеттин өнүгүшү жана гүлдөшү үчүн этникалык жамааттардын арасында биргелешкен жоопкерчиликти жана сыймыктанууну калыптандыруу катары кызмат кылат.

3. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу, көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү. Кыргыз Республикасынын жарандары атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн негизги факторлорунун бири катары бир нече тилде өз эне тилинде сүйлөй алышат, ал эми мамлекеттик тилди билүү жана билүү жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүн камсыз кылуучу маанилүү бириктирүүчү фактор болуп саналат. Мамлекеттик тил Концепциясын ишке ашыруунун зарыл шарты болуп саналат.

Ошону менен бирге кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары толук кандуу иштеши менен анын колдонуу чөйрөсү кеңейип, аны мезгилдин жана замандын талабына ылайык жаңыртуу үчүн илимий жана эксперттик коомчулукка шарттар түзүлөт. Ошол эле учурда коомдун муктаждыктары үчүн көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү маанилүү. Көп тилдүүлүктүн өнүгүшү Кыргызстанда жашаган ар бир этностун эне тилин сактоо жана өнүктүрүү менен байланышкан. Расмий (орус) тил улуттар аралык катнаштын тили катары маанилүү орунду ээлеп, коомдун турмушунда өзүнүн актуалдуулугун сактап калууда. Кыргыз жараны улутуна карабастан жаран катары 3 тилде: эне тилде, мамлекеттик тилде жана расмий тилде сүйлөөгө укуктуу.

4. Башкаруу жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине жетүүдө бирдей шарттарды түзүү. Жынысы, курагы, этникалык, диний жана башка айырмачылыктарына карабастан, бардык жарандардын мамлекеттик бийлик органдарына жеткиликтүүлүгүндө бирдей шарттарды камсыз кылуу жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда мамлекеттин маанилүү милдети болуп саналат.

Өлкөдө мамлекеттик башкаруунун күчтүү жана туруктуу системасы түзүлөт. Мамлекеттик башкаруу жана коомдун институттарынын

макулдашылган иши мыйзамдын үстөмдүгүн, жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууну, социалдык адилеттүүлүктү, элдин экономикалык бакубаттуулугун жана руханий өнүгүүсүн камсыз кылат. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин кесипкөйлүгүнө жана ишинин натыйжалуулугуна негизделген башкаруу маданияты катары меритократия принцибин киргизүү, мунун баары рынокко шайкеш келген жогорку мотивациянын объективдүү системасын киргизүү, адилеттүү жана ачык-айкын тандоо, жылдыруу менен коштолушу керек. Кесипкөй кадрлардын туруктуулугун институционалдык консолидациялоо жана «мансаптык көтөрүүлөрдү» калыптандыруу зарыл.

Шайлоо процесси чөйрөсүндө башкарууга жана чечимдерге жетүүдө бирдей шарттарды камсыз кылуу максатында жынысына, расасына жана улутуна карабастан жарандардын бардык категорияларын шайлоого катышуучу саясий партиялардын шайлоо тизмесине киргизүүгө милдеттендирген мыйзамдар бар. Калктын ар кандай социалдык топторунун өкүлдөрү үчүн процесстерди түзүү, ошондой эле этникалык жамааттардын өлкөнүн саясий турмушуна катышуусун камсыз кылуу жана алардын борбордук жана жергиликтүү деңгээлдеги мамлекеттик органдарда өкүлчүлүгү камсыз кылынды. Ошол эле учурда өлкөдө мамлекеттик саясатты калыптандырууга жана чечимдерди кабыл алуу процессине жарандык катышууну камсыз кылуу үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын алдындагы коомдук кеңештер, коомдук угуулар жана кызыкдар топтор менен консультациялар, курултайлар жана жарандык форумдар сыяктуу түрдүү механизмдер түзүлгөн.

5. Саясий институттарга жана мамлекеттик бийлик органдарына ишенимди жогорулатуу. Мамлекеттик жана жергиликтүү деңгээлде сапаттуу мамлекеттик башкарууну камсыз кылмайынча жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшү, ошондой эле жарандык демилгелерди ишке ашыруу үчүн шарттарды түзгөн жана жалпысынан жарандардын активдүүлүгүн жогорулаткан жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүсүз мүмкүн эмес. Бул максаттар үчүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин потенциалын жогорулатуу системасын иштеп чыгуу жана аны башкаруунун бардык деңгээлдерине киргизүү зарыл.

Натыйжалуу мамлекеттик башкаруу адилеттүү сот системасына жана жарандардын укуктук корголушун, мыйзамдуулуктун жана адам укуктарынын сакталышын камсыз кылган укук коргоо органдарынын ишмердигине негизделет. Учурда Кыргыз Республикасында сот жана укук коргоо органдарын реформалоо процесси активдүү фазада, адилеттүү сот адилеттигин калыптандырууну жана калктын мамлекеттик органдарга болгон

ишениминин өсүшүн камсыз кылган эң оптималдуу чечимдерди издөө жүрүп жатат.

2010-жылдагы кризистин тажрыйбасына таянып, этностор аралык мамилелер тармагында өлкөдө чыр-чатактарды болтурбоо жана аларга мониторинг жүргүзүү үчүн борбордук жана жергиликтүү деңгээлдеги мамлекеттик органдардын системасы түзүлгөн. Бул иш өзгөчө маалыматтарды чогултуу жана Концепцияны ишке ашыруу боюнча отчеттуулук системасын түзүү чөйрөсүндө олуттуу өркүндөтүүгө муктаж, анын негизинде башкаруу чечимдери кабыл алынат.

Жарандык коомдун потенциалын адам жашоосунун тигил же бул чөйрөсүндөгү өнөктөштүктү жана миссиялардын дал келүүсүнүн негизинде өнүктүрүү максаттарына жетүү үчүн пайдалануу зарыл, ошондо Кыргыз жараны өзүнүн өнүгүүсү үчүн бардык укуктарды жана мүмкүнчүлүктөрдү алат, ошондой эле коомдун жана өлкөнүн өнүгүшүнө таасир этет.

Ушуга байланыштуу жарандык коомду өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясат жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылууга, калктын жашоо сапатын жакшыртуу максатында мамлекеттин, бизнестин жана жарандык коомдун биргелешкен аракеттери үчүн шарттарды түзүүгө көмөктөшүүгө тийиш. Өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү, ошондой эле жарандык коомдун улуттук жана жергиликтүү деңгээлдеги чечимдерди кабыл алуу процесстерине кеңири катышуусу үчүн шарттар жана ачык-айкындуулук аркылуу коомду талап кылынган кызматтар менен камсыз кылууга, коомдук пайдалуу идеяларды жана долбоорлорду алдыга жылдырууга багытталган жарандардын демилгелерин колдоо, атаандаштык каржылоо механизмдери керек.

Ошентип, Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясы – Кыргыз жараны мамлекеттин узак мөөнөттүү саясаты болуп саналат жана ал Кыргыз Республикасынын жарандарынын патриоттук сезимин, сыймыктануу сезимин сактоо менен этап-этабы менен ишке ашырууну талап кылат. Концепция жарандык иденттүүлүктү - Кыргыз жараны, Кыргыз Республикасынын бардык жарандарын бириктирүүчү жарандык иденттүүлүк катары калыптандырууга мамилени алдыга коёт.

2.3. Адамдын жана жарандын укуктары боюнча эл аралык документтер

Адам укуктары жалпысынан ар бир адамдын жынысына, расасына, өңүнө, тилине, физикалык абалына, улутуна, динине, жашына, социалдык тегине, саясий же башка өзгөчөлүгүнө карабастан, ишенимдери, билими, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар төрөлгөндөн баштап

укуктары катары каралат. Бул укуктар универсалдуу, ажыратылгыс, бөлүнгүс, бири-бирине көз каранды жана өз ара байланышкан.

Жалпы укуктар түшүнүгү ар бир адам дүйнөнүн каалаган мамлекетинин каалаган аймагында өз укуктарын коргоого, жайылтууга жана ишке ашырууга укуктуу экендигин билдирет. Бул принцип биринчи жолу 1948-жылы Адам укуктарынын Декларациясында бекитилген жана андан кийин адам укуктары боюнча башка келишимдер менен бекемделген.

Бөлүнгүс укуктар түшүнүгү бул укуктарды эч ким тартып алууга же ажыратууга укугу жок экенин, ар бир адам бул укуктарды каалаган убакта пайдалана ала тургандыгын билдирет. Кээ бир учурларда гана айрым укуктар чектелиши мүмкүн, башка укуктар, мисалы, ар бир адамдын өзүнүн юридикалык субъектисин таануу укугу же кыйноодон эркин болуу укугу, тескерисинче, эч кандай шартта чектелиши мүмкүн эмес. Универсалдуулук принциби менен бирге ажырагыстык концепциясы адам укуктарынын жалпы системасынын негизи болуп саналат.

Адам укуктары бөлүнгүс, анткени адам жашоосунун бардык чөйрөлөрүнө – жарандык, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий чөйрөлөргө таасир этип, бөлүктөргө бөлүнбөй турган бирдиктүү бүтүндү түзөт. Укуктардын иерархиясы жок, бардык укуктар бардык укуктардын бирдейлиги принцибинин негизинде сакталышы жана корголушу керек. Демек, мамлекеттердин бардык укуктар боюнча мыйзамдуу милдеттенмелери бар экенин жана башкаларды эске албай, айрым укуктар боюнча жеке милдеттенмелерди өзүм билемдик менен аткара албастыгын моюнга алган өз ара көз карандылык принциби, өз ара байланышы да адам укуктарын коргоо жана урматтоо түшүнүгүнөн келип чыгат. Адамдын ар кандай укуктары аларды ишке ашыруу процессинде өз ара байланышта болот жана бир укукту ишке ашыруу башка укуктардын сакталышын талап кылат.

Бул принциптерден тышкары, теңчилик бардык укуктарга тиешелүү жана ар дайым каралышы керек болгон кайчылаш элементтер болуп саналат. Тендик бардык адамдар бирдей дегенди билдирбейт, теңчилик ар кимге жана ар бир адамга өз потенциалын ишке ашырууга бирдей мүмкүнчүлүккө ээ экендигин билдирет.²³ Дискриминацияга жол бербөө принциби жол берилгис жүйөөлөрдөн келип чыккан айырмачылыктарды колдонууга жол берилбестигин белгилейт, анын максаты башка укуктарды ишке ашырууга кол салуу болуп саналат.

Жогоруда айтылгандай, кээ бир адам укуктарын эч кандай шартта чектөөгө болбойт. Алар кыйноодон жана башка ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-

²³Караңыз: “Кыргыз Республикасында негизги адам укуктарын урматтоо жана коргоо” // Борбордук Азиядагы Америка университетинин (БААУ) алдындагы Тянь-Шань аналитикалык борбору (ТАК)

баркты басмырлаган мамиледен же жазадан эркин болуу укугу, кулчулуктан жана кулчулуктан эркин болуу укугу, кандайдыр бир келишимдик милдеттенмени аткаруу мүмкүн эместигинин негизинде эркиндигинен ажыратылбоо укугу, мыйзамды колдонууга тыюу салуу, анын артка күчүн жана юридикалык жак деп таануу укугун берет.

Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт(ICCPR) өзгөчө кырдаалдар расмий жарыяланган учурда жана кырдаалдын зарылчылыгы талап кылынган өлчөмдө гана белгилүү бир укуктарды чектөөгө жол берет. Мындан тышкары, мамлекет мындай чаралар эл аралык укук боюнча башка милдеттенмелерге карама-каршы келбестигин жана кабыл алынгыс басмырлоого алып келбешин камсыз кылууга тийиш. Бирок, ICCPR бир катар укуктарды белгилейт, алардан баш тартууга эч кандай шартта жол берилбейт. Булар жогоруда айтылган абсолюттук укуктардан тышкары жашоо укугу жана ой жүгүртүү, абийир жана дин эркиндигине болгон укук. Кээ бир башка укуктар белгилүү бир шарттарда чектелиши мүмкүн. Бирок, бул чектөөлөр мыйзам тарабынан белгиленген учурларда гана колдонулушу мүмкүн, мыйзамдуу максатты көздөйт же зарылдык жана пропорционалдык критерийлерин эске алуу менен белгиленет. Укуктарды урматтоо, коргоо жана колдоо эрежеси бойдон калууда, ал эми чектөөлөргө келсек, алар өзгөчө учурларда гана белгиленет.

Негизги укуктарды же эркиндиктерди чектөө мыйзамдар менен түздөн-түз белгиленүүгө тийиш - административдик, жарандык же кылмыш. Бул принциптин негизи, адатта, диктатордук эмес өкмөттөрү бар өлкөлөрдө табылган мыйзамдуу түрдө белгиленген процедуралык кепилдиктерсиз жеке адамдардын бул укуктардан өзүм билемдик менен баш тартуусуна жол бербөө каалоосу. Анын үстүнө чектөөлөр жөнүндөгү мыйзам тактык жана тактык критерийлерине жооп бериши керек. Мыйзамдын сапаты ушул эки критерийдин болушу менен аныкталат.

Демек, адам укуктарына карама-каршы келбеген ар кандай колдонуудагы мыйзам жарандарга кандай аракеттерге жол берилип, эмнеге тыюу салынганы, ошондой эле айрым аракеттердин натыйжасында кандай кесепеттерге алып келиши мүмкүн экендиги боюнча так жана так көрсөтмөлөрдү бериши керек. Ачык айтылбаган жүрүм-турумга же аракеттерге тыюу салуу же мыйзамсыз деп табуу мыйзамдуулуктун минималдуу талаптарынан ажырайт, анткени ал кылбоо керек болгон аракеттерди, позитивдүү маанай түшүнүгүн аныктоого мүмкүндүк бербейт, бул өзү субъективдүү көз караш калыптанган максат же топ. Негизги укукту же эркиндикти чектеген мыйзамдын мыйзамдуу максаты да болушу керек.

Маселен, МКБК так аныктайт, демек, сөз эркиндиги сыяктуу негизги эркиндиктерге чектөөлөрдү актай турган кызыкчылыктарды чектейт.

Мындай максаттын бар-жоктугун аныктоо үчүн мыйзам чыгаруучу чектөөлөр пландалып жаткан укуктардын жана эркиндиктердин балансына көңүл буруу менен чектөөлөрдүн себебин жана аларды киргизүүнүн натыйжасын карашы керек. Сиракуза Принциптиери ЭСКРден чектөөлөрдү жана четтетүүлөрдү чечмелөө боюнча (Сиракуза Принциптиери) Пактта бекитилген укук менен башка укуктун ортосунда карама-каршылык келип чыккан учурда, Пакттын эң негизги, негизги укуктарды жана эркиндиктерди коргоо²⁴. Ушул себептен улам, негизги укукту же эркиндикти чектөөнүн мыйзамдуу максаты аны чектеген конкреттүү элементтерди камтууга тийиш жана чектөөнүн максаты жана натыйжасы чектөөнүн предмети болгон укукка же эркиндикке караганда актуалдуу болушу керек.

Адам укуктары жаатындагы эл аралык келишимдерди ратификациялоо менен Кыргыз Республикасы өзүнө милдеттенмелердин үч түрүн алат:

- Укуктарды урматтоо аларды бузуудан же адам укуктарынын ишке ашырылышын чектөөгө аракет кылуудан алыс болуу дегенди билдирет. Мисалы, мыйзамдарда басмырлоочу жоболордун болбошун камсыз кылуу жана мыйзам деңгээлинде топторду бирдей коргоо менен камсыз кылуу.

- Укуктарды коргоо - адамдардын жана адамдардын топторунун укуктарынын бузулушунан коргоо милдетин аткаруу. Мисалы, эл аралык деңгээлде таанылган корголгон мүнөздөмөлөрдүн негизинде ишке орноштуруу, билим берүү жана саламаттыкты сактоо тармагында дискриминацияга тыюу салуу менен.

- Укуктарды камсыз кылуу – адамдын негизги укуктарын ишке ашырууга көмөктөшүү үчүн оң иш-аракеттерди жасоо. Мисалы, укук коргоо, саламаттыкты сактоо, билим берүү, сот жана башка кызматтардын кызматкерлери жарандардын бардык топторуна бирдей мамиле кылууну камсыз кылуу үчүн тендик жана басмыртпоо боюнча окуудан өтүүсүн камсыздоо аркылуу.

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер жана кызмат адамдары мамлекеттин өкүлдөрү жана кызматчылары болгондуктан, мамлекет алардын кызматтык милдеттерин аткаруу учурунда жасаган аракеттери үчүн жоопкерчилик тартат. Эгерде мамлекет адам эл аралык келишимдер менен кепилденген укуктарын ишке ашыруу үчүн жигердүү кадамдарды жасабаса,

²⁴БУУнун Адам укуктары боюнча комиссиясы, Сиракуза Принциптиери Чектөөлөрдү интерпретациялоо жана ICCPRдан четтетүү (Сиракуз принциптиери), 28-сентябрь. 1984. E/CN.4/1985/4, № 36.

анда мамлекет өзүнүн эл аралык милдеттенмелерин бузган деп таанылышы мүмкүн.

Кыргыз Республикасы Адам укуктары боюнча эл аралык Билди жана Майыптардын укуктары жөнүндө конвенцияны, бардык адамдарды мажбурлап жоготуудан коргоо боюнча эл аралык конвенцияны, Эл аралык келишимге Факультативдик протоколду кошпогондо, адам укуктары боюнча документтердин көбүн ратификациялады. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө пакт, Балдардын укуктары жөнүндө конвенциянын үчүнчү Факультативдик протоколу жана Эл аралык кылмыш сотунун Рим статуту.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык ратификацияланган эл аралык келишимдер, эл аралык укуктун универсалдуу принциптери жана ченемдери Кыргыз Республикасынын укук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Мындан тышкары, өлкөнүн негизги мыйзамы адам укуктары боюнча келишимдер түздөн-түз күчүнө ээ жана башка эл аралык келишимдерден артыкчылыкка ээ экенин белгилейт. Ошону менен бирге ал адам укуктарынын башка баалуулуктардан артыкчылыгын түздөн-түз тааныйт, бул аларды борбордук жана жергиликтүү институттардын ишинин маанисин жана мазмунун аныктоонун негизине түзөт.

Келишимдерди ратификациялагандан жана алардын мыйзамдарынын чегинде колдонулушун камсыз кылгандан кийин Кыргыз Республикасы мыйзамдуу түрдө мындай документтерден келип чыккан өзүнүн милдеттенмелерин коргоого, сактоого жана аткарууга милдеттүү. Мындан тышкары, Конституциянын экинчи бөлүмүндө улуттук мыйзамдык базага ылайык корголуучу негизги укуктар жана эркиндиктер так көрсөтүлүп, жарандык укуктар жана адамдын эркиндиктери жөнүндө улуттук мыйзамдардын сакталышы алардын болушу жана иштеши үчүн прерогатив болуп санала тургандыгы белгиленген. Мыйзамдын мындай айкалышкан жоболору укуктардын жана эркиндиктердин олуттуу санын ишке ашырууга жана коргоого кепилдик берет, анын ичинде, бирок алар менен чектелбестен, төмөнкү укуктар: жашоого укук, мыйзам алдында теңдик, ар кандай негиздер боюнча басмырлоодон эркиндик, сөз эркиндиги, ой, пикир, дин тутуу эркиндиги, кызматтарга жана маалыматка жетүү укугу кирет.

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу адам укуктары боюнча эл аралык укуктун негизги негиздеринин бири болуп саналат жана Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары боюнча эл аралык документтер менен кепилденет жана корголот. Теңчиликке жана дискриминацияга жол бербөө укугун таануу Бириккен Улуттар Уюмунун

Уставынын преамбуласында жана бир катар статьяларда көрсөтүлгөн.²⁵ Бул жоболордун бардыгы адамдын кадыр-баркын жана баалуулугун таанууну, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугун, расасына, жынысына, тилине бөлбөстөн, бардыгы үчүн адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин урматтоону илгерилетүү жана өнүктүрүү зарылчылыгын ачык көрсөтөт. Адам укуктары боюнча бардык келишимдердин преамбуласында БУУнун Уставына эч кандай айырмачылыксыз бардык адамдарга мүнөздүү болгон бирдейликтин элементтери катары теңдик жана кадыр-баркка карата шилтеме жасалган.

Төмөнкү таблицада Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары боюнча эл аралык документтердин тизмеси көрсөтүлгөн.

Таблица 2.2. Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары боюнча эл аралык документтер

Адам укуктарынын жалпы декларациясы (БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1948-жылдын 10-декабрындагы 217 А (III) резолюциясы менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы кошулган, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы N 1402- токтому менен XII
Жөнгө салуу субъекттери: <u>Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу.</u> БУУнун Уставына ылайык, Адам укуктарынын жалпы декларациясы (UDHR) бул укуктарды эл аралык укуктун алкагында кристаллдаштырып, «бардык адамдар эркин жана кадыр-баркы жана укуктары боюнча бирдей төрөлүшөт» деп тааныйт.²⁶ жана ар бир адам Укуктардын Жалпы Декларациясында эч кандай айырмачылыксыз белгиленген укуктарга ээ. Атап айтканда, UDHR бул принциптерди коргоону камсыздайт, ошондой эле бардык адамдар мыйзам алдында бирдей, эч кандай басмырлоосуз мыйзамдын бирдей корголушуна укуктуу, ошондой эле ар кандай дискриминациядан же басмырлоого шыкакчыдан бирдей корголушу керек. UDHR тарабынан бекитилген укуктар. <u>Пикир жана сөз эркиндиги.</u> Бул демократиялык коомдун өнүгүшүнүн негизи болгон негизги жана ажырагыс укук. Аны коргоо жана жылдыруу эл аралык жана ички мыйзамдарга ылайык таанылат. UDHR ар бир адам өз ой-пикирин билдирүү жана билдирүү эркиндигине укуктуу экенин тааныйт. Бул укукту тереңдетүү үчүн АУЖБ бул концепцияга эч кандай кийлигишүүсүз көз карашта болуу укугун, ошондой эле ар кандай коммуникация каражаттары аркылуу маалымат жана идеяларды издөө, алуу жана таратуу укугун камтый турганын белгилеген. Бирок сөз эркиндигине болгон укук

²⁵БУУнун Уставы, ст. 1.3, 13.1(b), 55(c) жана 76(c).

²⁶Адам укуктарынын жалпы декларациясы (UDHR), ст. бир.

абсолюттук укук эмес, ошондуктан белгилүү бир шарттарда чектелиши мүмкүн. UDHR бул жагдайларды мыйзамдуу чектөөлөр катары өзгөчө санайт - башкалардын укуктарын урматтоо, адилеттүү моралдык талаптын болушу, коомдук тартип жана коомдун жалпы жыргалчылыгы.

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук. Бул жеке жана жамааттык укуктар, өз ара көз каранды жана бири-бири менен жана башка негизги укуктар менен тыгыз байланышта болгон сөз эркиндиги жана өлкөнүн саясий турмушуна катышуу укугу. Жарандык, саясий, экономикалык, социалдык жана маданий укуктардын кеңири спектрин ишке ашыруунун, ошондой эле аларды мамлекет тарабынан сактоонун, коргоонун жана колдоонун куралы болуп саналган укуктардын өзү мамлекеттеги демократиянын деңгээлин аныктоонун маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. мамлекет. Чогулуш жана биригүү эркиндигине жана ага байланыштуу укуктарга эч кандай бирикмеге кошулууга мажбурланбоого АУДБ кепилдик берет.

Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (1966-жылдын 16-декабрындагы Генералдык Ассамблеянын 2200 А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы кошулган, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1994-ж. 1406-ХII

Жөнгө салуу субъекттери:

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу.Андан ары, теңдикке жана дискриминациядан эркиндикке болгон укукту таануу жана коргоо жарандык жана саясий укуктарга карата эч кандай айырмачылыксыз Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт тарабынан кепилденет. Бирок дал ушул макалада теңдикке жана дискриминациядан эркиндикке болгон укук эл аралык укукта эң күчтүү колдоону жана коргоону табат. Бул статья мамлекеттерди жашоонун кайсы гана тармагында болбосун дискриминацияга тыюу салууга жана бардык адамдарга ар кандай негиздер боюнча басмырлоодон бирдей жана натыйжалуу коргоону кепилдетүүгө милдеттендирет.²⁷ Ошентип, катышуучу-мамлекет мыйзамдарды жана ченемдик укуктук актыларды кабыл алганда, алар ушул берененин талаптарын аткарышы керек, анткени алардын мазмуну басмырлоочу болбошу керек. Башка тиешелүү жоболор мамлекетке жалпысынан эркектер менен аялдардын ортосундагы теңчиликти камсыз кылуу, атап айтканда, соттор менен трибуналдар алдында дискриминацияга түртүүгө тыюу салуу боюнча милдеттерди жүктөйт.²⁸жана ар бир гражданиндин коомдук турмушка бирдей катышуусун камсыз кылуу.

Пикир жана сөз эркиндиги.ЭКСПК 19-беренедө пикир, пикир жана билдирүү эркиндиги, ошондой эле маалымат эркиндиги укугун белгилейт. Пикир эркиндигине болгон укук абсолюттук укук болуп саналат жана аны ишке ашыруу

²⁷Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (МСКП), ст. 26.

²⁸Адам укуктары боюнча комитет, Жалпы комментарий №18, Дискриминацияланбоо, (Отуз жетинчи сессия, 1989), HRI/GEN/1/Rev.9 (I том), 12-пара.

эч кандай сырттан кийлигишүүдөн эркин болууга тийиш. Сөз эркиндигине жана маалыматка болгон укук айрым өзгөчө жагдайларда, эгерде мыйзамда каралса, бул чектөөлөр бул укуктун принцибине коркунуч келтирбеши керек болсо, чектелиши мүмкүн.

Анткен менен Адам укуктары боюнча комитет бир нече жолу "сөз эркиндигине болгон укук ар бир демократиялык коомдо өзгөчө мааниге ээ жана аны ишке ашыруудагы ар кандай чектөөлөр негиздөөнүн катуу критерийлерине жооп бериши керек" деп баса белгилеген. Мындай критерийлерге же уруксат берилген чектөөчү жагдайларга башка адамдардын укуктарын жана аброюн сыйлоо, улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти жана коомдук ден соолукту же коомдук адеп-ахлакты коргоо кирет.

Башкалардын укуктарынын критерийлери сөз эркиндигин жеке адамдарга же жеке адамдардын топторуна зыян келтирүү жана адам укуктары боюнча эл аралык укуктун принциптерин бузуу үчүн колдонууга болбойт дегенди билдирет. ICCPR согушту пропагандалоого жана дискриминацияга, кастыкка же зордук-зомбулукка үндөгөн улуттук, расалык же диний жек көрүүчүлүктү пропагандалоого тыюу салат. Башкалардын аброюн коргоого келсек, ар кандай чектөөлөр жеке адамдардын репутациясын мыйзамсыз жана негизсиз кол салуулардан, коомдук жек көрүүдөн же жек көрүүдөн коргоо үчүн чыныгы максатты жана демонстранттарды көрсөтүүгө тийиш экендигин эске алуу керек. Бул чектөө мамлекеттик же мамлекеттик кызматкерлерди коомдук пикирден же сындан коргоо үчүн колдонулушу мүмкүн эмес.

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук АУЖБ тарабынан аныкталган принциптер кайталанат жана алардын коргоо функциялары МКБКда бекемделет. Пакт тынч чогулуштардын жана бирикмелердин эркиндигине болгон укуктарды таануудан тышкары, алгылыктуу квалификацияларга жана бул укуктарга чектөөлөрдү да белгилейт. Жогоруда талдоого алынган сөз эркиндигине болгон чектөөлөргө ылайык, мамлекет бул укуктарды, эгерде чектөөлөр мыйзамда белгиленген, демократиялык коомдо зарыл болсо жана улуттук коопсуздуктун же коомдук коопсуздуктун таламдарында мыйзамдуу максатты көздөсө гана бузушу мүмкүн. коомдук тартипти, коомдук ден соолукту же адеп-ахлакты же башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо. Мурда айтылгандай, бул жоболор өзүм билемдик же бүдөмүк чечмелөөгө дуушар болбошу керек жана мыйзамдуу болушу үчүн күчтүү негизге ээ болушу керек. Бул укуктарга кийлигишүүнү карама-каршы пикирлердин, пикирлердин, көз караштардын, салттардын же үрп-адаттардын айырмачылыгынын негизинде, баш аламандыктын негизинде, же чыңалуунун деңгээлинин мүмкүн болушунча жогорулашынын негизинде гана актоого болбойт. Бул укуктарды толук ишке ашыруу алардын чектөөлөрүнө караганда алда канча чоң мааниге ээ. Демек, тынч чогулуштарды жана бирикмелерди аларга катышуу аркылуу билдирген көз караштары үчүн кылмыштуулукка айландыруу же мыйзамсыз деп табуу, эгерде ал ЭКСПКнын талаптарынын чегинде кала берсе, Пакттын алкагынан чыгат жана

ошондуктан анын жоболору менен шайкеш келбейт. Бул укуктарды толук ишке ашыруу алардын чектөөлөрүнө караганда алда канча чоң мааниге ээ. Демек, тынч чогулуштарды жана бирикмелерди аларга катышуу аркылуу билдирген көз караштары үчүн кылмыштуулукка айландыруу же мыйзамсыз деп табуу, эгерде ал ЭКСПКнын талаптарынын чегинде кала берсе, Пакттын алкагынан чыгат жана ошондуктан анын жоболору менен шайкеш келбейт. Бул укуктарды толук ишке ашыруу алардын чектөөлөрүнө караганда алда канча чоң мааниге ээ. Демек, тынч чогулуштарды жана бирикмелерди аларга катышуу аркылуу билдирген көз караштары үчүн кылмыштуулукка айландыруу же мыйзамсыз деп табуу, эгерде ал ЭКСПКнын талаптарынын чегинде кала берсе, Пакттын алкагынан чыгат жана ошондуктан анын жоболору менен шайкеш келбейт.

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (Генералдык Ассамблеянын 1966-жылдын 16-декабрындагы 2200 А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы 1994-жылдын 12-январындагы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин токтому менен кошулган № 1406-ХII

Жөнгө салуу субъекттери:

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу. ICCPR менен катар Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт (ЭКСЭК) мамлекеттерден расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же саясий көз карашына карап эч кандай басмырлоосуз, Пактта бекитилген бардык укуктарды ишке ашырууга кепилдик берүүнү талап кылат. башка пикир, улуттук же социалдык теги, мүлктүк, таптык статусу же башка жагдайлар²⁹. Мындан тышкары, ICESCR эмгек шарттарында теңдикти жана басмырлоону коргойт жана кубаттайт, мында өзгөчө эмгек акы төлөөгө жана адилеттүү эмгек акыга жана стажы жана квалификациясы боюнча гана жогорку деңгээлге көтөрүлүү мүмкүнчүлүгүнө басым жасайт.

Пикир жана сөз эркиндиги. ICESCR ой-пикирин жана сөз эркиндигин коргоого жана өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурбаса да, ал мамлекетке ар бир адамдын билим алуу укугунун сакталышын камсыздоо милдетин жүктөйт. ICESCR жоболоруна ылайык, билим берүү адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин сактоону күчөтүүчү түрдө адамдын инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө багытталууга тийиш. Мындан тышкары, билим берүү бардыгынын эркин коомго натыйжалуу катышуусуна, ошондой эле бүтүндөй коомду түзгөн бардык топтордун ортосундагы түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөктөшүшү керек.

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук. Атайын айтылбаса да, экономикалык жана социалдык кызыкчылыктарды коргоо максатында кесиптик бирликтерге кирүү укугун таануу аркылуу чогулуу жана биригүү эркиндиги кепилдикке алынат жана корголот. Бул укуктарга болгон чектөөлөр ЭКСПК тарабынан белгиленгендерге окшош.

Расалык дискриминациянын бардык формаларын жок кылуу жөнүндө

²⁹Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт, ст. 2.2.

конвенция (1965-жылдын 21-декабрындагы Башкы Ассамблеянын 2106 (XX) резолюциясы менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы кошулган, 1996-жылдын 26-июлундагы № 48 Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен.

Жөнгө салуу субъекттери:

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу. Расалык дискриминациянын бардык түрлөрүн жок кылуу жөнүндө Конвенция (CERD) расалык дискриминацияны адам укуктарын ишке ашырууга жана таанууга таасир этүүчү расасына, өңүнө, тегине, улуттук же этникалык тегине негизделген ар кандай айырмалоо, четке кагуу, чектөө же артыкчылык катары аныктайт. коомдук турмуштун ар кандай чөйрөсүндө негизги эркиндиктер³⁰. CERD ошондой эле мамлекеттен расалык дискриминацияны жокко чыгарууну, мындай практикага барбоону, дискриминацияны коргоону же колдоону, ошондой эле теңчиликке жана дискриминациядан эркиндикке болгон укукту колдогон саясаттарды, мыйзамдарды жана жоболорду карап чыгууну талап кылат.

Пикир жана сөз эркиндиги. Пикир, пикир жана сөз эркиндиги укугу да CERD тарабынан корголот. Анын жоболору мамлекеттен бардык адамдардын негизги укуктарын, анын ичинде пикир жана сөз эркиндигин эч кандай айырмачылыксыз камсыз кылууга багытталган чараларды иштеп чыгууну, кабыл алууну жана ишке ашырууну так талап кылат.

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук. CERD мамлекет расасына, өңүнө, улуттук же этникалык тегине карабастан ар бир жарандын тынч чогулуу жана биригүү эркиндигине болгон укуктарын ишке ашырууну камсыз кылууга умтулат деп жарыялайт. Бул келишим бул укуктарды чектебейт.

Балдардын укуктары жөнүндө конвенция (Башкы Ассамблеянын 1989-жылдын 20-ноябрындагы 44/25 токтому менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы кошулган Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1994-жылдын 12-январындагы № 1402- токтому менен XII

Жөнгө салуу субъекттери:

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу. Баланын укуктары жөнүндө конвенциянын негизги максаты - баланын эң жогорку кызыкчылыктарын коргоо жана өнүктүрүү. Бул максатка жетүү үчүн БКК мамлекеттер ата-эненин статусуна же пикирине карабастан, эч кандай басмырлоосуз бардык укуктарды урматтоого жана пайдаланууну камсыз кылууга тийиш деп белгилейт. Мындан тышкары, Конвенция баланы, баланын ата-энесин, мыйзамдуу камкорчуларын же үй-бүлө мүчөлөрүн статусуна, ишмердүүлүгүнө, көз караштарына же ишенимдерине жараша басмырлоонун бардык түрлөрүнөн коргоону талап кылат.³¹ Баланын укуктарын коргоо билим берүүгө да жайылтылат, ал бара-бара жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн негизинде камсыздалышы керек. КРК ошондой

³⁰Расалык дискриминациянын бардык формаларын жок кылуу жөнүндө конвенция (CERD), ст. бир.

³¹Баланын укуктары жөнүндө конвенция (БКК), ст. 2.1 жана 2.2.

эле бардык балдарга сапаттуу билим берүүнү жана камсыз кылууну кантип камсыз кылуу боюнча мамлекетке бир катар милдеттерди жүктөйт. Атап айтканда, мамлекеттер билим берүү аркылуу «баланы түшүнүүчүлүк, тынчтык, сабырдуулук, эркектер менен аялдардын тең укуктуулугу жана бардык элдердин, этникалык, улуттук жана диний топтордун ортосундагы достуктун духунда эркин коомдо аң-сезимдүү жашоого даярдоону, ошондой эле жергиликтүү калктын арасынан чыккан адамдар»³².

Пикир жана сөз эркиндиги. Пикир жана ой-пикирин эркин билдирүүгө болгон укуктун орчундуу мааниси Баланын укуктары жөнүндө Конвенцияда да баланы тынчтыктын, кадыр-барктын, сабырдуулуктун, эркиндиктин, теңчиликтин жана тилектештиктин духунда өнүктүрүүнүн маанилүү элементи катары таанылган. Баланын өз оюн эркин билдирүү укугу ар кандай түрдөгү маалыматты жана идеяларды издөө, алуу жана берүү эркиндигин камтыйт. Бул ар кандай жолдор менен, анын ичинде оозеки, жазуу жүзүндө же басма сөз түрүндө, көркөм чыгарма түрүндө, улуттук же эл аралык деңгээлдеги массалык маалымат каражаттары аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн. Жалпыга маалымдоо каражаттарына келсек, Балдардын укуктары жөнүндө Конвенция балдардын ар кандай маалыматтарга, атап айтканда, алардын инсандыгын өнүктүрүү, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин урматтоо үчүн жеткиликтүүлүгүнүн маанилүүлүгүн, ошондой эле бекитилген принциптерди тааныйт. БУУнун Уставында,

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук. ЖККнын чогулуу жана биригүү эркиндигине жана алгылыктуу чектөөлөргө карата жоболору адам укуктары боюнча келишимдердин жоболоруна ылайык келет. Балдардын укуктары боюнча комитеттин (Комитеттин) БККнын жоболорун сыпаттаган жана түшүндүргөн баяндамалары өзгөчө кызыгууну туудурат. Комитет баланын өз оюн билдирүүгө жана анын өнүгүп келе жаткан жөндөмдүүлүктөрүнө ылайык ар кандай иш-чараларга катышуу укугун таануу бала, үй-бүлө, коомчулук, мектеп, мамлекет жана демократия үчүн пайдалуу деп эсептейт.

БКК 18 жашка чейинки бардык адамдарга тиешелүү болгондуктан, ал жашоосунда тез физикалык, когнитивдик жана социалдык өзгөрүүлөр менен мүнөздөлгөн маанилүү этапта турган өспүрүм балдарга да тиешелүү. Демек, алардын коомдун турмушуна эффективдүү катышуусу алардын өнүгүүсүнүн негизги фактору болуп саналат жана алардын расасына, өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий көз карашына, улуттук көз карашына карабастан, басмырлоосуз укуктарын сактоого өзгөчө көңүл буруу зарыл. , этникалык же социалдык теги, мүлктүк абалы, таптык абалы, ошондой эле өспүрүмдөрдүн ден соолугунун абалы.

Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенция (1979-жылдын 18-декабрындагы Башкы Ассамблеянын 34/180 резолюциясы менен кабыл алынган) // Кыргыз Республикасы Кыргыз

³²Ошол эле жерде, ст. 29(г).

Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын чечимдери менен кошулган. 1996-жылдын 25-январы № 320-1 жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 1996-жылдын 6-мартындагы II № 257-1

Жөнгө салуу субъекттери:

Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу. Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенция (CEDAW) дискриминацияны кеңири аныктайт, анын ичинде аялдардын жашоонун бардык чөйрөлөрүндөгү негизги укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууга таасир этүүчү же тоскоолдук кылган жынысына негизделген ар кандай айырмачылыктарды, четтөөлөрдү же чектөөлөрдү камтыйт.³³ Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитет түшүндүргөндөй, бул аныктама CERD тарабынан берилгенден дагы кененирээк масштабга ээ, анткени ал мамлекетке же анын кызмат адамдарына карата басмырлоо актыларын гана эмес, коомдун жашоосунда да камтууга багытталган. жекече жасалган дискриминация актылары.

чогулуу жана биригүү эркиндигине укук. Гендердик негизде басмырлоону жоюу үчүн укуктарды кыйла конкреттүү коргоо CEDAWда каралган. Анын жоболоруна ылайык, Конвенцияга катышкан мамлекеттер аялдардын бейөкмөт уюмдардын жана бирикмелердин ишине катышуу укуктарын камсыз кылуу жана өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна алардын салымын камсыз кылуу боюнча милдеттенмелерди алышат.

2-глава боюнча кыскача корутундулар:

1. Кыргыз Республикасы өзүнүн тарыхында маанилүү этапта турат, өлкөнүн саясий туруктуу, экономикалык жактан күчтүү жана социалдык жоопкерчиликтүү мамлекет катары узак мөөнөттүү өнүгүүсү үчүн бардык өбөлгөлөр түзүлдү жана мыйзамдык жактан бекитилди.
2. Кабыл алынган жаңы Конституция бардык жарандарга жынысына, расасына, улутуна жана кесиптик таандыктыгына, тилине жана киреше деңгээлине карабастан бирдей укуктарды жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдү кепилдейт. Ошону менен бирге жаңы закондорду кабыл алуу процессинде тең укуктуулуктун жана дискриминацияга жол бербөөнүн принциптерин сактоого зор көңүл буруу керек.
3. Кээ бир укуктар жана эркиндиктер мыйзамдуулук, зарылдык жана пропорционалдык принциптерине ылайык, эл аралык же улуттук мыйзамдардын чегинде гана чектелиши мүмкүн.

³³Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жок кылуу жөнүндө конвенция (CEDAW), ст. бир

4. Улуттук мыйзамдар жана мамлекеттик башкаруу системасы ар бир адамдын муктаждыктарына, анын укуктарын, эркиндиктерин камсыз кылууга, коомдо адилеттүүлүктү камсыз кылууга багытталган. Өлкөнү башкаруу профессионалдык компетенцияларды жана жогорку моралдык сапаттарды айкалыштыруу менен ар бир жарандын – кыргыз жаранасынын катышуусуна жана татыктуу ишенимине негизделет.
5. Стратегиялык документтердин, анын ичинде 2018-2040-жылдарга Улуттук өнүктүрүү стратегиясынын кабыл алынышы коомду улуттук максаттардын айланасында консолидациялоого жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн бекем пайдубалына айланууга мүмкүндүк берди, ал эми жарандык иденттүүлүк өлкөнүн эгемендүүлүгүн жана бакубаттуулугун чындоонун негизин түзөт.
6. Стратегия фундаменталдык документ катары алдыдагы мезгилдин чакырыктарын эске алуу менен Кыргызстанды узак мөөнөткө өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарын аныктайт. Анда өлкөнүн келечегинин бейнеси, коомубуздун бардык чөйрөлөрүндө – руханий-саясий, социалдык жана экономикалык өнүгүү максаттарына жетүүнүн негизги принциптери жана жолдору формулировкаланып, стратегиялык көз карашты ишке киргизүү боюнча орто мөөнөттүү артыкчылыктуу кадамдар аныкталган.
7. Кыргыз Республикасындагы жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясы - Кыргыз жараны Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чындоо боюнча ишке ашырылып жаткан . Кыргыз Республикасынын бардык жарандарынын бириктирүүчү жарандык иденттүүлүгү Улуттук өнүктүрүү стратегиясынын бир бөлүгү болуп саналат жана жарандык иденттүүлүктү - кыргыз жараны курууга карата мамилени алдыга коёт. Кыргыз Жарандарынын жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын жайылтууда улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү жана өлкөнүн калкынын укуктук жана саясий маданиятынын деңгээлин жогорулатуу аркылуу мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, массалык маалымат каражаттары жана жарандык коом уюмдары өзгөчө роль ойношу керек. .
8. Кыргыз Республикасы өзүнүн эл аралык жана конституциялык милдеттенмелерин аткаруунун алкагында бир дагы жобо кандайдыр бир коомчулукка, топко же жеке адамга кабыл алынгыс таасир тийгизбешин камсыз кылууга тийиш.

9. Натыйжалуу демократиясы бар өлкөлөрдө негизги укуктарды жана эркиндиктерди сактоо эрежеге, ал эми аларды чектөө өзгөчө учурга айланууга тийиш.
10. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык ратификацияланган эл аралык келишимдер, эл аралык укуктун универсалдуу принциптери жана ченемдери Кыргыз Республикасынын укук тутумунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Мындан тышкары, өлкөнүн негизги мыйзамы адам укуктары боюнча келишимдер түздөн-түз күчүнө ээ жана башка эл аралык келишимдерден артыкчылыкка ээ экенин белгилейт.
11. Теңдикке жана дискриминацияга жол бербөө укугу адам укуктары боюнча эл аралык укуктун негизги негиздеринин бири болуп саналат жана Кыргыз Республикасы тарабынан ратификацияланган адам укуктары боюнча эл аралык документтер менен кепилденет жана корголот.

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Гендердик теңчилик	Улуттук иденттүүлүк
Inclusion	коомдук кызыкчылык
Эл аралык укук	Мыйзамдуу ишке ашыруу
Эл аралык кызматташтык	Демократия
Меритократия	Укуктук система
эл аралык келишим	Ратификация
эл аралык стандарт	Конвенция
Инсандар аралык мамилелер	Плюрализм
тынчтык чогулушу	Адамдын кол тийбестиги
Улуттук коопсуздук	саясий ишенимдер
улуттук кадыр-барк	Ченемдик укуктук акт
коомдук коопсуздук	Жарандык иденттүүлүк
коомдук коопсуздук	Жарандык интеграция
Саясий баш калкалоочу жай	Жарандардын кайрылуусу
Адам укуктары	коомдук жүрүм-турум
трайбализм	Дискриминация

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кайсы беренелери адам укуктарына арналган?
2. Жарандын паспорту мамлекеттин менчигиби?

3. Кыргыз Республикасы эл аралык милдеттенмелерге ылайык чет өлкөлүк жарандарга саясий башпаанек берүүгө милдеттүүбү?
4. Кыргыз Республикасында улуттар аралык кастыкты козуткан адамдарды жоопкерчиликке тартуу кайсы мыйзамда каралган?
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын кайсы беренесинде адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын эң жогорку баалуулуктарына кирет?
6. Кандай мыйзамга ылайык мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жынысына, расасына, тилине, улутуна карабай тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин камсыз кылууга милдеттүү?
7. “Кыргыз Республикасынын Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө” мыйзамга ылайык Омбудсмендин (Акыйкатчынын) функционалдык милдеттери кандай?
8. Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктарына жана жарандык инсандыкка кандай ченемдик укуктук актылар тиешелүү?
9. 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы качан бекитилген?
10. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга байланыштуу кандай стратегиялык документтер бар?
11. Кыргыз Жараны деген ким жана анын кандай укуктары бар?
12. Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясы – Кыргыз жараны качан кабыл алынган?
13. Эмнеге Кыргыз Жараны Кыргызстандын жараны эмес?
14. КР УӨС боюнча 2040-жылга карата “Кыргыз Республикасынын келечегинин сүрөтү” кандай?
15. Сиздин оюңузча, Стратегияны тездетилген ишке ашырууга эмне тоскоол болууда?
16. Кыргыз Жарана Концепциясынын максаты эмнеде?
17. Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн илгерилетүү боюнча артыкчылыктуу багыттарды тизмектеңиз.
18. "Адам укуктары" деген эмне?
19. Кимде адам укугу бар?
20. Адам укуктарынын сакталышын ким көзөмөлдөйт?
21. Мен өз укугумду кантип коргойм?
22. Адам укуктары демократиялык эмес мамлекеттер үчүн гана көйгөйбү?
23. БУУ адам укуктарын илгерилетүү жана коргоо үчүн эмне кылып жатат?
24. Адам укуктары жаатында кандай эл аралык документтер бар?
25. Эл аралык укук адам укуктарын кантип коргойт?

26. Менин өлкөм адам укуктары боюнча белгилүү бир келишимди ратификациялаганын кантип билсем болот?

Иш №1. "Адамга каршы дискриминация түз жана кыйыр түрдө болушу мүмкүн"

Description: Түздөн-түз дискриминация бир адамга экинчисине караганда жаман мамиле жасалганда же ал адамдын же алар менен байланышкан бирөөнүн бир же бир нече корголгон өзгөчөлүктөргө ээ экенине байланыштуу факты же божомолдордон улам пайда болот. Мындай мамилени эң өзгөчө учурларда гана актоого болот.

Кыйыр дискриминация белгилүү бир норма, критерий жана калыптанган практика (кандайдыр бир расмий же расмий эмес эреже) корголгон өзгөчөлүгү бар адамды башкаларга салыштырмалуу ыңгайсыз абалга койгондо пайда болот. Мындай эреже же практика биринчи караганда нейтралдуу көрүнүшү мүмкүн, анткени анда корголгон өзгөчөлүк ачык айтылбайт, бирок анын иштеши корголгон өзгөчөлүктөргө ээ адамдарды басмырлоого умтулат. Эгерде мыйзамдуу максатка жетүү үчүн пропорционалдуу жана зарыл чаралар көрүлсө, кыйыр дискриминация негиздүү болушу мүмкүн.

Көнүгүү: Төмөнкү жагдайлардын кайсынысы түз дискриминация, кайсынысы кыйыр басмырлоо болуп саналат?

А) Мамлекеттик мектеп мугалимдер үчүн жаңы дресс-кодду жарыялайт, бул мектепте эч кандай шартта баш кийим кийүүгө тыюу салат. Мусулман мугалим сабак учурунда жоолук салынып жүрүүнү улантууда жана жаңы эрежелерди сактабаганы үчүн жумуштан кетирүү менен коркутулууда.

В) Компания жаңы кызматкерди кабыл алууну пландаштырууда жана "тиешелүү иш тажрыйбасы 10 жылдан кем эмес" жогорку квалификациялуу кызматкерди жарыялайт. Тажрыйба бардык талапкерлерден талап кылынат, бирок бул критерийге жооп берүү ыктымалдыгы жаш талапкерлер үчүн кыйла төмөн.

В) Цыган киши батирди ижарага алууну көздөйт, бирок үй ээси андан баш тартат, анткени «цыгандар эч качан батир акысын өз убагында төлөбөйт».

Д) Өлкөнүн мыйзамдарында балдардын мектепке кирүү үчүн жашаган жери боюнча каттоосу керектиги каралган. Этникалык азчылыктын көчмөн жамааттарына кирген балдар көчмөн коомго байланыштуу турак-жай каттоосу жок болушу мүмкүн жана башка балдарга салыштырмалуу начар абалда болушу мүмкүн.

Иш №2. — Инандын Орханы кыргыз жараныбы?

кырдаалдын сүрөттөлүшү: Орхан Инанды, улуту түрк, 1995-жылдан бери Кыргыз Республикасында жашап, иштеп, 2012-жылы Кыргыз Республикасынын жарандыгын алган. О.Инанда 20 жылдан бери “Сапат” эл аралык билим берүү мекемесин жетектеп келет. Анын курамына 16 лицей, Ала-Тоо университети, UWIS эл аралык мектеби жана төрт жалпы билим берүүчү мектеп кирет. Мекеменин сайтындагы маалыматка караганда, Запата шаарында 10426 мектеп окуучулары жана студенттер билим алышат. Кыргыз Республикасынын Билим берүү министрлиги да Запаттын тең негиздөөчүсү болуп саналат. Кыргыз Республикасында О.Инанды бир нече мамлекеттик сыйлыктарга ээ болгон: «Билим берүүнүн отличниги», «Даңк» медалы, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Ардак Грамотасы менен сыйланган. Бирок Түркияда бийлик О.Инанды террордук уюмдун мүчөсү, ислам теологу Ф.Гүлендин идеяларын улантуучу деп эсептейт. Акыркысы негиздеген “Хизмет” кыймылы Түркияда террорчу катары таанылган.

Ал 2021-жылдын 1-июнуна караган түнү дайынсыз жоголгон. Милиция бардык аймактарга ориентацияларды жөнөтүп, ага Интерпол аркылуу да эл аралык издөө жарыяланган. Аталган факты боюнча сотко чейинки өндүрүш иштери козголуп, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 170-беренеси («Адам уурдоо») менен кылмыш иши козголгон. О.Инанды издөө үчүн Бишкек шаарынын Октябрь райондук ички иштер башкармалыгында тергөө тобу түзүлүп, бул иш боюнча сотко чейинки өндүрүш ички иштер министри Улан Ниязбековдун көзөмөлүндө. Кийинчерээк КР Президенти С.Жапаров УКМК менен Ички иштер министрлигине О.Инанды издөө иштерине кошумча күчтөрдү тартууну жана анын жүргөн жерин аныктоо боюнча тиешелүү издөө иш-чараларын жүргүзүүнү тапшырган.

Ошого карабастан, «Сапаттын» бүтүрүүчүлөрү жана студенттердин ата-энелери Бишкекте мөөнөтсүз нааразылык акциясын жарыялашты. 1-июндан тарта алар О.Инанданын сүрөттөрү менен өкмөт үйүнүн жана Түркия элчилигинин имаратынын жанындагы митингдерге чыгышкан. Жарандардын басымдуу көпчүлүгү социалдык тармактарда аны Кыргыз Республикасынын чыныгы жараны деп эсептеп, ар кандай ураандар менен колдошкон. Митингдердин биринде мурдагы тышкы иштер министри, жазуучу Чыңгыз Айтматовдун уулу Аскар Айтматов сөз сүйлөдү. Саясатчы О.Инанданы колдоорун билдирип, аны Кыргыз Республикасынын досу жана досу деп атады.

2021-жылдын 5-июлунда Түркиянын президенти Режеп Тайып Эрдоган О.Инанди колго түшүрүлүп, Түркияга жеткирилгенин билдирген. Бул тууралуу ал TRT Haber мамлекеттик телеканалынын эфиринде билдирди.

“Сапат” ишканасынын жетекчиси О.Инанданы мыйзамсыз алып чыгууга жол берген УКМКнын кызматкерлерине карата КР Аскердик прокуратурасы тарабынан сотко чейинки өндүрүш иштери башталды. Тышкы иштер министрлиги Түркиянын элчисине нота тапшырып, Инанданы мекенине кайтарууга чакырды. 6-июлда президент С.Жапаров интервью берип жатып, өкмөт О.Инандын Кыргыз Республикасына тез арада кайтып келишин талап кыларын билдирген.

Кийинчерээк Бишкек шаардык ички иштер башкы башкармалыгынын басма сөз кызматы билдиргендей, «О. Инанди Кыргыз Республикасынын жаранынын паспортуна ээ болуп, 2024-жылдын 23-сентябрына чейин жарактуу Түркия Республикасынын паспортун колдонуп, Кыргызстандын мамлекеттик чек арасынан 27 жолу өткөн: Азербайжан, Казакстан, Бириккен Араб Эмираттары, Россия Федерациясына учуп келген. , Түркия жана Индия 2014-жылдан 2018-жылга чейинки мезгилде. 2018-жылдан бери О.Инанди Кыргыз Республикасынын паспортун 9 жолу колдонуп, Россия, Казакстан жана Индияга учуп келген. Ошентип, анын эки паспорту – Кыргыз Республикасынын жана Түркиянын жараны болгон. Кошумчалай кетсек, 2019-жылы тиешелүү кызматтар тарабынан О.Инанданын Кыргыз Республикасынын паспортун алуусунун мыйзамдуулугу фактысы боюнча сотко чейинки өндүрүштүн алкагында иликтөө иштери башталган».

Талкуула турган маселелер:

1. Адамдын укугу бузулдубу (О. Инанда)?
2. О.Инанда Кыргыз Республикасынын жараны болгонбу?
3. Экинчи жарандыгы аныкталган учурда О.Инанданын Кыргыз Республикасынын жараны катары укугу токтотулабы?
4. Жогоруда баяндалган кырдаал эл аралык укук менен кантип жөнгө салынат?
5. О.Инанданын Кыргыз Республикасынын жарандыгын алганда Түркиянын жарандыгынан баш тартпаганын кандай баалайсыз?
6. Сиздин оюңузча, жарандык иденттүүлүк менен кош жарандуулуктун ортосунда байланыш барбы?
7. Кандай ченемдик укуктук актылардын, анын ичинде эл аралык ченемдик укуктук актылардын негизинде О.Инандын мекенине (КР) кайтарылышы мүмкүн?

Иш №3. “Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгү”

кырдаалдын сүрөттөлүшү: Кыргыз Республикасынын этникалык орус жараны Виктория Бирюкова 2021-жылдын 2-августунда соода борборунда орус кыз менен болгон окуядан кийин Facebook баракчасына (<https://www.facebook.com/100008278505058/posts/3038849699734284/>) жазган. (төмөндө караңыз) №2 иш, 2.1. пункт) жана Кыргыз Республикасында гана эмес, Россия Федерациясында да коомчулуктун кызыгуусун жараткан.

«...Мен Викамын, мен орусмун.

Кыргызстанда өзүмдү кандай сезем? Ооба, менимче, мекендеги ар бир адам сыяктуу эмес, башкача.

Жириновский, Орус православ чиркөөсү, башкалардын баары... Силер эмнени каалайсыңар? Байланыштарды үзөсүзбү? Элчини кайра чакыртыңызбы? Чыр-чатактын күчөшү? Демек, туруксуздуктун үстүндө иштөө дайыма оңой. Мамиле түзөлү, анын ичинде этникалык/диний азчылыктардын маселелери боюнча да каралышы керек.

Негизи мен паспорттогу же башка документтердеги улуту жазылган сызыкты жек көрөм. Мен өзүмдү кыргыз, балким ансыз деле кыргыздай сезем. Биз баарыбыз кыргызстандыкпыз. Реформа партиясындагы кесиптешим, досум айткандай, баарыбыз кыргызбыз, кыргыз үй-бүлөсүнөн, орус, өзбек, казак ж.б.

Бул менин оюмдун эң сонун билдирүүсү деп ойлойм.

Менин оюмча, биринчи кезекте, улуттук азчылыктар өздөрүн кыргыз катары көрсөтүүсү керек. Мен кыргызмын, мезгил. Мындай сөздөрдү маргиналдарга айтсаң, алар чаташтырып башташат. Алгач жылмаюу, четке кагуу, анан алардын “патриоттук” сезими канга бакыт гормонун куюп баштайт. "Бизден дагы көп!" - сандык маалыматтардын негизинде өзүн-өзү сактоо инстинкти иштетилет. Менимче, маргиналдардын негизги азабы коргонуусуздук, алсыздык, үмүтсүздүк, өзүн таануунун бүдөмүк рамкаларында деп ойлойм. Демек, глобалдык, белгисиз дүйнөнүн паника коркунучу келип чыгат. «Меникимин» формуласы «Кыргызка» алдамчы коду менен коркууларды өчүрүү менен сүйүүнүн ачкычын бурат».

Талкуула турган маселелер:

1. Викториянын кыргыз жаранынын (кыргыздын) жарандык өзгөчөлүгүнө байланыштуу постуна кандай баа бересиз?
2. Көп тилдүүлүктү сактоо менен мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу жагынан «Кыргыз Жарана» Концепциясы кантип натыйжалуу ишке ашырылышы мүмкүн?

3. Викториянын: “биз баарыбыз кыргызбыз, кыргыз уруусунан, орус, өзбек, казак ж.б.
4. Сиздин оюңузча, Викторияны окуядан кийин социалдык тармактагы баракчасына ушул постту жазууга эмне түрткү болду?
5. Сиздин оюңузча, кыргыз жаранысынын жарандык өзгөчөлүгүнүн улуттук азчылыктар арасында жайылышына кандай тоскоолдуктар бар?
6. Кырдаалды карап чыгып, кандай жыйынтыкка келдиңиз?

Иш №4. "Адам укугу"

1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясынын текстин окуп, мүмкүн болушунча толук жазуу жүзүндө бардык негизги адам укуктарын санап бергиле.

Салыштырма укуктук ыкманы колдонуу менен качкындардын жана ички жер которгондордун негизги укуктарынын таблицасын түзүңүз.

Негизги укуктар	Качкындар	Аргасыз мигранттар	Юридикалык колдоо

Практикалык көнүгүү: №1. Кылдат окуп, төмөндөгү суроолорго жооп бериңиз.

1. Жек көрүү жөнүндөгү мыйзам чындыкка дал келген билдирүүлөрдү жазалайбы?
2. Жек көрүү сөздөрүнө карата эрежелердин алкагындагы чектөөлөр дискриминацияга, кастыкка же зордук-зомбулукка түртүүгө ниеттенген сөздөргө гана тиешелүүбү?
3. Мыйзам журналисттердин коомчулукка, атап айтканда, расизм жана сабырсыздык фактыларын билдирүүгө карата кандай жакшыраак маалымат берүү боюнча өз алдынча чечим кабыл алуу укугун камсыздайбы?
4. Мыйзамда алдын ала цензура каралганбы?
5. Берилген жазалар пропорционалдуубу?

2-бап үчүн окуу сунушталат:

1. 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы (КР 2021-жылдын 5-майындагы № 59 Мыйзамынын редакциясына ылайык);

2. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы;
1. 2017-жылдын 2-февралындагы №19 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин;
2. Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы № 184 "Эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы;
3. Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 23-майындагы № 64 "Тынч чогулуштар жөнүндө" Мыйзамы;
4. 2002-жылдын 31-июлундагы № 136 "Омбудсмен жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;
5. 1997-жылдын 5-декабрындагы № 88 "Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;
6. 2006-жылдын 28-декабрындагы № 213 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматтарга жетүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;
7. 2016-жылдын 30-майындагы № 75 "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;
8. 2015-жылдын 31-июлдагы №210 «Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;
9. "Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2007-жылдын 4-майындагы № 67;
10. БУУнун Башкы Ассамблеясынын 1948-жылдын 10-декабрындагы 217 А (III) резолюциясы менен кабыл алынган Адам укуктарынын жалпы декларациясы;
11. 1966-жылдын 16-декабрындагы БУУнун 2200 А резолюциясы менен кабыл алынган Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт;
12. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт, 1966-жылдын 16-декабрындагы БУУнун 2200 А резолюциясы менен кабыл алынган;
13. Бириккен Улуттар Уюмунун Генералдык Ассамблеясынын 1965-жылдын 21-декабрындагы 2106 (XX) резолюциясы менен кабыл алынган расалык дискриминациянын бардык формаларын жок кылуу жөнүндө конвенция;
14. 1989-жылдын 20-ноябрында БУУнун Башкы Ассамблеясынын 44/25 резолюциясы менен кабыл алынган Балдардын укуктары жөнүндө конвенция;

15.1979-жылдын 18-декабрындагы БУУнун Башкы Ассамблеясынын 34/180 резолюциясы менен кабыл алынган Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жок кылуу жөнүндө конвенция.

3-бөлүм. КЫРГЫЗ ЖАРАНЫНЫН ЖАЛПЫ ГРАЖДАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ САЯСАТЫНЫН НЕГИЗГИ АРТЫКЧЫЛЫГЫ: ИШКЕ АШЫРУУНУН ЖАНА ӨНҮГҮҮНҮН МЕХАНИЗМдери

Темалар:

- 3.1. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, руханий-адептик баалуулуктарды өнүктүрүү жана этникалык көп түрдүүлүктү сактоо
- 3.2. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү, көп тилдүүлүктү өнүктүрүү жана эне тилдерди сактоо саясаты
- 3.3. Кыргызстан светтик мамлекет, мамлекеттин саясаты конфессиялар аралык тынчтыкты жана диний толеранттуулукту калыптандырууга багытталган.
- 3.4. Өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуу үчүн бирдей шарттарды түзүү, социалдык-экономикалык укуктарды ишке ашыруу

Кыскача корутундулар

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары

Окуу сунушталат

3.1. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, руханий-адептик баалуулуктарды өнүктүрүү жана этникалык көп түрдүүлүктү сактоо

Кыргызстан курамына кирген Борбордук Азия чөлкөмү тарыхта Чыгыш менен Батыштын, Түндүк менен Түштүктүн байланыш чекити болуп келген. Түрк, монгол, перс, европалык жана славян маданияттарынын өз ара байланыштары Борбордук Азия цивилизациясынын көптөгөн маданияттар аралык баалуулуктарын пайда кылып, ага кабылдоочулуктун жана ачыктыктын өзгөчө даамын берген. Биздин өлкөдө тил, кийим-кече, каада-салт сыяктуу бири-биринен олуттуу айырмачылыктары бар көптөгөн жамааттар бар.

Өлкөнүн негизги калкын кыргыздар түзөт, алар калктын 73%ке жакынын түзөт. Түштүк-батышта өзбектердин 14%ке жакыны, түндүгүндө орустардын 6%ке жакыны, ошондой эле Кыргызстанда дунгандардын, уйгурлардын, казактардын, татарлардын, азербайжандардын, корейлердин, украиндердин ири жамааттары жашайт. Мындан тышкары, кыргыз жери тарыхтын жана тагдырдын буйругу менен еврейлердин, чечендердин, карачайлардын, ингуштардын, балкарлардын, күрттөрдүн, гректердин жана башка көптөгөн элдердин өкүлдөрүнүн мекенине айланган.³⁴

³⁴ <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/312/>

Кылымдар бою бул ар түрдүү маданияттар, тилдер жана диндер гармонияда жана гүлдөп-өсүүдө жанаша жашап келген, бул ар түрдүү маданий жана тарыхый аймактын түзүлүшүнө алып келген.

Оң мааниде көп түрдүүлүк көлөкөлөрдүн байлыгы катары чечмеленет, мында айырмачылыктар бөлүүчү нерсе катары эмес, тескерисинче, бириктирүү катары каралат, бул синергетикалык эффектке жетүү үчүн көп түрдүүлүктүн потенциалын пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Бул уникалдуу көп түрдүү маданияттын сакталышы жана мүмкүн болгон трансформациясы өлкөнүн ар тараптуу өнүгүүсүнүн негизги фактору болуп саналат. Кыргызстандын ар түрдүүлүгү – анын сырткы көрүнүшү жана кооздугу, анын маданиятыбызды сактоодогу маанисин баалоо кыйын.

Мамлекеттик бийлик органдары ар түрдүүлүк сыяктуу маанилүү принциптерди жана баалуулуктарды жайылтуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон жалгыз институт болуп саналат. Мамлекет плюрализмдин негизги кыймылдаткычы катары иштей алат, башкалардын баары таянган институттук негизди камсыздай алат.

Эгемендүүлүк менен Кыргызстандын тунгуч президенти А.Акаев советтик идеологиянын кыйрашы менен калган боштукту Кыргызстанды эгемендүү мамлекет катары аныктай турган жаңы көз караш менен толтурууга аракет кылды. Акаевдин идеологиялык долбоорлору граждандык укук идеяларына негизделген идеалдарды пропагандалап, улуттар аралык өз ара аракеттенүүнүн жана биримдиктин советтик моделин, ошондой эле «элдердин улуу достугу» урааны астында плюрализмди кайра жаратты. «Кыргызстан биздин жалпы үйүбүз» деген ураан алдыга коюлган.

Бирок 1990-жылдардын орто чениндеги оор кризис күчөгөн сайын Акаев популярдуулугун жоготуп, натыйжада саясатчы этноцентридик лозунга болгон мамилесин өзгөрткөн.

Советтик тарыхнаама салттардан эң олуттуу чегинүү граждандык, улут жана этностук өзүнчө түшүнүктөргө бөлүндү. Кыргызстанда этникалык азчылыктардын бар экендиги эске алынып, алар өздөрүн өлкөнүн жараны деп эсептегенге үндөгөн. Мындай либералдык мамиленин аркасында Кыргызстан постсоветтик мейкиндикте орустар жана башка этникалык азчылыктар үчүн эң меймандос өлкөлөрдүн бири катары репутацияга ээ болду.³⁵

Мисалы, Ош жана Жалал-Абадда өзбек тилинде окутуучу мектептерди жана университеттерди ачуу, этникалык өзбектерге (жана башка этникалык

³⁵Эрика Марат (2008), “Элестелген өткөн, белгисиз келечек: Кыргызстан менен Тажикстандагы улуттук идеологиялардын түзүлүшү”, Посткоммунизмдин көйгөйлөрү, 55(1).

азчылыктарга) экономикалык эркиндик берүү.³⁶ Кыргызды туу туткан адабият баатыры Манастын мурасын баса белгилеп, улуттар аралык ынтымакты кыйыр түрдө даңазалап, ошол эле учурда этникалык кыргыздардын сезимдерин козгогон.³⁷ «Манастын жети осуяты» төмөнкүдөй аныктама берген:

- 1) Элдин биримдиги жана ынтымагы.
- 2) Улуттар аралык ынтымак, достук жана кызматташтык.
- 3) Улуттук ар-намыс жана патриоттуулук.
- 4) Талыкпаган талыкпаган эмгек жана билим — жыргалчылыктын жана жыргалчылыктын жолу.
- 5) Гуманизм, айкөлдүк жана сабырдуулук (адамды, ата-бабаларды жана келечек урпактарды урматтоо).
- 6) Табият менен гармония.
- 7) Кыргыз мамлекеттүүлүгүн чыңдоо жана коргоо.

Белгилей кетсек, республиканын эгемендүүлүгүнүн алгачкы жылдарында болгон «Кыргызстан – биздин жалпы үйүбүз» мамлекеттик саясаты Кыргызстандын көп түрдүүлүгүн сактоого багытталган мамлекеттик деңгээлдеги саналуу долбоорлордун бири болгон.

Эгемендүүлүк алгандан кийин, Кыргызстанда да Кыргызстан элдеринин ассамблеясы түзүлдү, анын бүгүнкү күнгө чейин милдети Кыргызстанда жашаган бардык элдердин укуктарын жана артыкчылыктарын колдоо жана коргоо болуп саналат. Бирок эгемендүүлүктүн алгачкы жыйырма жылында орус тилдүү калктын агылып кетишинен улам, анын ичинде орустар, немистер, украиндер ж.б. Ассамблеянын ролу жана таасири төмөндөдү. Эгемендүүлүктүн 30 жылы Кыргызстандын маданий көп түрдүүлүгүнүн чоң жоготуусу болду. Экономикалык өткөөл мезгилге жана СССРдин кулашына байланыштуу калктын жакырланышы, идеологиялык кризис жана компетентсиз саясий башкаруу ультра улутчулдук сезимдердин күчөшүнө алып келди, алар бир нече этникалык кагылышуулар менен коштолгон.

Келечекте кырдаалдын ушул сыяктуу кошулушунун алдын алууда мамлекет ар түрдүүлүк принциптерин жайылтуу боюнча толук кандуу саясатты өнүктүрүүдө борбордук ролду ойнойт. Ар бир мамлекеттик мекеме өз чечимдерин биримдикти чыңдоонун фундаменталдуу принциптерине негиздеши керек. Эл ынтымагын чыңдоонун негизги максаттары 2013-

³⁶Нил Мелвин (2011), “Стабилдүү жана көп улуттуу Кыргызстанды илгерилетүү: зомбулуктун себептерин жана мурастарын жеңүү”. Борбордук Евразия долбоору мезгил-мезгили менен кагаз сериясы №. 3.

³⁷Ник Мегоран (2012), “Кыргызстанда зомбулукту болтурбоо: улутчулдукту түшүнүү жана ага жооп берүү”, Россия жана Евразия программасынын баяндамасы, Chatham House, 2012/3.

жылдын концепциясында айтылган. Фундаменталдык принциптер, тактап айтканда, Кыргызстан элинин социалдык биримдигин чыңдоо боюнча системалуу иш-чаралар дагы эле актуалдуу бойдон калууда. «Кыргыз жараны» негизинен окшош максаттарга ээ жана жаңы коомду түзүүгө багытталган, анда Кыргыз Жаранасынын идентификациясы бириктирүүчү ролду ойнойт, бул бүгүнкү күндө коом дуушар болгон көптөгөн көйгөйлөрдү жок кылат жана бул иште институттук механизмдер жана комплекстүү мамиле маанилүү роль ойнойт. . Механизм вертикалдуу иштеши керек.

Институттук механизмдер жана саясий маданият. Ак ниет башкаруусу жок шайлоо демократиясы – ар кандай чыр-чатакка алып баруучу жол. Саясий бийлик саясий катышууга, ошондой эле саясий өкүлчүлүккө жана жоопкерчиликке көмөктөшүүчү институттук негизге негизделиши керек. Эгерде мыйзамдын үстөмдүгү, басмырлоосуз мамлекеттик түзүмдөр жана мамлекеттик ресурстарга адилеттүү жеткиликтүүлүк сыяктуу адилеттүүлүктү камсыз кылуучу көбүрөөк камтыган башкаруу механизмдерине эмес, шайлоого гана басым жасалса, анда бул конфликттерди курчутуп, топтолгон акча каражаттарынын топтолушу коркунучун жаратышы мүмкүн. Конфликт зомбулуктан башка жол менен болсо, аны чечүү мүмкүн эмес. Өлкөнү плюрализм жолунда башкаруу, демократиялык мамлекетти куруу үчүн күчтүү институттук тамырлар болушу зарыл.

Ак ниет саясий лидерлер мамлекеттик саясат аркылуу инклюзивдик жарандык институттарды түзүүгө жардам бере алышат. Жарандык коомчулуктун сезимин калыптандыруу мамлекеттик институттар же жарандык коомдун институттары катары калыптанган, ар кандай тектүү жарандар түзмө-түз жана каймана мааниде чогулуп, пикир алмаша ала турган атайын жана туруктуу жарандык жайлардын болушунан көз каранды. Мындай аянтчаларды түзүү ар кандай топтордун ортосунда үзгүлтүксүз байланышты, алмашууну жана кызматташтыкты камсыздоого багытталган аң-сезимдүү мамлекеттик саясат аркылуу ишке ашырылышы мүмкүн.

Мамлекеттик эмес актерлор өзгөрүүлөрдүн маанилүү агенттери боло алышат. Жарандык коом социалдык диалог үчүн аянтчаны сунуштайт, анда ар кандай тектеги жарандар жалпы максаттар үчүн чогула алышат. Көп актерлүү жарандык коом социалдык бөлүнүүчүлүктөн иммунитетке ээ болбосо да, жарандык коом уюмдары жана тармактары элди жалпы кызыкчылык туудурган маселелерди, ошондой эле коомчулуктун, иш-аракеттин жана окуунун жаңы түрлөрүн изилдөөгө үндөй турган натыйжалуу маданияттар аралык борборлор катары иштөө үчүн чоң потенциалга ээ.³⁸

³⁸ <https://roscongress.org/news/the-role-of-public-organizations-in-the-creation-and-implementation-of-russian-social-policy-discussed-at-community-forum/>

Мамлекеттик структуралар алсыз болгон жерде жарандык коом плюралисттик нормаларды ишке ашырууда өзгөчө маанилүү ролду ойной алат.

Кыргыз Республикасындагы институттук механизмдер: практика, чакырыктар жана мүмкүнчүлүктөр. Институционалдык механизмдер чыргатакты саясий чаралар аркылуу чечүү аркылуу зомбулуктун алдын алат. Убакыттын өтүшү менен туруктуу институттар жарандарга жана алардын өкүлдөрүнө эң кеңири коомдук жыргалчылыкты камсыз кылган атаандашкан кызыкчылыктардын жана баалуулуктардын ортосундагы тең салмактуулук чекиттерин табууга мүмкүнчүлүк берет.

Институттар канчалык күчтүү болсо, бийликти бир колго топтоо ошончолук кыйын болот. Практика көрсөткөндөй, күчтүү институттарды куруу убакытты жана кесипкөй кадрларды талап кылат, кандай гана мекеме болбосун, чечимдер жамааттык түрдө кабыл алынган көптөгөн актерлордон турган система. Маанилүү чечимдер өз алдынча же адамдардын чакан тобу тарабынан кабыл алынган ар кандай институт бул структуранын алсыздыгы жана анын чечим кабыл алуучулардан көз карандылыгы жөнүндө айтат. Көбүнчө Кыргызстанда чечимдерди кабыл алуу, иштин сапаты же түзүмдөрдүн ортосундагы кызматташуу жетекчинин жеке ыйгарым укуктарынан көз каранды, бул институтташтыруунун фундаменталдуу идеяларын бир топ курчутат. Мындай кокустуктар органикалык эмес кадр саясатынын, туруксуз саясий системанын жана каржылоонун жетишсиздигинин натыйжасы. Кадр саясатын реформалоо бул маселенин чечилиши, мекемелердин негизин адамдар түзөт жана мекемелердин натыйжалуулугу ар бир кызматкердин квалификациясына жараша болот. Жумушсуз квалификациялуу кадрлар болбойт, демек биздин өзүбүздүн муунубуз билимдүү, мекенчил кадрлар тарбияланышы керек. Дүйнөнүн көп өлкөлөрүндө Кыргызстанда А.Акаевдин убагында иштеген “21-кылымдын кадрларына” окшош долбоорлор практикаланып келет. Ал мектепти аяктагандан кийин кайтып келип, штаттарга иштөө үчүн мыкты мектеп бүтүрүүчүлөрүнө сапаттуу билим бериши керек болчу. Жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул практика Казакстан үчүн квалификациялуу жана билимдүү кадрларды конвейер катары кызмат кылып келет. Мына ушундай аз калкы бар өлкөбүз үчүн бул бардык көйгөйлөрдүн тамыры болгон кадрдык кризисти чечүүнүн эң жакшы жолу. демек, биз өзүбүздүн билимдүү, патриот кадрларыбызды тарбиялашыбыз керек. Дүйнөнүн көп өлкөлөрүндө Кыргызстанда А.Акаевдин убагында иштеген “21-кылымдын кадрларына” окшош долбоорлор практикаланып келет. Ал мектепти аяктагандан кийин кайтып келип, штаттарга иштөө үчүн мыкты мектеп бүтүрүүчүлөрүнө

сапаттуу билим бериши керек болчу. Жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул практика Казакстан үчүн квалификациялуу жана билимдүү кадрларды конвейер катары кызмат кылып келет. Мына ушундай аз калкы бар өлкөбүз үчүн бул бардык көйгөйлөрдүн тамыры болгон кадрдык кризисти чечүүнүн эң жакшы жолу. демек, биз өзүбүздүн билимдүү, патриот кадрларыбызды тарбиялашыбыз керек. Дүйнөнүн көп өлкөлөрүндө Кыргызстанда А.Акаевдин убагында иштеген “21-кылымдын кадрларына” окшош долбоорлор практикаланып келет. Ал мектепти аяктагандан кийин кайтып келип, штаттарга иштөө үчүн мыкты мектеп бүтүрүүчүлөрүнө сапаттуу билим бериши керек болчу. Жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул практика Казакстан үчүн квалификациялуу жана билимдүү кадрларды конвейер катары кызмат кылып келет. Мына ушундай аз калкы бар өлкөбүз үчүн бул бардык көйгөйлөрдүн тамыры болгон кадрдык кризисти чечүүнүн эң жакшы жолу. Ал мектепти аяктагандан кийин кайтып келип, штаттарга иштөө үчүн мыкты мектеп бүтүрүүчүлөрүнө сапаттуу билим бериши керек болчу. Жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул практика Казакстан үчүн квалификациялуу жана билимдүү кадрларды конвейер катары кызмат кылып келет. Мына ушундай аз калкы бар өлкөбүз үчүн бул бардык көйгөйлөрдүн тамыры болгон кадрдык кризисти чечүүнүн эң жакшы жолу. Ал мектепти аяктагандан кийин кайтып келип, штаттарга иштөө үчүн мыкты мектеп бүтүрүүчүлөрүнө сапаттуу билим бериши керек болчу. Жыйырма жылдан ашык убакыттан бери бул практика Казакстан үчүн квалификациялуу жана билимдүү кадрларды конвейер катары кызмат кылып келет. Мына ушундай аз калкы бар өлкөбүз үчүн бул бардык көйгөйлөрдүн тамыры болгон кадрдык кризисти чечүүнүн эң жакшы жолу.

Көп улуттуу мамлекеттин институционалдык түзүлүштөрү жана саясий маданияты плюрализмди ак ниет башкаруунун натыйжасы катары таанууга тийиш. Плюрализм кокусунан болбойт, бирок күч-аракетти талап кылат³⁹.

Ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын жайылтууда билим берүүнүн ролу. Билим берүү – бул маданияттар аралык сабаттуулукка, диалогго жана туруктуу адамдык өнүгүүгө карай жол. Формалдуу билим берүү системасы окуу программалары жана педагогикалык мамиле аркылуу айырмачылыктар боюнча критикалык ой жүгүртүүнү колдоо жана өз ара аракеттенүү үчүн зарыл болгон билимдердин, көндүмдөрдүн жана ишенимдин өнүгүшүнө көмөктөшөт.

Билим берүү мекемелери, алардын программалары, ошондой эле билим берүү саясаты көп түрдүүлүк принциптерин жайылтуунун жана сактоонун

³⁹ https://www.pluralism.ca/wp-content/uploads/2017/11/defining_pluralism_EN.pdf

негизги жана эң натыйжалуу куралдарынын бири болуп саналат. Мамлекеттик билим берүү программалары окутуунун натыйжаларынын бири катары плюрализмди жигердүү өнүктүрүүгө жана мектепке чейинки билим берүүнү, мугалимдердин билимин, мектептин окуу материалдарынын структурасын жана усулдук ишти ушул максатка ылайыкташтырууга тийиш. Кыргызстанда көп түрдүүлүк педагогикасынын идеяларын өнүктүрүүгө илимий изилдөөлөр гана эмес, улуттук жана аймактык программалар, ошондой эле жаш студенттердин арасында толеранттуулукту калыптандырууга багытталган көптөгөн билим берүү долбоорлору да көмөктөшүшү керек.

Маданий көп түрдүүлүккө толеранттуулук деп маданий плюрализмди инсандын ички планына кабыл алуу, башка элдердин өкүлдөрүнүн маданий-тарыхый каада-салттарына, үрп-адаттарына, үрп-адаттарына, сезимдерине, идеяларына, ишенимдерине толеранттуулуктун көрүнүшү, белгилүү бир шарттар болгон учурда түшүнүлөт. мындай толеранттуулуктун жемишсиз конформизмге айланып кетишине тоскоол болгон моралдык жана этикалык чектер.

Биринчи кезекте, балдар жана жаштар арасында түшүнүктөрдү жана принциптерди өз алдынча аң-сезим, калыптанып калган мамлекеттик-патриоттук менталитет, калктын көп улуттуулугу жана көп конфессиялуулугу катары түшүнүү жана кабыл алуу аркылуу жалпы улуттук жарандык идентификацияны калыптандыруу зарыл.

Балдардын жана жаштардын тилектештик, биримдик, улуттук өзгөчөлүк жана патриоттук сезимдери жетүү үчүн, шарттарды түзүү үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, мамлекеттик мекемелердин жана коомдук уюмдардын максаттуу, пландуу жана макулдашылган иш-аракеттери зарыл. Тактап айтканда, билим жана жарандык сезим ачык жана демократиялык коомду, күчтүү жана бирдиктүү мамлекетти куруунун негизги факторлору болот.

Балдардын жана жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу боюнча иш-чараларды өткөрүүнүн максаты мамлекет, эл жана анын маданияты жөнүндө мамлекеттик-жарандык идеяларды тарыхый, укуктук, символикалык, улуттук, маданий жана аймактык аспектилерде тарбиялоо болуп саналат. Маданияттардын жана цивилизациялардын тарыхый байланыштуулугун эске алуу керек.

Бул сапаттарды мектеп, университет сыяктуу билим берүү мекемелеринде жайылтуу керек. Мамлекет жана, атап айтканда, Билим берүү жана илим министрлиги Кыргызстанда сапаттуу, мазмундуу жана максаттуу

билим берүү аркылуу көп түрдүүлүктүн принциптерин жана баалуулуктарын ишке ашыруу үчүн түздөн-түз жооптуу.

Стратегиялык чечимдер,⁴⁰ Билим берүү жана илимди өнүктүрүү багыттарын аныктоо да – бул министрликтин милдети. Мектеп китептерин жана материалдарын бекитүү жана чыгаруу – көп түрдүүлүктүн жана плюрализмдин принциптерин жана баалуулуктарын эске алуу керек болгон маанилүү багыттардын бири. Мектептин материалдары, китептери жана ресурстары баарына жеткиликтүү жана толук сатыла турган болушу керек. Мектептерде жана университеттерде колдонуу үчүн басылып чыккан китептердин жана материалдардын сапатын контролдоо ар түрдүүлүк идеясына гана эмес, инсанды жана адам укуктарын сыйлоо принциптерине да карманууга тийиш.

Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу программаларына инклюзивдик окутуунун жаңы ыкмаларын жана инструменттерин сунуштоо керек. Кабыл алуу жана инклюзивдик окутуу чөйрөсүн түзүү – мугалимдердин маанилүү функцияларынын бири. Мугалимдер өз максаттарын ишке ашыруу жана принциптерди жана баалуулуктарды ишке ашыруу үчүн инфраструктурага, ресурстарга жана материалдарга ээ болушу керек.

Ыктыярчылардын жана жарандык коомдун демилгелери аркылуу бейформал окутуу, коомдук пикирге жана тандоого түздөн-түз таасир этүүчү журналисттер жана мамлекеттик кызматкерлер сыяктуу кесипкөй топтор үчүн үзгүлтүксүз билим берүү курстары менен бирге алдыга карай дагы бир кошумча жолду көрсөтөт.

Мектепке чейинки билим берүү плюрализмдин жана мекенге болгон сүйүүнүн эң маанилүү негизин түзөт. Балдарга жаштайынан ар түрдүүлүктү, баалуулуктарды жана принциптерди, мекенди түшүнүү жана сезүү, жерди жана жаратылышты сыйлоону тарбиялоо маанилүү. Өсүп бара жаткан изилдөөлөр көрсөткөндөй, жашоонун алгачкы жылдарында пайда болгон көз караштар жана жүрүм-турумдар адамдардын кийинки кабылдоолорун жана жашоо тандоолорун калыптандырууда өзгөчө маанилүү. Дал ушул мектепке чейинки курактагы жана башталгыч класстарда тынчтыктын, жаратылышты сыйлоонун жана мекенге болгон сүйүүнүн эң маанилүү баалуулуктары сиңилет. Жаш балдарды плюралисттик ой жүгүртүүгө жана айырмачылыктарга жана көп түрдүүлүккө, жаратылышка жана мекенге сыйлоого тарбиялоочу чөйрө менен тааныштыруу плюрализмге жана өлкөнүн туруктуу өнүгүшүнө карай өтө маанилүү кадам болуп саналат.

Мектепте билим берүү ар бир адамдын билим берүү процессинде негизги болуп саналат. Ар түрдүүлүктү жана плюрализмдин баалуулуктарын

⁴⁰ <https://edu.gov.kg/media/files/118d4b79-d6ea-4648-9c1c-56280444e7fd.pdf>

жана принциптерин мектептеги иш-чаралар аркылуу илгерилетүү, Кыргызстанда жашаган элдердин маданиятын даңктоо, ошону менен мектептерде ар кандай маданияттын өкүлдөрү өздөрү да бул коомдун бир бөлүгү экенин түшүнө турган жагымдуу чөйрөнү түзүүгө болот. Мындай шартты түзүүдө мугалимдердин салымы чоң. Буга география, музыка, адам жана коом жана тарых сыяктуу гуманитардык илимдер Кыргызстандын элинин ар түрдүүлүгүн эске алуу менен окутула турган инклюзивдик окутуу саясаты аркылуу жетишүүгө болот. Маданияттарды, диндерди жана айырмачылыктарды урматтаган мектеп материалдарын жана китептерин түзүү маанилүү.

Этникалык тегине карабастан, мектептеги ар бир окуучу окуган предметтер боюнча өзүнүн катышуусуна ээ болушу керек. Бул Кыргызстандын жарандарынын жаңы муунун тарбиялоодогу эң маанилүү элементтердин бири. Мисалы, музыкага Кыргызстандын бардык элдеринин чыгармалары, фольклору камтылууга тийиш, бул окуу процессин байытуу жана кызыктуу кылуу гана эмес, ошондой эле таануу чөйрөсүн түзүү мүмкүнчүлүгү.

Тарых жана эс тутум азыркы учурга чоң таасирин тийгизет. Тарыхтагы окуялардын жүрүшүн, анын ичинде Кыргызстанда жашаган бардык элдердин тарыхын жана ролун объективдүү чагылдырган Кыргызстандын тарыхы жана дүйнөлүк тарых боюнча китептерди түзүү ар бир коомдун өзүнүн тарыхый көйгөйлөрү болот. Мурунку адилетсиздикти кабыл алуу менен байланышкан нааразычылыктар, эгерде көңүл бурулбаса, алар коомдук эс-тутумда жана/же улуттук психикада бекем сакталганга чейин өсүп, чогулат, аны чечүү дээрлик мүмкүн болбой калат. Өткөндү жалпы түшүнүү – бул улуттук иденттүүлүктүн жана жарандык коомчулуктун өнүгүүсү үчүн зарыл аянтча. Тарыхый сабаттуулук элдешүү жолун билдирет. Коллективдик эстутумду башкарган адам коомдо зор күчкө ээ.

Мектептин мыйзамдары жана эрежелери, ошондой эле ар бир адам тиешелүү сезимге ээ болгон инклюзивдүү чөйрөнү түзүү үчүн маанилүү символдук күчкө ээ. Эрежелер кайсы бир улутка, жыныска же динге карата борборлоштурулган же тандалма болбошу керек. Мектептин эрежелери жана мектеп уставы адам укуктарынын баалуулуктарын, мыйзамдын үстөмдүгүн жана көп түрдүүлүктү жана инсанды сыйлоону жайылтууга тийиш.

Ар бир адамдын өлкөнүн жараны катары укуктары жана милдеттери бар, кыргыз болуу улутуна, тилине эмес, дүйнө таанымына жана өзгөчөлүгүнө байланыштуу. Кыргыз жараны концепциясы жашоо образы жана ачык коомдун баалуулуктарына баш ийбөөнүн, мыйзамдарды урматтоонун жана берилгендиктин социалдык идеологиясы. Кыргыз жараны Кыргызстандын

жарандарынын өз тагдырын өзү аныктоосуна, глобалдуу дүйнөдө өзүн таануусуна айланышы керек. Кыргызстандын жараны катары биз өзүбүздүн баалуулуктарыбызды жана өлкөбүзгө гана тиешелүү болгон каада-салттарды сактоого милдеттүүбүз.

Мектептеги билим – бул адам болуп өсүүнүн пайдубалы. Мектепте үй-бүлө баалуулуктары, өз мекенине болгон сүйүү, ар түрдүүлүк сиңилет. Жарандык өзгөчөлүктү калыптандыруу саясатын ишке ашырууда комплекстүү жана толук кандуу мамиле абдан маанилүү. Ишке ашыруу үчүн илимпоздор жана адистер керек болот, анткени кыргыз элинин кайсы баалуулуктары Кыргыз Республикасында плюралисттик жана бейпилдик коомду түзүүгө мүмкүндүк бергенин жана кайсынысы ага тоскоол болгонун аныктоо жана түшүнүү зарыл. Мамлекеттүүлүктү түптөөгө башка этностор кандай салым кошту жана бул азыркы Кыргызстанда кандай орунду ээлейт. Ошондо мунун бардыгын окуу материалдарына жана окуу процессине которууга жана ишке ашырууга болот, бирок андан кийин да мугалимдерди кайра даярдоо, материалдарды жыл сайын өркүндөтүү жана аларды кайра басып чыгаруу үчүн жок дегенде бир нече жыл талап кылынат.

Университетте билим берүү. Мектептеги билим берүүнүн логикалык уландысы катары университетте инклюзивдик чөйрөнү түзүү да маанилүү. Ар бир университет жалпы кабыл алынган стратегиялык концепцияны карманышы керек, анткени Кыргызстандын жарандарынын жаңы муунун тарбиялоо боюнча бирдиктүү, бирдиктүү саясатты илгерилетүү маанилүү. ЖОЖдорго абитуриенттер алар окуган университетке тиешелүүлүгүн жана катышуусун көрүшү керек.

Кабыл алуу жана камтуу чөйрөсүн түзүү окуу башталганга чейин эле башталат. Мектеп бүтүрүүчүлөрүн кабыл алууда тандоо комиссиясынын критерийлери объективдүү жана бирдей болушу керек, ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын жана принциптерин эске алышы керек. Өлкөнүн жогорку окуу жайлары Кыргызстандын бардык элдеринин өкүлдөрүн камтыган чөйрөнү түзүшү керек. Ар түрдүү профессордук-окутуучулук курам, ар кандай тектеги студенттер университеттин ийгилигине жана көз карашына түздөн-түз таасир этет. Конституция боюнча ар бир жаран билим алууга, анын ичинде университетте билим алууга укуктуу экенин түшүнүү маанилүү. Берилген билимдин сапаты окуучулардын жана мугалимдердин ар түрдүүлүгүнөн көз каранды.

Университетте билим алуу абдан кымбат процесс. Университеттин студенттерин, окутуучуларын жана кызматкерлерин тиешелүү инфраструктуралык, материалдык жана институционалдык ресурстар менен камсыз кылуу маанилүү. Бул ресурстарды кепилдөөдө жана камсыз кылууда

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Билим берүү жана илим министрлиги өзгөчө роль ойнойт. Плюрализмге жана четтетүү аркылуу жарандык билимге жол бербей жаткан калктын билиминин жетишсиздиги.

Университетте ар бир студент билимди гана эмес, тарбияны да алат, бул биринчи кезекте коомдук билимдин жери, адамдар жүрүм-турумдун ар кандай моделдерин үйрөнүп, практика жүзүндө мыйзамдарды жана эрежелерди, ошондой эле алардын укуктарын жана артыкчылыктарын үйрөнө турган жер. Университеттин чөйрөсү коопсуз чөйрөдө социалдык көндүмдөрдү практикалоого мүмкүндүк берет, дал университетте студенттер укуктук сабаттуулукка ээ болушат, өлкөнүн жараны катары өздөрүнүн укуктарын жана милдеттерин түшүнүшөт. Ошондой эле рухий тарбиялоо, мекенге болгон сүйүүгө тарбиялоо жана кыргыз жараны өзгөчөлүгүн калыптандыруу маанилүү. Университетте болбосо, адам өзүн, коомун, коомдук түзүлүшүн, курчап турган дүйнөнү, өз мекенин кайдан үйрөнөт. Университеттер мунун баары мүмкүн боло турган чөйрөнү түзүүгө милдеттүү.

Сабатсыздык социалдык чыңалууну күчөтүп, билиминин жетишсиздигинен же аздыгынан өлкөнүн коомдук турмушуна толук кандуу катыша албаган жарандардын саясий обочолонуусуна шарт түзөт. Мыйзамды сыйлаган, өлкөгө, жаратылышка, планетага аяр мамиле кылып тарбиялоонун фундаменталдуу негиздери болбосо, өзүнүн жеке позициясы бар, сын көз менен караган, толук кандуу жарандарды тарбиялоо жөнүндө сөз кылууга болбойт.

Билим берүү жана илим министрлиги ЖОЖдорду башкаруу органы катары ар бир талапкер студентке же мугалимге улутуна, динине жана тилине карабастан бирдей мүмкүнчүлүктөргө жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон ак ниеттүүлүктү жана мыйзам үстөмдүгүн бекемдөө саясатын жүргүзүшү керек. Университеттин администрациясы ар кандай көрсөткүчтөргө карабастан тең укуктуулук принциптерин сактоого жана кепилдик берүүгө жооптуу. Теңчилик принциби ар түрдүү коомду жана өлкөнү куруунун негизги шарты болуп саналат.

Үй-бүлө институту. Ошондой эле үй-бүлө өлкөнүн мыйзамдарын сыйлаган жана өлкөнүн өнүгүшүнө салым кошо ала турган кыргызстандыктардын жаңы, инклюзивдүү муунун тарбиялоодо түркүктөрдүн бири болуп саналат. Бул баалуулуктардын жана принциптердин эң күчтүү катализаторлорунун бири болгон үй-бүлө институту. Үй-бүлө балдарга жаштайынан турмуштук көндүмдөрдү, дүйнө таанымды сиңирет. Үй-бүлөдө бала билим алат, жарандык өзгөчөлүк жана патриоттук, үй-бүлөгө, мекенге болгон сүйүүнүн алгачкы түшүнүктөрүн

алат. Адам катары, жетиликтин мүчөсү жана коомдун мүчөсү катары алгачкы өздүгүбүздү үй-бүлөдө түшүнөбүз. Бизге улутубузду, атуулдук өзгөчөлүгүбүздү түшүндүргөн үй-бүлө. Ар бир үй-бүлөдө ар түрдүүлүктү гана эмес, жалпы адамзаттык баалуулуктарды жана принциптерди, атап айтканда эне тилин, тарыхын, фольклор жана адабият, ошондой эле тынчтык жана жакшы коңшулук. Бул баалуулуктарды үй-бүлөдө сиңирүү керек. Дал үй-бүлөдө адам жашоонун алгачкы укуктук негиздерин алат, үй-бүлө мыйзамды сыйлаган адамдарды тарбиялоо ролун ойноого тийиш. Үй-бүлө тарбиялоонун, чоңоюунун жана болуунун институту. Башка эч бир институт үй-бүлөнүн катышуусуз жарандык баалуулуктарды жана принциптерди жайылта албайт.

Көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын сактоодо жана өнүктүрүүдө маданияттын ролу. Маданиятка жана маданиятка инвестиция салуу ишенимди бекемдейт жана “башкадан” коркууну азайтат. Көбүнчө чыр-чатактар белгисиз коркуудан келип чыгат. Билим берүү сабатсыздыкты жеңе алат, бирок плюрализм коркунучту жеңүүдөн да көптү билдирет. Плюрализм, ошондой эле үйрөнүүгө жана бөлүшүүгө даярдыгы менен бирге өзүн-өзү андоонун позитивдүү көрүнүшү. Маданий салым жана маданий көрүнүш плюрализмдин эки маанилүү аныктоочу фактору болуп саналат. Маданий мейкиндиктерди камсыз кылуу – жеке адамдар жана жамааттар өздөрүнүн маданий өзгөчөлүгүн жана каалоолорун искусство аркылуу көрсөтө ала турган жерлер – ачыктыктын жана толеранттуулуктун эң маанилүү негиздеринин бири. Мындай сайттарды түзүү Маданият министрлигинин негизги милдеттеринин бири. Ишенимдүүлүк менен кызыгуу пайда болот.

Мамлекеттик саясат, Маданият министрлигинин саясаты сыяктуу эле, коомдун бардык топторуна өзүн көрсөтүү үчүн шарттарды жана мүмкүнчүлүктөрдү түзүүгө багытталышы керек. Сөз айтуу – адамдын негизги укуктарынын бири. Эч бир жамаат, негизинен, искусство, музыка жана адабият аркылуу өзүн көрсөтүү мүмкүнчүлүгү болбосо, жашай албайт жана бирге жашай албайт. Ошентип, инклюзивдик, плюралисттик жана көп түрдүү коомду түзүүнүн негизги өбөлгөлөрүнүн бири болуп өзүн көрсөтүүгө кепилдик берүү жана мүмкүнчүлүктөрдү түзүү саналат.

Улуттук майрамдар, Кыргызстан элдеринин майрамдары, расмий куттуктоолор маанилүү символикалык роль, ошондой эле мамлекет үчүн ачык-айкындык жана катышуу баалуулуктарын берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Кыргыздардын маданияты, каада-салты, фольклору, искусствосу жана баалуулуктары горизонталдуу бириктирүүчү ролду ойношу керек. Мамилелердин вертикалдык системасын түзүү менен тең укуктуулукка негизделген баалуулуктар системасы атайылап бузулуп, дин, тил ж.

Кыргыздын маданий баалуулуктарын сапаттуу, жеткиликтүү жана заманбап көрсөтүү Кыргызстанда жашаган бардык элдерде резонанс жаратат. Ошентип, мамилелердин жана таандыктыктын жаңы тармактарын түзүү. Маданият орток пикирлерди арттыруу менен көптөгөн мүмкүн болгон түшүнбөстүктөрдү жана келечектеги чыр-чатактарды алдын алат.

Биргелешкен концерттер, Кыргызстан элдеринин маданият жумалыктары, фестивалдар, санариптик иш-чаралар жана башка көптөгөн долбоорлор Кыргызстандагы элдердин маданий агартуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Маданий мейкиндикте башка элдерге орун берүү өлкөдөгү көп түрдүүлүктү түшүнүүнү пайда кылат. Кыргыздар өздөрүнүн жалгыздыгын сезишпейт, бирок башка элдер өздөрү туулуп-өскөн мамлекетинде таанып, өз мекени деп эсептешет. Маданият улуттук баалуулуктарды актуалдаштырууда, патриоттук сезимдерди калыптандырууда жана улуттук баалуулуктарды жана принциптерди курууда чексиз потенциалга ээ.

Маданий тарбия плюралисттик коомдун өбөлгөлөрүнүн бири болуп саналат, маданият адамдын өзүнүн инсандыгын жана таандыктыгын түшүнүүгө жардам берет. Маданият министрлиги жөн гана элди майрамдары менен куттуктаган мекеме болбостон, маданияттуу калкты өнүккөн көркөм-эстетикалык сезимге тарбиялашы керек. Маданий сабаттуулук – ылайыктуулук, этика жана адептүүлүк дегенди билдирет. Бул баалуулуктарды жайылтуу Маданият министрлигинин мойнунда.

Жогорудагы бардык иш-чараларды ишке ашырууда Маданият министрлиги борбордук ролду ойнойт, бирок башка мамлекеттик органдардын жардамына муктаж. «Кыргыз жараны» концепциясын ишке ашырууда Маданият министрлигине көмөк көрсөтүүгө кеңири мүмкүнчүлүктөрү бар Жаштар иштери, спорт жана дене тарбия боюнча мамлекеттик агенттиктин маанилүүлүгүн белгилей кетүү керек.⁴¹

Ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын сактоодо жана өнүктүрүүдө диндин ролу. Дин тутуу эркиндигин камсыз кылмайынча түрдүү коомду түзүү мүмкүн эмес. Бул өзгөчө Борбор Азияга, өзгөчө, ар кандай конфессиялар бар Кыргызстанга тиешелүү. Кыргызстанда дин тутуу эркиндигин жөнгө салуу боюнча жакшы мыйзам базасы бар. Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия, Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы жана башка көптөгөн диний уюмдар ар түрдүү конфессиялардын ортосунда тынчтык чөйрөсүн түзүүчү биргелешкен иш-чараларды тез-тез уюштуруп турушат.

⁴¹ <https://www.gov.kg/ru/post/s/io-prezidenta-premer-ministr-sadyr-zhaparov-utverdil-kontseptsuyu-ravzitiya-grazhdanskoy-identichnosti-kyrgyz-zarany>

Кыргыз жараны түшүнүгү негизинен биз кайсы динди карманбайлы, баарыбыз Кыргызстандын жараныбыз деп болжолдойт. Жарандардын диний өзгөчөлүгү кыргыз жараны түшүнүгүнө карама-каршы келбейт, тескерисинче, аны коштоп турат. Бул кабарды элге жеткирүүдө диний лидерлердин ролу чоң. Ар бир адамда көптөгөн инсандык, диний, жарандык, этникалык, саясий өзгөчөлүктөрү бар экенин түшүнүү керек, бирок кыргыз жараны Кыргызстандын жараны деген идеясында ар кандай көз караштагы адамдар үчүн байланыш түйүнүн сунуштайт. ар кимге таандык болгон.

Мамлекеттин динден бөлүнүшү жана либералдык мамиле бардык диний агымдардын ачык жана мыйзамдуу (биргелешип) жашоосу үчүн жагымдуу шарттарды түзөт. Диний уюмдардын бар экендигин жана ишмердүүлүгүн кабыл алуу жана мыйзамдаштыруу диний агымдардын чыр-чатаксыз болушуна, Кыргызстанда диний экстремизмдин салыштырмалуу төмөн деңгээлине себеп болуп жатканын окумуштуулардын саны өсүүдө.⁴² Мунун баарында өлкөдөгү диний уюмдарды жөнгө салууда мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын катышуусунун жана алардын либералдык жана толеранттуу мамилесинин маанилүүлүгүн белгилей кетүү зарыл.

Кыргызстан элинин ар түрдүүлүгүн сактоо жана көбөйтүү үчүн өлкөдөгү ар түрдүү конфессиялардын ортосундагы өз ара түшүнүшүүнүн, диний сабырдуулуктун жана сый-урматтын чөйрөсүн сактап калуу жана аны сактоо жана өркүндөтүү боюнча иштерди улантуу маанилүү.

«Кыргыз жараны» концепциясын ишке ашырууда мамлекет тарабынан жүргүзүлүп жаткан саясат мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аркылуу гана жүргүзүлбөстөн, ошол эле учурда жарандык коомдун, ошондой эле өкмөттүк эмес уюмдардын катышуусу зарыл. жана эл аралык уюмдар. Комплекстүү жана толук мамиле менен гана концепцияны ийгиликтүү ишке ашырууга болот.

3.2. Мамлекеттик тилди жайылтуу, өнүктүрүү саясаты. Көп тилдүүлүк жана бирдиктүү Кыргызстан элинин эне тилдерин сактоо

Кыргызстандын азыркы аймагы тарыхтан көп улуттуу, ал жерде түрдүү тилдерде сүйлөгөндөр жашаган, ал эми кыргыздар эң байыркы аймактардын бири болуп саналат. Совет бийлигинин орношу менен республикадагы түрк тилдеринин ар түрдүүлүгүнө славян жана европалык тилдер кошулган. Ленин доорундагы Совет өкмөтү эне тилди жана маданиятты өнүктүрүү

саясатын жүргүзгөн. Бул доордо кыргыз тилинин калыптанышы, анын ичинде латын алфавитине өтүү жана кирилл алфавитинен кийинки мезгил. Жаңы алфавит сүйлөө тилин басып чыгаруу жана сактоо системасын киргизди. Натыйжада кыргыздын бай оозеки чыгармачылыгы биринчи жолу жазылып, бүгүнкү күнгө чейин түп нускасында сакталып калган.

Сталиндин келиши менен «орусташтыруу» саясаты жана орус тилинин популярдуулугу коомдук турмуштун, мектеп билиминин, университеттердин, китепканалардын, чындыгында совет жарандарынын бүткүл жашоосунун орус тилине массалык түрдө өтүшүнө алып келди. Бул лингвистикалык трансформациялар айрыкча орус тилдүү мигранттар же кыргыз элитасынын өкүлдөрү болгон шаарларда байкалды, алар да негизинен же жалаң орус тилдүү.

Ошол жылдар-дын, тактап айтканда 1989-жылдагы эл каттоонун картинасы, мурдагы Фрунзе шаарындагы 69 мектептин 3 гана окуу жайы кыргыз тилин негизги тил катары колдонгондугун керсетет. Кыргыз ССРинин жогорку окуу жайларында студенттердин 17 проценти гана кыргыз тилинде окушкан. Маданияттын жайылышына орус тили да үстөмдүк кылган. Улуттук китепканада кыргыз тилиндеги китептердин төрт пайызы гана болгон. Ал эми улуттук операда 50 спектаклдин төртөө гана кыргыз тилинде коюлса, мамлекеттик киноагенттикте кыргыз тилинде дубляждалган же субтитрленген тасмалардын 9 пайызы гана болгон.⁴³

Горбачевдун СССРде бийликке келиши менен кайра куруу саясаты башталып, бул негизинен экономикалык, ошондой эле саясий чечимдерди децентрализациялоого алып келген. 2019-жылдын сентябрь айында Кыргыз ССР Жогорку Совети тарабынан мамлекеттик тил мыйзамынын кабыл алынганына 30 жыл толду. Бул мыйзам аркылуу 1989-жылы кыргыз тилине мамлекеттик тил деген расмий макам берилген. “Кайра куруу” доорунда бул мыйзамдын кабыл алынышы кыргыз тилинин келечектеги өнүгүүсүнө сезилерлик салым кошуп, улуттук аң-сезимдин өсүшүнө өбөлгө түзүп, эгемендүү мамлекетти түзүүдөгү олуттуу кадам болуп калды.

Бул мыйзам кабыл алынгандан кийин 2 жылдан кийин СССР ураган. Көп тилдүү жана көп улуттуу өлкө катары өлкөнүн жаңы жетекчилигинин алдында Акаевдин образындагы катаал милдет турат: тил реформасын кыргыздардын улуттук кайра жаралуу каалоолорун канааттандыра тургандай кылып, ошол эле учурда калган орус тилдүү азчылыкты алардын кадыр-баркы, коопсуздугу, ошондой эле билим берүү, маданий жана башка өзгөчөлүктөрү сакталып калганына ынандыруу. Биринчи президенттин инклюзивдик саясатына карабастан, орус тилдүү калктын агылышын

⁴³ <https://cabar.asia/ru/russkij-i-kyrgyzskij-yazyki-ravnye-krylya-odnoj-ptitsy>

токтотуу мүмкүн болгон жок, экономикалык кризис жана коомдук түзүлүштүн кыйрашы тилдик артыкчылыктарга караганда орчундуу себептерге айланды.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында мамлекеттик жана расмий тилдерди андан ары өнүктүрүү жана түптөө боюнча бир катар мыйзамдар, токтомдор жана жарлыктар кабыл алынып, алардын ар бири өзгөчө мааниге ээ болгон. Кыргызстандын тил саясатынын тарыхындагы эң орчундуу этаптарды айта турган болсок, 1993-жылы кабыл алынган, эгемендүү мамлекетте эле кыргыз тилине мамлекеттик тил статусун берген Конституцияны айта кетели. Кыргызстан орус тилине расмий макам берилген постсоветтик мамлекеттердин бири. Бул Кыргызстандын кыргыз эмес калкына урмат көрсөтүүнүн маанилүү фактору.

Кыргызстанда орус тилинин калыптануу тарыхы. Орус тили Кыргызстанда эне тилинин саны боюнча үчүнчү (кыргыз жана өзбек тилдеринен кийин) жана сүйлөгөндөрдүн саны боюнча (кыргыз тилинен кийин) экинчи орунда турат. 2013-жылдагы басма сөздүн эсеби боюнча, Кыргызстанда орус тилинде калктын 50%дан 80%ке чейин сүйлөйт.⁴⁴ Орус тилинин Кыргызстандын бардык элдерине болгон ролу жана мамилеси тарыхый, символикалык жана бириктирүүчү ролго ээ.

Орус тилдүү Кыргызстандын өзгөчөлүгү - азыркы Кыргызстанда орус тилинде сүйлөгөндөрдүн көбү этникалык орустар эмес. Көбүнчө булар кош тилдүү кыргыздар, алар көбүнчө орус тилин эне тили катары сүйлөшөт, ошондой эле орус тилин бириктирүүчү жана улуттар аралык байланыштын интеграциялык ролун ойногон башка элдердин өкүлдөрү.

Кыргызстанда орус тилинин статусу жана ролу мыйзамдык деңгээлде бекитилген. Мындай статус өлкөнүн Конституциясынын мурунку редакциясында 2001-жылы бекитилген. Ошентип, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Конституциясында ст. 13 Орус тили расмий тил статусун сактап калат. Конституция ошондой эле Кыргызстан элин түзгөн бардык этностордун өкүлдөрүнө эне тилин сактоо, үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугуна кепилдик берет.⁴⁵

Кыргызстан КМШдагы орус тили мыйзамдуу түрдө расмий статуска ээ болгон саналуу мамлекеттердин бири жана аны турмуш-тиричилик жана кесиптик максаттарда колдонгон Кыргызстандын калкынын басымдуу бөлүгү бул макамды сактап калууну максатка ылайыктуу деп эсептейт. 2000-жылы ошол кездеги президент А.Акаевдин демилгеси менен кабыл алынган

⁴⁴ https://ru.wikipedia.org/wiki/Russian_language_in_Kyrgyzstan

⁴⁵ Кыргыз Республикасынын 5-майдагы Конституциясы 2021.

“Кыргыз Республикасынын расмий (орус) тили жөнүндө” мыйзамга ылайык орус тили мамлекеттик тилге барабар статуска ээ.

Орус тилине болгон мамиле маселесин тактоо үчүн “Эл-Пикир” коомдук пикирди изилдөө борбору Евразия изилдөө институтунун өнүктүрүү фонду менен биргеликте 2006-жылы Кыргызстандын калкына социологиялык изилдөө жүргүзгөн. Респонденттерден орус тилинин расмий макамынан гипотетикалык ажыратууга кандай карай тургандыктары суралган. Алынган жыйынтыктарга ылайык, 2006-жылга карата: толук колдогон – калктын 3,7%, тескерисинче колдогон – 11,8%, тескерисинче, колдогон эмес – 26,6%, такыр колдогон эмес – 57,1%, жооп берүү кыйын – 0,7 % . Ошентип Кыргызстандын калкынын басымдуу бөлүгү тигил же бул формада орус тили үчүн расмий тил функциясын сактап калууну жактап чыгышкан.

Орус тилинин этностор аралык жана маданияттар аралык катнаштын тили катары позициясын сактап калуу жагынан эң маанилүү маселе болуп орус калкынын Кыргызстандан саясий жана социалдык-экономикалык себептер боюнча интенсивдүү миграциялык агылып кетиши саналат. Бул дагы бир жолу Кыргызстанда көп тилдүүлүктү өнүктүрүү саясаты бир гана мыйзамдык маселе эмес, жарандын жашоосунун башка компоненттери менен тыгыз байланышта экенин дагы бир жолу баса белгилейт.

Эгемендүүлүк мезгилиндеги мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик саясаты. Мамлекеттик тил саясаты көп жагынан төмөн болгон, көбүнесе узак мөөнөттүү эмес. Уруксатсыз, бирок ошол эле учурда бийликти үзгүлтүксүз алмаштыруу мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча ар бир бийликтин өзүнүн көз карашына алып келди. Бирок, Кыргызстандын 2000-жылдардын башындагы саясий туруксуздугуна карабастан, тил саясаты жаатындагы мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүн талдоо көрсөткөндөй, ар бир жаңы режимдин тушунда мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана бекемдөө аракеттери ырааттуу болуп келген.

Маселен, мамлекеттик кызматта иш кагаздарын жүргүзүү тилин, иш кагаздарын жүргүзүүнү жөнгө салууну бийликтин каалоосу. Эгемендүүлүктүн таңында өлкө жетекчилиги иш кагаздарын жүргүзүүнү, иш кагаздарын жүргүзүүнү шашылыш түрдө мамлекеттик тилге өткөрүүгө аракет кылган. Ошентип, өкмөттүн 1993-жылдын январындагы токтому менен мамлекеттик мекемелер менен ишканалардын ортосунда иш кагаздарын жүргүзүүдө кыргыз тилине өтүүнүн деталдуу графиги белгиленген. Бишкек жана Ош сыяктуу ири шаарларда өтүү мөөнөтү 1996-1997-жылдарга чейин өзгөргөн. Бирок бул идея ишке ашпай калганын түшүнгөн бийлик жарлыкты ишке ашыруу мөөнөтүн 2000-жылга чейин узарткан.

Практика көрсөткөндөй, 1990-жылдары салттуу кыргыз тилдүү Нарын өңдүү облустардан тышкары борбордо жана башка орус тилдүү аздыр-көптүр ири шаарлар менен облустарда иш кагаздарын жүргүзүү, иш кагаздарын жүргүзүү орус тилинде инерция менен жүргүзүлүп келген. Республиканын мекемелеринде жана уюмдарында, жергиликтүү аткаруу бийлик органдарында мамлекеттик тилдин натыйжасыз колдонулушу каражаттын жетишсиздиги жана республиканын бийлик органдарынын так, пландуу координациялоо иштеринин жоктугу менен түшүндүрүлдү.

1998-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия түзүлгөн. Функционалдыгы боюнча комиссия мамлекеттик тилди өнүктүрүү жаатында мамлекеттик саясатты ишке ашыруу миссиясы бар типтүү мамлекеттик органга окшош. Комиссия 2000-жылдан бери ар бир президенттик шайлоодо президенттикке талапкерлер үчүн "кошумча тоскоолдук" катары "эксперт" катары белгилүү болуп калды.

Тил чөйрөсүн укуктук жөнгө салуу боюнча негизги системалуу иштер 2000-жылдардын башында башталганын баса белгилей кетүү керек. Кыргызстандын алмашып жаткан жетекчилиги саясий кырдаалга карабай кадам сайын мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө жана бекемдөөгө аракет кылып келет. Кош тилдүүлүктөн көп тилдүүлүккө кийинки жылыш да баса белгилениши керек.

Мамлекеттик тилди толук масштабдуу киргизүү боюнча акыркы чаралардын бири катары чиновниктердин мамлекеттик тилди милдеттүү түрдө билүүсүн талап кылуусу деп атоого болот, бул кандайдыр бир нааразычылыктарды жана тынчсызданууларды жаратты. Орус тилдүү азчылыктардын айрым өкүлдөрү муну расмий тилдин эсебинен мамлекеттик тилдин ролунун жогорулашы, ошондой эле тилге карата басмырлоо мүмкүнчүлүгү катары баалашты. Ошондуктан, жаңы түзүлгөн өкмөт, ошондой эле бардык чиновниктер жана карапайым жарандар ар түрдүүлүктү, адам укуктарын жана тил, дин жана улут боюнча басмырлоону болтурбоо баалуулуктарын бийик тутушу керек.

Эгемендүүлүктүн биринчи декадасында мамлекеттик тилди киргизүү боюнча толук кызгылт эмес жыйынтыктардын негизинде Кыргызстандын жетекчилиги 2001-жылдын башында «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин 2000-2010-жылдарга өнүктүрүү программасын» кабыл алган. Бул тилди өнүктүрүү программасы ишке ашыруунун бир нече этаптарынан турган жана бир топ узак мөөнөткө иштелип чыккан. Программанын негизги милдеттери болуп мамлекеттик тилди окутуунун алдыңкы технологияларын жана усулдарын жана ага тиешелүү окуу

китептерин иштеп чыгуу; өлкөнүн бардык аймактарында документ жүгүртүүдө жана иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонууга өтүү; формаларды жана расмий документтерди унификациялоо; котормолорду жакшыртуу, ж.б.

2010-жылга карата бул программаны этап-этабы менен ишке ашыруунун жыйынтыгында Бишкек шаарында кыргыз тилин окутуу боюнча бир нече борборлорду түзүү боюнча иштерди белгилөөгө болот; тиешелүү иш-чараларды жана сынактарды өткөрүү менен мамлекеттик тилдин күнүн жана жумалыктарын белгилөө жана өткөрүү; кыргызча-орусча электрондук сөздүктү иштеп чыгуу; актуалдуу, так терминдер менен атайын кесиптик сөздүктөрдү чыгаруу, кыргыз тилиндеги Википедия ж.б.

Иш-аракеттердин комплекстүү, системалуу жана жакшы каржыланган программасы болбосо мамлекеттик тилди өнүктүрүү мүмкүн эмес. Ошондой эле программа узак мөөнөттүү жана ырааттуу болушу керек, ар бир жаңы өкмөт өзүнөн мурункулардын саясатын улантыш керек.

Кыргызстан элдеринин эне тилдерин сактоодо билим берүүнүн ролу. Кыргыз Республикасынын Конституциясы мамлекеттик, расмий жана эне тилде билим алууга кепилдик берет. Бул Кыргызстандын жарандарынын негизги укуктарынын жана артыкчылыктарынын бири.

Эгемендүүлүк алгандан кийин мамлекеттик тилди жайылтуу жана чыңдоо өлкө үчүн турмуштук актуалдуу маселе болуп, билим берүү системасынын иштешине да таасирин тийгизди. Кыргыз тили окуу планынын ажырагыс бөлүгү болуп, 1989-жылдан тартып мамлекеттик тилди үйрөнүүгө берилген сааттардын саны тынымсыз көбөйүүдө.

Саясий чечимдердин кабыл алынышы билим берүү системасында мамлекеттик тилдин таасир чөйрөсүн кеңейтүүгө багытталган маанилүү өзгөрүүлөрдү камсыз кылды. Бирок, мамлекеттик тилди үйрөнүү жаатындагы окуу пландарынын сапаты жана мазмуну дагы эле активдүү сынга алынып, көптөгөн эксперттердин пикири боюнча, кайра карап чыгууга муктаж. Окутуунун тилине жараша билим сапатында олуттуу (20-30%ке чейин) ажырым бар. Ар кандай изилдөөлөр, анын ичинде 2007 жана 2009-жылдардагы окуучулардын улуттук аттестациясынын жыйынтыктары, ошондой эле жыл сайын өткөрүлүүчү Жалпы республикалык тестирлөөнүн жыйынтыгы орус тилдүү класстардын окуучулары кыргыз тилдүү жана өзгөчө өзбек тилдүү класстардагы окуучуларга караганда жакшыраак жетишкендиктерин көрсөттү. Муну ошондой эле бирдиктүү стандарттын бар болгондугу менен түшүндүрүүгө болот. ар кандай тилдерде окуткан мектептер көп жылдар бою ар кандай окуу пландарынын үстүндө иштеп келишет. Бул жагдай 2011-2012-окуу жылынан баштап гана башталгыч

мектептердин жаңы окуу пландарына, жаңы окуу китептеринин топтому менен мазмуну 3 тилде бирдей өзгөрө баштаган. Мугалимдер өздөрү программадагы бул айырмачылыкты белгилешет, алардын ою боюнча, бул окуучулардын билим алуу жетишкендиктерине олуттуу таасир этет.

Интеграция процесстерин тереңдетүүгө өбөлгө түзгөн мамлекеттик саясаттын маанилүү багыттарынын бири – көп тилдүү жана көп маданияттуу билим берүүгө көңүл бурууну күчөтүү. Көп маданияттуулук принциби 2013-жылы кабыл алынган Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында, ошондой эле Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясында чечүүчү мааниге ээ. Бул документтерде билим берүү адамдык капиталдын өнүгүшүнө салым кошкон интеграциялык элемент катары каралат.

70 жылдан ашык убакытта башында Россия империясынын, андан кийин Советтер Союзунун курамында орус тили кыргыз элинин турмушуна киргизилип, бара-бара таралып, бул процесс тынымсыз жана пландуу болгон. Кыргыз тилинин өнүгүшү жана интеграциясы да убакытты, изилдөөнү жана инвестицияны талап кылат. Кыргыз тилин мектеп предмети катары жана окутуу тили катары окутуунун сапаттык деңгээлин көтөрүү күн тартибиндеги биринчи жана эң орчундуу маселелердин бири. Кыргыз тилин жана адабиятын (Кыргыз адабиятын) окутуунун сапатын жогорулатуу менен гана кыргыз тилин күнүмдүк турмушта эмес, билим, илим, искусстводо да колдонгон аң-сезимдүү кыргыз тилдүү жарандардын муунун тарбиялоого болот. Ошондой эле кыргыз тилиндеги илимий изилдөөлөрдү, окуу иштерин өнүктүрүү зарыл.

Мамлекеттик бийлик органдарынын кыргыз тилине өтүшү кыргыз тилин мамлекеттик деңгээлде жайылтуудагы дагы бир маанилүү кадам болуп саналат. Бул өткөөл бир же эки жылда бүткөрүлбөй турганын жана убакытты, инвестицияны жана адаптацияны талап кыларын түшүнүү маанилүү. Кыргыз тилине өтүүгө аргасыз болгон мамлекеттик органдардын профессионалдуу эмес терминологиялык базасы жана кыргыз тилинде кат алышуу, иш кагаздарын жүргүзүү жана иш кагаздарын жүргүзүү боюнча тажрыйбасы начар болот. Кыргыз терминологиясын акырындык менен өнүктүрүү, жаңы кызматкерлерди даярдоо жана эскилерин кайра даярдоо, аларды профессионал кыргыз тилинин күнүмдүк тилден айырмаланып турган татаал сырлары менен тааныштыруу маанилүү.

Кыргызстандын элин түзгөн ар бир этнос өз тилин өнүктүрүүгө укуктуу. Басма гезиттер, радио уктуруулар, мектептерди ачуу ж.б. Бул билим берүүгө да тиешелүү, мисалы, мамлекеттик мектептерде 4 тил расмий түрдө окутуу тили катары колдонулушу мүмкүн - кыргыз, орус, өзбек, тажик, анын ичинен 3 тил

азчылыктардын тили. Учурда өлкөдөгү бардык мектептердин ичинен орус тили 226 мектепте, өзбек тили 33 мектепте жана тажик тили 3 мектепте окутулат.⁴⁶ Кээ бир этностордун өкүлдөрүнүн жетишсиздиги жана бул өзгөртүүнү, ошондой эле өзбек жана тажик тилдеринде окуткан аймактык мектептерде билим берүүнүн сапатын жогорулатууну талап кылат деген түшүнүк бар. Мындай чаралар Кыргызстанда жашаган этникалык топтордун эне тилдерин сактоого оң таасирин тийгизет. Ошондой эле бардык этникалык топтор үчүн тиешелүүлүк, коом тарабынан кабыл алуу сезимин жаратат.

Көп тилдүүлүктү өнүктүрүүдө мамлекеттик, коомдук жана өкмөттүк эмес структуралардын ролу. Эгемендүүлүк алгандан бери тил саясаты Кыргызстанда эң курч жана талаштуу маселелердин бири болуп келет. Мурдагы Советтер Союзунда кыргыз тили күнүмдүк турмушта ийгиликтүү иш кагаздарын жүргүзүү үчүн зарыл болгон концептуалдык аппараттын жоктугунан эң аялуу улуттук тилдердин бири болгон.⁴⁷

Учурда Кыргызстанда, тилекке каршы, улутчулдук, тил саясаты же көп түрдүүлүк темасындагы көйгөйлүү маселелерди калыс талдоону сунуштаган мамлекеттик жана орус тилиндеги олуттуу аналитикалык басылмалар дээрлик жок.

Ошондуктан мамлекеттик органдарда кыргыз тилин кеңири колдонууга киргизүүдө коомдук жана бейөкмөт уюмдардын ролу абдан чоң. Кыргыз тилин киргизүү орус тилинин ролун эч кандай алмаштыра албасын, документтештирүүнүн башка вариантын гана жаратаарын түшүнүү керек. Ар бир жаран мамлекеттик же расмий тилди колдонуу укугун өзүнө калтырат. Бул жагынан алганда, мамлекеттик мекемелерде кыргыз тилинин жүгүртүүгө киргизилишин калкка эки тилде иш кагаздарын жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн берүү катары чечмелесе болот. Натыйжада бул мамлекеттик органдар жүргүзүп жаткан иштерди женилдетуу гана эмес, ошондой эле сапатын жогорулатууга тийиш.

Ал эми маалымат каражаттарына келсек, орус тилдүү сегмент менен кыргыз сегментинин ортосунда чоң ажырым бар экенин белгилей кетүү керек. Кыргыз маалымат каражаттары кыргыздар үчүн жазса, орус тилдүү маалымат каражаттары орусча окугандар үчүн жазышат. Эки сегмент сейрек кесилишет, диалог жөнүндө сөз кылуунун кереги жок. Эки сегментте тең тенденция бар, бирок табияты жана көрүнүшү боюнча айырмаланат.⁴⁸

⁴⁶ <https://news.un.org/en/story/2021/03/1398772>

⁴⁷ Евгений Хуски (1995), «Кыргызстандагы тил саясаты», Улуттардын документтери, 3, 549-72; Бхавна Дэйв (2004), "Мамлекеттин кыскаруусубу? Тил саясаты жана Казакстан менен Кыргызстанда ишке ашырылышы" аттуу макаласында Полин Джонс Луонг (ред) Борбордук Азиянын трансформациясы. Ithaca: Корнелл университетинин басмасы.

⁴⁸ <https://www.caa-network.org/archives/10277>

Орус тилдүү жана кыргыз тилдүү калктын интеграциясы да ушундай абалда. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү саясаты бир тилдүү чөйрөгө өтүүгө эмес, эки тил тобун интеграциялоого багытталышы керек. Бул мектептен башталып, концептуалдык болушу керек, окутуунун ролу жана статусу, сапаты жогору болушу керек, балдар улутуна карабастан эне, расмий жана мамлекеттик тилдерде сапаттуу билим алышы керек. Ошентип, алар бойго жеткенде каалаган тилде эркин сүйлөшө алышат.

Кыргыз Республикасында көп тилдүүлүктү жана мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн стратегиялары. Мамлекеттик пайдаланууну укуктук жана уюштуруучулук жактан камсыз кылууда өзгөчө роль ойнойтбаса белгиленген тил азыркы 2013-жылы кабыл алынган “Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасына” арналган. Бул программанын мамлекеттик кызматкерлердин тил жөндөмүнө жетишүү жана баалоодогу максаттуулугун белгилей кетүү керек.

2014-2016-жылдардын биринчи даярдоо этабында эл аралык стандарттарга ылайык мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоочу “Кыргызтест” системасы иштелип чыгып, ишке киргизилген. Атайын стационардык жана көчмө тестирлөө борборлору ачылып, бир нече профессионалдык-тематикалык сөздүктөр жана окуу китептери басылып чыкты, кыргыз тилинде иш кагаздарын жүргүзүү боюнча окуу курстары, семинарлар ж.б.

Ошондой эле 2015-жылы киргизилген «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына киргизилген өзгөртүүнү баса белгилеп кетүүгө болот, мында 17-берене жаңы талап менен толукталган, ага ылайык мамлекеттик кызматтын кызматкерлери мамлекеттик тилди өз деңгээлинде билүүгө милдеттүү. милдеттерин аткаруу үчүн зарыл. “Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын колдонуудагы редакциясында 14-беренеге ылайык, мамлекеттик тилди билүү мурдагыдай эле административдик кызматкерлердин квалификациялык талабы катары киргизилген.

Кыргызстанда көп тилдүүлүктү өнүктүрүүнүн мамлекеттик стратегиясы толук болушу керек жана бул программанын максаты мамлекеттик тилдин жашоонун бардык чөйрөлөрүндө толук кандуу иштешине, өлкөнүн жарандары үчүн консолидациялоочу фактор катары, аны сактоо жана сактоо менен камсыз кылуу болууга тийиш. бардык этникалык топтордун тилдерин өнүктүрүү.

3.3. Кыргызстан светтик мамлекет, мамлекеттин конфессиялар аралык тынчтыкты жана диний толеранттуулукту калыптандыруу боюнча саясаты

Диний сабырдуулук жана конфессиялар аралык тынчтык. Кыргызстан – түрдүү диний салттардын өлкөсү. Тарыхый көз караштан алганда, азыркы Кыргызстандын аймагы зороастризм, буддизм, шаманизм сыяктуу ишенимдердин, ошондой эле христиан жана исламдын ар кандай секталарынын, анын ичинде мистикалык жана эзотерикалык суфийлик жамааттардын жанаша жашоосу менен мүнөздөлгөн.

Тарыхта отурукташкан элдерге салыштырмалуу кыргыз көчмөндөрү ислам динине жеңилирээк берилип, исламга чейинки ишенимдердин көбүн сактап калууну жана теңирчиликке жана асман культуна байланыштуу ырым-жырымдарга катуу басым жасашкан (Теңир-Ата, Умай- эне, ыйык жерлерге жана ата-бабалардын арбактарына сыйынуу-арбактар ж.б.), жеке таза догмалык исламдык ырым-жырымдарды четке кагуу.

Совет мезгилинде динге тыюу салынган, диний жөрөлгөлөр жана жөрөлгөлөр жабык эшик артында өткөрүлгөн, атеисттик коомдо диний мекемелердин таасири болгон эмес. Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин Кыргыз Республикасы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакттын катышуучусу болуп калды жана 18-беренеге ылайык, ар бир адамга төмөнкүлөрдү камсыз кылууга милдеттенди:

- дин тутуу эркиндигине болгон укук, ал өзүнүн тандоосу боюнча динге же ишенимге ээ болуу же кабыл алуу эркиндигин, ошондой эле жалгыз же башкалар менен чогуу, ачык же жеке түрдө өз динин же ишенимин сыйынуу, салт-санааларды аткаруу же ибадат кылуу сактоо жана окутуу эркиндигин камтыйт;

- өзүнүн тандоосу боюнча динге же ишенимге ээ болуу же кабыл алуу эркиндигине доо кетире турган мажбурлоого дуушар болбоого тийиш.

Кыргызстан – көп улуттуу жана көп конфессиялуу мамлекет, анда ар кандай диний конфессиялардын эркин өнүгүүсү үчүн бардык шарттар түзүлгөн, жарандардын абийир жана дин тутуу эркиндигине болгон укуктары кепилденген, светтик багытта тандап алынган.

Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын максаты– диний сабырдуулукту жана конфессиялар аралык тынчтыкты камсыз кылуу үчүн мамлекеттин светтик мүнөзүнө негизделген мамлекеттик-конфессиялык кызматташуунун оптималдуу моделин түзүү.

Мамлекет адамга тандоо укугун берет, бирок ошону менен мыйзамдарда белгиленген жарандык-укуктук негиздерге таянуу менен анын диний,

этностук жана гендердик таандыктыгына карабастан аны коргоого милдеттенет.

Динди мамлекеттен бөлүү, башкача айтканда, светтикизмдин өзү Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекемделген, ошентип, Негизги Мыйзамдын 34-беренесине ылайык:

- ар бир адамга абийир жана дин тутуу эркиндиги кепилденет;
- ар бир адам жекече же башкалар менен чогуу каалаган динди тутууга же эч кимге ишенбөөгө укуктуу;
- ар бир адам эркин тандоого жана диний жана башка ишенимдерге ээ болууга укуктуу;
- эч ким өзүнүн диний жана башка ынанымдарын билдирүүгө же андан баш тартууга мажбурланышы мүмкүн эмес.

Мындан тышкары, Конституцияда эч бир дин мамлекеттик дин катары бекитилбеши же милдеттүү түрдө болушу мүмкүн эмес деп жарыяланып, диний мекемелер мамлекеттен өзүнчө болушун камсыздайт. Диний уюмдардын, диний саясий партиялардын жана диниятчылардын мамлекетти башкарууга катышуусуна тыюу салынат. Конституцияда ишеним жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берилип, чектөөлөр парламент тарабынан улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, жарандардын ден соолугун жана адеп-ахлагын, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында гана колдонулушу мүмкүн экенин белгилейт.

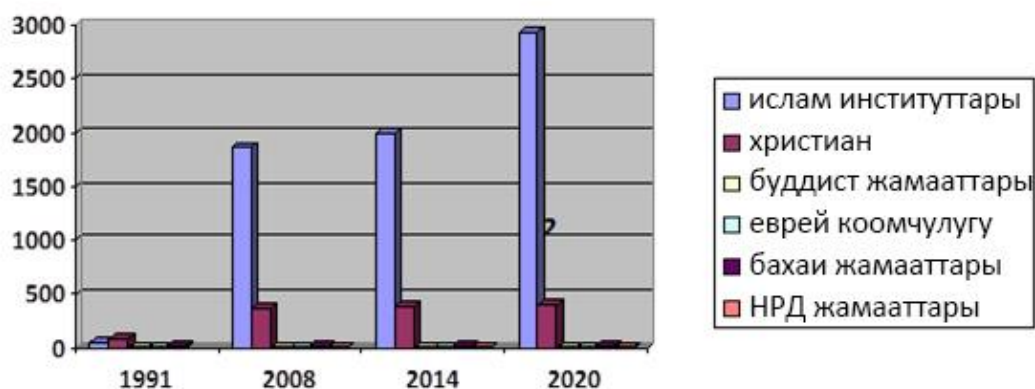
Кыргыз Республикасы динамикалуу саясий системасы, активдүү жарандык коому жана этностор аралык ар түрдүүлүк менен Борбордук Азия өлкөлөрүнүн арасында өзгөчө орунду ээлейт. Айрыкча исламдын бири-бири менен атаандашкан ар кандай жоромолдору бар диний чөйрөгө да тиешелүү. Эгемендүүлүккө ээ болгондон бери ислам мусулмандардын басымдуу бөлүгүн түзгөн мамлекетте өзгөчөлүктүн маанилүү белгиси болуп калды жана көптөгөн жарандардын күнүмдүк жашоосунда чоң практикалык мааниге ээ болду.⁴⁹

Жаңыдан калыптанган эгемен Кыргызстан үчүн бардык диндерге толеранттуулукту жана сый-урматты, ошондой эле аларга карата расмий бейтараптуулукту орнотуу менен совет доорунан мураска калган мамлекеттин светтик режимин сактоо милдети коюлган. Бул Кыргыз Республикасынын 1991-жылдын 16-декабрындагы №656-XII «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» биринчи Мыйзамынын кабыл алынышы менен тастыкталат. Адегенде мамлекет дин маселелеринде бейтарап позицияны карманып, эч бир динге

⁴⁹Дж. Энгвалл. Кыргызстандагы Дин жана Светтик Мамлекет, Борбордук Азия-Кавказ Институту & Жибек Жолун Изилдөө программасы, Вашингтон ДС & Стокгольм-Нака, Швеция: Американын тышкы саясат кеңеши & Коопсуздук жана өнүгүү саясаты институту, 2020. - 17-18 б.

артыкчылык бербестен жана жарандарга эч кандай диний идеологияны таңуулабай тургандыгы болжолдонгон, андан тышкары ар бир адамдын дин тутуу эркиндигине болгон укугун коргоо дин жаатындагы мамлекеттин милдети; Бирок, чындыгында либерализм жол берүүчүлүккө айланып, бул мечиттердин, диний окуу жайлардын санынын көзөмөлсүз көбөйүшүнө, ар кандай диний агымдардын пайда болушуна алып келди. Мисалы, эгемендүүлүк алган мезгилде, башкача айтканда, 1991-жылга карата Кыргызстан Республикасында 39 мечит иштесе, 2020-жылга карата расмий каттоодон өткөн мечиттердин саны 2669 болгон.⁵⁰

Диаграмма 1. Кыргыз Республикасындагы диний уюмдар
1991-2020⁵¹

Өкмөт өлкөдөгү эл аралык салафиттик агымдардын, секталардын таасирин чектөө жана көп улуттуу коомдун ынтымагын камсыз кылуу максатында ханафи мазхабынын салттарын жана принциптерин жайылтууну жана коргоону өзүнө алды. Диний салттар менен диндин деструктивдүү версияларынын ортосундагы айырма светтик мамлекет менен диний жамааттардын ортосундагы мамилелердин негизги бөлүгү болуп саналат.

Кыргыз Республикасында динге ишенгендердин басымдуу бөлүгү (82%) мусулмандар. Динге ишенгендердин 16% өздөрүн христиан деп эсептешет. Ошондой эле протестанттык кыймылдар (баптисттер, элүүнчүлөр, адвентисттер) жана бахаилердин, еврейлердин, буддисттердин чакан топтору бар.

⁵⁰1991-жылдан бери Кыргызстанда мечиттердин жана чиркөөлөрдүн саны кандай өзгөрдү. Инфографика. <https://elgezit.kg/2019/10/22/kak-izmenilos-kolichestvo-mechetej-i-tserkvej-v-kyrgyzstane-postle-1991-goda-infografika/>

⁵¹Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын расмий сайты. Текшерилген күнү 26 август 2020

Азыркы кыргыз коомунда өтө схемалык түрдө динге карата төрт негизги мамилени бөлүп көрсөтүүгө болот. Биринчиден, бул негизинен Бишкектин светтик саясий, экономикалык жана интеллектуалдык элитасы. Бир кезде үстөмдүк кылган бул топ азыраак секулярдык коомдо өз ордун акырындап жоготуп баратат. Экинчиден, Кыргызстандын улутчул маанайдагы жарандарынын жоон тобу бар, алар уламдан-улам байистүү Ханафи исламын өздөрүнүн бир бөлүгү катары кабыл алууда жана бул топтун өкүлдөрү күндөн-күнгө көбөйүүдө. Үчүнчүдөн, ислам кыймылдары жана миссиялары бар, алардын өкүлдөрү Кыргызстанда шариатты киргизүүнүн радикалдуу идеяларын жактап, азыркы мусулмандарды исламдын консервативдүү версияларына өткөрүүгө аракет кылып жатышат. Төртүнчүдөн, теңирчиликтеги кыргыздын чыныгы гипостазасы катары жактагандар бар.

Секулярдык, байистүү мусулмандар менен консерваторлордун ортосундагы тирешүү негизинен жашыруун, бирок мезгил-мезгили менен курчуп турат. Маселен, 2015-жылы өлкөдө консерваторлор Кыргызстанда Жаңы жылды майрамдоону жокко чыгарууну талап кылганда, талаш-тартыштар чыгып, бул демилге «светтик» да, байистүү мусулмандар менен теңирчилердин да өтө терс реакциясын жараткан. Андан да кызуу талаш-тартыштар көп аял алуу, мусулман кийимдерин кийүү, аялдардын баш кийими жана башкалар боюнча талаштарды жаратты. Мусулмандар менен теңирчилик салттарын кармангандардын тиреши социалдык тармактарды активдүү колдонуу менен өзгөчө курчуп кеткен кызуу талаш-тартыштар менен мүнөздөлөт.

Бул жагынан алганда, Кыргызстан эки жолдун кесилишинде турат: эртеби-кечпи өлкөнү эгемендүүлүк алгандан бери башкарып келген советтик муундун бийлиги алмашат. Маселе исламдын баалуулуктарына көбүрөөк кабылган жаңы муундун бийликке келиши менен эмне болот жана жаңы муун лидерлери саясат менен диндин ортосундагы ажырымды сактап калабы деген суроо туулат. Топтордун кайсынысы келечектеги чечим кабыл алуучулардын негизин түзөөрүнөн көп нерсе көз каранды.

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы. Кыргызстанда диний чөйрөдө эң үзгүлтүксүз иш алып барган мекеме бул Мусулмандардын дин башкармалыгы (мындан ары - КМДБ). Муфтияттын негизги милдети – өлкөдө кармалып жаткан исламдын салттуу формасы катары ханафи сунниттик исламды жайылтуу. САМК мамлекет менен мусулман жамааттарынын ортосунда кандайдыр бир ортомчу болуп саналат. Ал ошондой эле өлкөдө иштеп жаткан мечит, медресе жана ислам уюмдарын көзөмөлдөө, диний билим берүү тармагын көзөмөлдөө милдетин да аркалайт. Муфтият мусулман диниятчыларынын компетенттүүлүгүн текшерүү жана

каттоодон өткөрүү милдетин алат. Кыргызстандын жети облусунун, ошондой эле Бишкек жана Ош шаарларынын ар биринин казыят деп аталган облустук башкармалыктары бар, аларды республикалык муфтият көзөмөлдөйт.

Уламалар кеңеши тарабынан шайланган баш муфтий (белгилеп кетүүчү нерсе, мамлекет баш муфтийди тандоо процессине формалдуу эмес түрдө таасир этет), муфтиятты жетектейт жана аймактардагы диний лидерлерди (казы) дайындайт.

Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы (мындан ары - СКРА). ДИМК диний уюмдарга көзөмөлдү жүзөгө ашырат жана дин жөнүндө мыйзамдын жоболорунун аткарылышын көзөмөлдөйт. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу административдик ведомство катары Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996-жылдын 4-мартындагы № 45 «Түзүмү жана курамы жөнүндө» Жарлыгы менен түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн». Ошол эле учурда административдик бөлүм бир нече жолу статусун өзгөрткөн: ал өкмөттүн алдында, андан кийин Кыргыз Республикасынын **Президентинин алдында иштеген.**

СКРА диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты түзүү жана ишке ашыруу боюнча иштерди жүргүзүүчү жана Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик органдарынын ишин координациялоочу Кыргыз Республикасынын борбордук органы болуп саналат.

Диний топтор улуттук коопсуздукка, коомдук туруктуулукка, улуттар аралык жана конфессиялар аралык ынтымакка, коомдук тартипке, ден соолукка же адеп-ахлакка коркунуч келтирет деп эсептелсе, ДИМК аларды каттоодон баш тартууга укуктуу.

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, ислам кайра жаралуусуна айрым чет мамлекеттер жана ислам уюмдары жардам колун сунган. Түркия, Аравия жарым аралы, Жакынкы Чыгыш жана Индия жарым аралы Кыргызстандагы ар түрдүү ислам таасирлеринин негизги булактары болгон. Салттуу эмес агымдардын үгүт иштеринин ийгилигине жергиликтүү ислам диниятынын өкүлдөрүнүн даярдыгынын төмөндүгү шарт түзгөн. Алардын доктринанын негиздерин билүү деңгээли чиркөөчүлөрдүн күнүмдүк керектөөлөрүн канааттандырууга мүмкүндүк бербей, бирок бул салттуу эмес исламдын профессионалдуу даярдалган жарчыларына натыйжалуу каршы туруу үчүн жетишсиз болгон.

Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат. Өлкө ичиндеги өзүнчө террористтик окуялар, ошондой эле Кыргызстандан Сириядагы “Ислам мамлекети” жана башка жихаддык топтордун тарабында согушуу үчүн кетип

жаткан радикалдуу жарандар диний чөйрөдө мамлекеттик саясатты калыптандырууда диний экстремизм менен терроризмди негизги факторго айлантады. Кыргызстандын светтик моделинин табиятын тактоо аракетинде бийлик тарабынан дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат боюнча концептуалдык документтер кабыл алынган: 2006, 2008, 2014-ж.

2006-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 6-майдагы №324 “Кыргыз Республикасынын диний чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жөнүндө” токтому менен бул жааттагы мамлекеттин жаңы Концепциясы кабыл алынган. Бирок 2008-жылы гана экстремисттик чет элдик диний уюмдардын ишмердүүлүгүн чектөө максатында диний чөйрөдөгү мыйзамдарды катаалдаткан мыйзам кабыл алынган; Дин боюнча коомдук комитеттерди түзүү аркылуу өз аймагында дин иштери боюнча мамлекеттик орган менен бирдикте дин чөйрөсүндө мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыруучу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын укуктарын жана милдеттерин аныктады. Диний экстремизмден коомдук тартипти, руханий коопсуздукту, аймактык бүтүндүктү жана конституциялык түзүлүштү, мамлекетти коргоо боюнча мамлекеттик саясатты аныктайт.

2013-жылдан тартып Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын милдеттеринде жана чечимдеринде чагылдырылган дин чөйрөсүндө реформа жүргүзүү маселеси боюнча активдүү боло баштады.

Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин 2014-жылдын 3-февралындагы жыйынында 4 негизги багыт боюнча дин саясатын эртерээк трансформациялоо зарылдыгы жөнүндө чечим кабыл алынды: 1) Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын концепциясын иштеп чыгуу; 2) мамлекеттик органдардын ишин функционалдык талдоо жана реформалоо; 3) муфтияттын ишин реформалоо; 4) дин маселелерин жөнгө салуучу мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү даярдоо.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 7-февралындагы “Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат боюнча чечимин ишке ашыруу жөнүндө” Жарлыгында мамлекет “Кийлигишпөө позициясы” деп таанылган, диний чөйрөдө мамлекеттин жөнгө салуучу функцияларын алсыратуу туура эмес стратегия болуп саналат. Бул Жарлыкты ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2015-жылдын 9-июлундагы №315-р буйругу менен “Кыргыз Республикасынын диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планы Кыргыз Республикасы 2015-2020-жылдарга” кабыл алынган. Мындан тышкары, ошол

эле жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы № 203 «Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдарга диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жөнүндө» Жарлыгы кабыл алынган.

2011-жылдагы араб жазы, Сириядагы жарандык согуш жана андан кийин “Ислам мамлекети” (ИМ) тобунун күчөшү мамлекеттерди диний маселеге болгон мамилесин кайра карап чыгууга мажбур кылды. 2016-жылдын соңуна карата КР өкмөтү Кыргызстандын 863 жараны чет элдик согуш аймактарына кеткенин, алардын көбү Сириядагы ИМ жана башка жихаддык топтордун катарына кошулганын белгилеген. Өкмөттүн маалыматы боюнча, жалдангандардын басымдуу бөлүгү (төрттөн үчтөн көбү) Кыргызстандын түштүгүнөн, этникалык азчылыктар басымдуулук кылган.⁵² Этностор аралык ынтымак, коомдогу социалдык чыңалуу маселелери боюнча чечилбеген көйгөйлөр этникалык жамааттардын радикалдашуусунун күчөшүнө негиз болуп жатканын көрсөттү.

Светтик көз караштан алганда, мамлекеттин светтик табияты менен диний билимдин өз ара байланышы да олуттуу көйгөй болуп чыкты. Кыргызстанда мамлекеттик билим берүү системасы светтик, демек, мамлекет студенттерге тигил же бул динди таңуулай албайт жана динге карап басмырлабайт. Жеке диний билим берүү уюмдары формасына карабастан, бардык типтеги билим берүү уюмдары үчүн милдеттүү болгон мамлекеттик билим берүү стандарттарын сактоого милдеттүү.

Кыргызстанда исламдык окуу жайлары чоң коңшулары Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстанга караганда бир топ көп. 2016-жылга карата расмий реестрде 112 ислам окуу жайы бар, анын ичинде ислам университети, тогуз ислам институту жана 102 медресе (анын ичинен 84ү активдүү болгон). Ошол эле учурда Казакстанда 13, Өзбекстанда 11, Тажикстанда бир гана ислам окуу жайы катталган. Ошентип, Кыргызстанда Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстанды кошкондон төрт эсе көп катталган ислам окуу жайлары бар.

Салыштыра кетсек, Кыргызстандын калкы болгону 6 миллион болсо, калган үч өлкөдө жалпысынан дээрлик 60 миллион калк жашайт.

Диний окуу жайларды жалпы билим берүү системасына жакшыраак интеграциялоо максатында бул жаатта тартипти калыбына келтирүү үчүн мамлекет бул мектептерде окууну жөнгө салуучу жана тартипке келтирүүчү стандарттарды киргизүү аракетин көргөн, бирок азырынча бул демилгелерден

⁵²Матвеева А. Кыргызстандагы радикалдашуу жана зордукчул экстремизм, RUSI журналы 163, №1, 2018. - 30-46 б.

майнап чыга элек. Бирок президенттикке талапкер Садыр Жапаров шайлоо өнөктүгү маалында мектептерде дин сабагын киргизүү планын билдирди:

Мектептерде «ыйман» сабагы киргизилиши керек. Ошентип биз бүчүрдөгү бүгүнкү көйгөйлөрдөн кутулабыз. Бүгүнкү күндө адамдар ар кандай багыттарга: Хизбут-Тахрирге, Баптизмге, Буддизмге жана башка агымдарга кеткенин өзүңөр көрүп турасыңар. 11-классты бүтүргөн балдар диний билими жоктугунан Сирияга оңой эле тартылууда. Азыр ислам университеттерин бүтүргөндөр көп - миңге жакын адам жумушу жок. Балдарды бир динде, биздин муфтияттын багытында окутат. Анан 10-15 жылдын ичинде баары бир нукка кетет. Бул планда гана бар, муфтият, дин өкүлдөрү, Билим берүү министрлигинин адистерин менен сүйлөшүп, кеңешибиз.

Ошонун негизинде мамлекеттин диний чөйрөдөгү негизги иш-чараларынын бири болуп конфликттердин, диндер аралык кагылыштардын алдын алуу боюнча алдын алуу иштерин жүргүзүү максатында жер-жерлерде муфтият жана казыяттар менен активдүү биргелешкен иштерди жүргүзүү, ошондой эле кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнүн маселелери. Мындан тышкары, мамлекет билим берүү тармагына өзгөчө көңүл бурушу керек, ошол эле учурда диний лидерлердин ортосунда өз ара түшүнүшүүнү камсыз кылуу максатында этностук курамы ар башка казыяттардын ачык диалогуна зарыл шарттарды түзүү боюнча туруктуу иштерди жүргүзүү зарыл.

3.4. Өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуу үчүн бирдей шарттарды түзүү, социалдык-экономикалык укуктарды ишке ашыруу

Эл аралык келишимдер боюнча милдеттенмелерди аткаруу. Адам укуктары боюнча эл аралык документтер бардык адамдардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушунун процесстерине, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга, социалдык жана экономикалык укуктарды ишке ашырууга толук кандуу катышуу укугун тааныйт жана алардын катышуусунун механизмдери түзүлүүгө тийиш. Кыргыз Республикасы 1994-жылдын 7-октябрында кошулган Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга ылайык, коркуу жана муктаждык жок эркин адам идеалы ар бир адам үчүн ушундай шарттар түзүлгөндө гана ишке ашат. Мыйзам боюнча граждандык жана саясий укуктары менен бирге экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын пайдалана алышат.

Кыргыз Республикасынын ар бир жараны өз өлкөсүнүн демократиялык жашоосуна катышууга укуктуу, мында чечимдер мүмкүн болушунча ачык жана жарандын укуктары менен эркиндиктерине мүмкүн болушунча жакын кабыл

алынууга тийиш. Кыргызстан Бириккен Улуттар Уюмунун расмий жана толук кандуу мүчөсү катары БУУнун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган адамдардын жалпыга таанылган адам укуктарын жана жарандардын негизги эркиндиктерин илгерилетүү жана коргоо боюнча адамдардын, топтордун жана коомдун органдарынын укуктары жана милдеттери жөнүндө Декларациянын талаптарын аткарат. Ассамблея⁵³:

8-статья: «1. Ар бир адам жекече жана башкалар менен бирге өз өлкөсүнүн мамлекеттик бийлигине жана басмырлоосуз негизде мамлекеттик иштерди жүргүзүүгө натыйжалуу катышууга укуктуу».

Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасынын 2021-жылдагы Конституциясы дискриминацияга каршы мыйзамдарды өнүктүрүүгө негиз түзүп, жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этностук таандыгына, динине карабастан, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин тең укуктуулугунун мамлекеттик кепилдиктерин белгилеген. Жашы, саясий же башка ишенимдери, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле басмырлоо үчүн негиз боло турган башка жагдайлар эске алынууга тийиш. Ошентип, биринчи главанын 2-беренесине ылайык, демократия бардык бийликтеги элге таандык болуу, адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, мамлекеттин жана коомдун иштерин башкарууга эркин жана реалдуу мүмкүнчүлүк берүү принциптерине негизделет.

Коомдук жана саясий турмушка жарандык катышуу. Жарандардын саясий жана мыйзам чыгаруу процесстерине катышуусуна тиешелүү жоболор Конституциядан тышкары мыйзамга баш ийген ченемдик актылар, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдору жана чечимдери менен жөнгө салынат. Жарандардын коомдук-саясий турмушка, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуусун, социалдык-экономикалык укуктарды ишке ашырууну жөнгө салуучу документтердин негизги айырмасы алардын укуктук табиятында: Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы Конституциясы, Эмгек кодекси. Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 4-августундагы Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси, 1996-жылдын 8-майындагы, Кыргыз Республикасынын 2016-жылдын 30-майындагы No 75 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик

⁵³БУУнун Башкы Ассамблеясы, Адамдын жалпы таанылган укуктарын жана негизги эркиндиктерин илгерилетүү жана коргоо боюнча жеке адамдардын, топтордун жана коомдун органдарынын укуктары жана милдеттери жөнүндө Декларация: резолюция / Башкы Ассамблея тарабынан кабыл алынган, 8-март 1999-жыл, A/RES/53/144.
<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Defenders/Declaration/declaration.pdf>.

жарандык кызматы жана муниципалдык кызматы жөнүндө" Мыйзамы , Кыргыз Республикасынын 2005-жылдын 9-январындагы № 6 «Кыргыз Республикасындагы жарандардын саламаттыгын коргоо жөнүндө» Мыйзамы,

Чечимдерди кабыл алуу процесстерине жарандык катышуу акыркы жылдары Кыргыз Республикасында коомчулуктун катышуусунун кепилдиктерин күчөтүү багытында олуттуу өзгөрдү. Мисалы, Конституциянын 79-беренесине ылайык, мыйзам демилгелөө укугу төмөнкүлөргө таандык: 1) 10 000 шайлоочу (элдик демилге); 2) Жогорку Кеңештин депутаты; 3) Өкмөт.

Кыргыз Республикасынын жарандары коомдун жана мамлекеттин иштерин башкарууга түздөн-түз жана өздөрүнүн өкүлдөрү аркылуу катышууга укуктуу. Жарандык катышуу шайлоонун жүрүшүндө, шайлоолордун ортосунда, саясаттын жана укуктун өнүгүү этаптарында болушу мүмкүн, бул коомго же анын бир бөлүгүнө таасир этүүчү чечимдерди кабыл алууга катышуу үчүн шарттарды түзүүнү камтыйт. Жарандык катышуу өкүлчүлүктүү демократия менен, тактап айтканда, эркин жана таза шайлоо учурунда болуп жаткан процесстер менен катар жүрөт. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 37-беренесинин 1-пунктуна ылайык, Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына шайлоого жана шайланууга, ошондой эле референдумга катышууга укуктуу.

Мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуу үчүн бирдей шарттар. Кыргыз Республикасынын жарандары республикалык жана жергиликтүү маанидеги мыйзамдарды жана чечимдерди талкуулоого жана кабыл алууга катышууга укуктуу, мында жарандардын мамлекеттик саясатты иштеп чыгуунун жалпы процесстерине катышуусу жекече да, ошондой эле элди тартуу жолу менен да бейформал мекемелерде, мисалы, өкмөттүк эмес уюмдарда, бирикмелерде, мамлекеттик кызматтарда жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Кошумчалай кетсек, Кыргыз Республикасында эч кандай айырмачылыксыз жана негизсиз чектөөлөрсүз мамлекеттик иштерге катышуу укугу ар бир адамга бекитилген. Мындан тышкары, ар кандай кызыкдар адам түздөн-түз же уюм, бирикме, мамлекеттик кызмат аркылуу саясатты жана мыйзамдарды иштеп чыгууга (мыйзам актыларынын долбоорлорун коомдук талкуулоо) салым кошо алышы керек.

Жарандардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна катышуусунун натыйжалуу механизмдеринин бири болуп Кыргыз Республикасынын министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин жана административдик

ведомстволорунун коомдук кеңештеринде иштөө саналат.⁵⁴ Коомдук кеңештердин иши министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана административдик ведомстволордун коомчулук менен өз ара аракеттенүүсүн жана кызматташтыгын жакшыртууга, министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана администрациялык ведомстволордун жана алардын кызмат адамдарынын ишине коомдук мониторинг жүргүзүү механизмдерин түзүүгө, министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин жана администрациялык ведомстволор чечимдерди кабыл алууда, анын ичинде мамлекеттик саясатты калыптандырууда жана ишке ашырууда коомдук пикирди эске алуу зарыл.

Мындан тышкары, ар бир адам мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү. Жарандар республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди түзүүгө катышууга, ошондой эле бюджеттен иш жүзүндө сарпталган каражаттар жөнүндө маалымат алууга укуктуу. Ошол эле учурда жергиликтүү деңгээлдеги маселелерди чечүүдө бардык этностордун өкүлдөрүнүн катышуусу камсыз кылынганда, улуттар аралык чыңалуунун жана саясий туруксуздуктун деңгээли төмөндөп, жергиликтүү деңгээлде экономикалык жана социалдык өнүгүү мүмкүнчүлүктөрү кеңейет, жарандык иденттүүлүк идеясын ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн бул мүмкүнчүлүктөрдү берет.

Өлкөнү 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясына ылайык⁵⁵, Кыргызстан мамлекетти өнүктүрүүдө демократиялык принциптерди ырааттуу бекемдейт, ошол эле учурда улуттук чечимдерди кабыл алуу процессине калктын кеңири катмарын тартуу өлкөнүн калкынын эркин эске алууга мүмкүнчүлүк берет.

2010-жылы Кыргыз Республикасынын түштүк аймактарында этностор аралык чыр-чатактын чыгышынын жана күчөшүнүн олуттуу себептеринин бири мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу системасында этностордун өкүлчүлүгүнүн жетишсиздиги болду. Ошентип, бүтүндөй Кыргыз Республикасы боюнча жаңжалдан кийинки мезгилде жүргүзүлгөн талдоо көрсөткөндөй, жергиликтүү кеңештердин депутаттарынын саны боюнча – 86% кыргыз улутунун өкүлдөрү болгон. Аймактар боюнча олуттуу айырмачылыктар болгон: депутаттардын көп улуттуу курамы Бишкек шаарында болсо, шаардык кеңеште башка улуттун өкүлдөрү 30%, Чүй облусунда 28% түздү. Ош облусу -

⁵⁴Коомдук кеңештер. <https://www.gov.kg/ru/gov/s/8>. Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 24-майындагы № 74 “Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери жөнүндө” Мыйзамы.

⁵⁵2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы. Кыргыз Республикасынын Президентинин сайты. <http://www.president.kg/ru>

18%. Ошол эле учурда жергиликтүү кеңештердин 524 төрагасынын 10% гана башка улуттун өкүлдөрү болгон. Административдик муниципалдык кызматкерлердин ичинен кыргыздар 87,4%,⁵⁶. Белгилүү болгондой, өлкөнүн туруктуу өнүгүүсү үчүн мамлекеттик органдарда түрдүү этностордун өкүлдөрү болушу керек.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 37-беренесинин үчүнчү бөлүгүнө ылайык Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик жарандык кызматка жана муниципалдык кызматка кирүүдө, мыйзамда белгиленген тартипте кызматка көтөрүлүүдө бирдей укуктарга, бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ, ага байланыштуу учурда этностук топтордун өкүлдөрү үчүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө мыйзамдык көз караштан алганда тоскоолдуктар бар.

Кыргыз Республикасы Борбордук Азия чөлкөмүндө парламентте – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде мыйзамдык деңгээлде ар түрдүү этностордун өкүлдөрү үчүн квоталарга ээ болгон жападан жалгыз өлкө болуп саналат, бул мыйзам чыгаруу деңгээлин жогорулатуу боюнча зарыл чараларды көрүү, саясий жана коомдук иштерге ар түрдүү улуттардын катышуусу механизмдеринин бири болуп саналат.

“Кыргыз Республикасынын Президентин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 60-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттыгына талапкерлердин тизмесин аныктоодо, саясий партия ар кандай улуттагы жарандардын кеминде 15% өкүлчүлүгүн эске алууга тийиш.

Бирок, мамлекеттик же муниципалдык кызматкер катары кызмат өтөө үчүн Кыргыз Республикасынын жарандарынын укуктары менен бирге милдеттери да бар, мында белгилей кетүүчү нерсе, Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 9-июнундагы № 79 Мыйзамына ылайык, « Кыргыз Республикасынын жарандарынын жалпыга бирдей аскердик милдети жөнүндө, аскердик жана альтернативдик кызматтар жөнүндө», Кыргыз Республикасынын жарандары расасына, тилине, улутуна, саясий же башка ынанымдарына, билимине, тегине, мүлктүк же башка абалына, ошондой эле мыйзамда аскердик кызмат каралган Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө, башка аскердик

⁵⁶Өмүралиев Н.А., Фаттахов Б.А., Усенова К.Б. Долбоорду ишке ашыруу боюнча аналитикалык отчет: «Этностор аралык мамилелерди башкаруу механизмдерин жана жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде чыр-чатактарды алдын ала эскертүү системасын иштеп чыгуу». «Сорос-Кыргызстан» Фонду, «Мамлекеттик башкаруу» программасы, «Өнүктүрүү баалоо институту» бейөкмөт уюму, Кыргыз Республикасынын Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери боюнча улуттук агенттиги, КР УИАнын Илим жана социалдык изилдөө методологиясы борбору . – Бишкек, 2012. – б. 41-42

түзүлүштөрүндө жана мамлекеттик органдарында аскердик кызматты өтөө үчүн зарыл болгон башка жагдайлар. Азыркы учурда мамлекеттик жана муниципалдык кызматтарда гана эмес, ар кандай этностордун өкүлдөрүнүн да аскердик кызматка белгилүү бир кызыгуусу ар түрдүү этностордун өкүлдөрүнүн өсүшү тенденциясы байкалууда.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кадр кызматынын (МКК) сайтында⁵⁷ ачык вакансиялардын толук тизмеси илинген жана расасына, тилине, улутуна карабастан, бардык талапкерлер компьютердик тестирлөөдөн өтөт. Мамлекеттик жана муниципалдык кызмат көрсөтүүлөр системасындагы кызматка талапкердин кесиптик сапаттарына гана басым жасалат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 8-июнундагы No358 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жарандык кызматына жана муниципалдык кызматына конкурс өткөрүүнүн жана жогорулатуунун тартиби жөнүндө жободо: эгерде талапкерлер бирдей сандагы балл алса, конкурстук комиссия мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында улуту жана жынысы азыраак өкүлчүлүктүү талапкерди сунуштайт.

Социалдык жана экономикалык укуктарды ишке ашыруу. Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга ылайык, коркуу жана муктаждык жок эркин адам идеалы ар бир адам өзүнүн экономикалык, социалдык жана маданий укуктарынан пайдалана ала турган шарттар түзүлгөндө гана алардын граждандык жана саясий укуктары катары ишке ашат.

Биринчиден, ал эмгекке болгон укукту билдирет, ал ар бир адамдын өзү эркин тандап алган же эркин макул болгон жумушта акча табуу укугун камтыйт. Адамдын социалдык-экономикалык укуктары жарандык-саясий укуктарга караганда бир кыйла аз универсалдуу, ошондуктан азыркы индустриалдык жана постиндустриалдык коомдордо социалдык-экономикалык укуктар, биринчи кезекте, эмгек мамилелеринин чөйрөсүнө жана алар менен түздөн-түз байланышкан чөйрөлөргө таасир этет.

Мүлктүк укуктарга келсек, Конституциянын 15-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасында менчиктин жеке, мамлекеттик, муниципалдык жана башка түрлөрү бирдей таанылат жана корголот деп айтууга болот. Ошол эле учурда менчик кол тийгис, эч ким өз менчигинен өзүм билемдик менен ажыратылышы мүмкүн эмес.

⁵⁷<https://mkk.gov.kg/>

Кыргыз Республикасы экономикалык иштин ар кандай формаларын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзөт жана эл чарбасынын кызыкчылыктарын коргойт. Кыргыз Республикасынын экономикалык жана социалдык өнүгүү багыттары мамлекеттик программаларда чагылдырылган⁵⁸. Экономикалык укуктар сыяктуу эле социалдык укуктар да гетерогендүү. Эгерде социалдык камсыздоого укук тигил же бул адамдын жыргалчылыгы менен гана байланыштуу болсо, анда билим алууга жана саламаттыкты сактоого болгон укук жеке адамдын жыргалчылыгынан алда канча ашып кетет жана бүтүндөй коомдун өнүгүү перспективаларын аныктайт.

Мамлекет элдин жыргалчылыгына, социалдык жактан корголушуна кам көрөт. Кыргыз Республикасы жарандардын социалдык жактан корголбогон категорияларына, эмгекти жана ден соолукту коргоого колдоо көрсөтөт. Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн, медициналык тейлөөнүн системасы өнүгүп жатат, мамлекеттик пенсиялардын, пособиелердин жана социалдык коргоонун башка кепилдиктеринин кепилдиктери камсыз кылынат.

Мамлекет ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана бирдей ишке ашыруусуна, аларды эч кандай басмырлоосуз коомго интеграциялоого, майыптар үчүн жеткиликтүү шарттарды түзүүгө негизделген социалдык коргоо жана алардын жашоо сапатын жакшыртуу тутумунун иштешин камсыз кылат.

Социалдык укуктар конституциялык даражага көтөрүлдү, бул конституциялык укуктар жана эркиндиктер оригиналдуу мүнөзгө ээ, алар ажыратылгыс жана төрөлгөндөн баштап ар бир адамга таандык. Конституциялык укуктар жана эркиндиктер ар бир адамга жана жаранга ыйгарылган жана инсандын укуктук статусунун өзөгүн түзөт. Конституциялык укуктар жана эркиндиктер Негизги Мыйзамда бекитилгендиктен, формасы боюнча гана эмес, мазмуну боюнча да негизги болуп саналат. Негизги Мыйзамда жеке адам үчүн да, жалпы эле коом жана мамлекет үчүн да турмуштук жана социалдык мааниге ээ болгон укуктар жана эркиндиктер бекитилген. Рынок экономикасынын шартында мамлекет өзүн тиешелүү жашоо деңгээлин камсыз кыла албаган адамдарга гана социалдык жардам көрсөтөт.

Ар бир адам ден соолукту сактоого жана медициналык камсыздандырууга укуктуу. Медициналык камсыздандыруунун шарттары мыйзам тарабынан аныкталат. Мамлекет ар бир адамга медициналык жардам

⁵⁸2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы. Кыргыз Республикасынын Президентинин сайты. <http://www.president.kg/ru>

көрсөтүү үчүн шарттарды түзөт жана мамлекеттик, муниципалдык, жеке жана башка саламаттык сактоо уюмдарын өнүктүрүү боюнча чараларды көрөт. Граждандар мамлекеттик саламаттык сактоо уюмдарынын тармагын акысыз пайдаланууга укуктуу. Медициналык тейлөө, анын ичинде жеңилдетилген шарттарда кызмат көрсөтүү мыйзамда каралган мамлекеттик кепилдиктердин өлчөмүндө мамлекеттин эсебинен жүзөгө ашырылат. Жарандарга акы төлөнүүчү медициналык жардам көрсөтүүгө мыйзамда белгиленген негиздер боюнча жана тартипте жол берилет.

Медициналык-санитардык жардамды, медициналык кызмат көрсөтүүнү, медициналык-социалдык экспертизаны жана жалпысынан жарандардын ден соолугун сактоого, чыңдоого жана калыбына келтирүүгө багытталган медициналык жана башка иш-чаралардын комплексин камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасы төмөнкүлөр үчүн зарыл чараларды көрөт:

- өлүү- төрөлүүнү жана балдардын өлүмүн кыскартууну жана баланын дени сак өнүгүшүн камсыз кылуу;
- экологиялык саламаттыкты жана өнөр жайда эмгекти коргоонун бардык аспектилерин жакшыртуу;
- эпидемиялык, эндемикалык, кесиптик жана башка оорулардын алдын алуу жана дарылоо жана аларга каршы күрөшүү;
- ооруган учурда ар кимге медициналык жардам жана медициналык жардам көрсөтө турган шарттарды түзүү.

Кыргызстанда билим берүү тармагына да чоң көңүл бурулат: билим берүү адамдын инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө, өзүнүн кадыр-баркын аңдап билүүгө багытталып, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин урматтоону күчөтүшү керек. Ар бир адам билим алууга укуктуу, негизги жалпы билим милдеттүү. Ар бир адам мамлекеттик билим берүү уюмдарында мектепке чейинки, негизги жалпы, орто жалпы жана кесиптик башталгыч билимди акысыз алууга укуктуу. Билим берүү ар бир адамга эркин коомдун пайдалуу катышуучусу болууга, бардык улуттардын, бардык расалык, этникалык жана диний топтордун ортосундагы түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөктөшүүгө мүмкүндүк бериши керек.

Мамлекет адам укуктарын жана эркиндиктерин бузбаган үрп-адаттарды жана каада-салттарды сактоо менен Кыргызстан элинин маданиятын өнүктүрүүгө кам көрөт. Мамлекет Кыргызстан элинин тарыхый, материалдык жана руханий мурастарын коргойт. Ошол эле учурда мамлекет этностук коомчулуктардын өкүлдөрүнүн өлкөнүн социалдык-экономикалык турмушуна толук кандуу катышуусун камсыз кылуу үчүн бардык чараларды көрүп жатат, түрдүү этностордун ортосундагы биримдикти жана ынтымакты чыңдоо максатында бизнеске этникалык плюрализм, жаңы жумуш орундары

түзүлүүдө. Алардын ички жана тышкы миграциясын азайтуу максатында экономиканын ар кандай тармактарында түзүлгөн.

Жарандардын социалдык-экономикалык укуктарын ишке ашыруу, ошондой эле алардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуусунун маселелери секторлор аралык мүнөзгө ээ, бирок белгилей кетүүчү нерсе, Кыргыз Республикасындагы бир катар институттар түздөн-түз ишке ашырат. Коомдук-саясий, социалдык-экономикалык чөйрөдө, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууда, ошондой эле өлкөнүн саясий процесстеринде этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө жарандардын укуктарын сактоо боюнча мамлекеттик саясат бар.

Граждандардын укуктарын коргоону жана ишке ашырууну камсыз кылуучу институттар.1994-жылы Кыргызстан элинин биринчи Улуттук Курултайынан кийин, Кыргызстан элдеринин ассамблеясы (ААК) түзүлгөн. Белгилей кетсек, АНК Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу консультациялык-кеңеш берүүчү орган статусуна ээ жана улуттар аралык ынтымакты, өлкөдөгү стабилдүүлүктү камсыз кылуу, өлкө элинин биримдигин чыңдоо, улуттук биримдикти калыптандыруу боюнча тынымсыз жигердүү иштерди жүргүзүп келет. Коомдогу конструктивдүү диалог маданияты өнүгөт.

2002-жылдан бери Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмени) Кыргыз Республикасынын аймагында жана анын компетенциясынын чегинде адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышына парламенттик контролду туруктуу негизде жүргүзүп келет.⁵⁹

2013-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги (ГАМСУМО) түзүлүп, анын максаты жергиликтүү өз алдынча башкаруу системасын туруктуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү жана улуттар аралык ынтымак болуп саналат. ГАМСУМО мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен бирдикте жек көрүүчүлүктүн алдын алуу жана этникалык топторго каршы улуттар аралык кастыкты козутуу боюнча туруктуу негизде иш алып барды.

Бирок 2021-жылы аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын ишмердүүлүгүн оптималдаштыруунун алкагында ГАМСУМОНун функциялары Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине өткөрүлүп берилген. Бул улуттар аралык

⁵⁹"Кыргыз Республикасынын Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2002-жылдын 31-июлундагы № 136

мамилелер чөйрөсүндөгү процесстерди башкаруу начарлашы мүмкүн дегенди билдирет, анткени кырдаалга мониторинг жүргүзүү жана контролдоо боюнча органдын статусу кыйла төмөндөдү.

Белгилүү болгондой, улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү көйгөйлөр ар кандай күнүмдүк кырдаалдарда, жерди, суу ресурстарын бөлүштүрүүдө ж.б. Анын үстүнө этникалык проблемалардын өзгөчөлүгү бар – алар улуттук өзгөчөлүктөргө байланышпагандай көрүнгөн күнүмдүк көйгөйлөрдөн келип чыгат, жергиликтүү деңгээлден чоңураак, кээде өтө оорутууга оңой өсүп кетет. ГАМСУМОНун ишмердүүлүгү иш-чаралардын кеңири спектрин камтыды: мисалы, расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу боюнча Комитеттин сунуштарын ишке ашыруу боюнча 2019-2022-жылдарга Ведомстволор аралык планы ишке ашыруу максатында ГАМСУМО 23 көп улуттуу региондо иштеген. Республиканын жана шаарларынын диний жана этностор аралык мүнөздөгү чыр-чатактарды болтурбоо жана ошондой эле мониторингдин отчетторун талдоонун негизинде иш алып барган.

Covid-19 пандемиясынын контекстинде GAMSUMO массалык-маалымат каражаттарында расисттик билдирүүлөрдү жана жек көрүүчүлүк сөздөрдүн инциденттерин алдын алуу боюнча иш алып барды, ошондой эле улуттар аралык кырдаалга мониторинг жүргүздү, этностор аралык, диний жаңжалды козутууга алып келиши мүмкүн болгон деструктивдүү билдирүүлөрдү аныктоо максатында интернет-ресурстарга мониторинг жүргүздү. Коомдогу региондор аралык кастык. Мисалы, 2011-2012-жылдары массалык-маалымат каражаттарында өзбек улутундагылар жек көрүүчүлүк сөздөрүнүн негизги бутасы болсо, 2020-2021-жылдары бул топко карата терс пикир 2 эсеге кыскарган.⁶⁰

Акыркы 5 жылдын ичинде GAMSUMO конфликттердин кесепеттерин жоюуга жана толеранттуулукка үндөө, редакцияларда медиа этика механизмдерин киргизүүгө багытталган ЖМК, журналисттер жана медиа адистери үчүн окуу программаларын ишке ашырып келет. Коомдук телерадиокомпаниялардын телеэкрандарында этникалык жамааттарды бириктирүүгө жана жалпы жарандык идентификацияны калыптандырууга багытталган телеберүүлөр жана ток-шоулар көрсөтүлдү.⁶¹

Этностор аралык чыр-чатактарды болтурбоо жана этностор аралык ынтымакты камсыз кылуу боюнча мамлекеттин жана жарандык коомдун макулдашылган консолидацияланган позициясын камсыз кылуу үчүн жооптуу органдын статусун кайра карап чыгуу маселеси

⁶⁰ГАМСУМОНун оперативдүү маалыматы 06.01.2021

⁶¹Ырдайлы кыргыз ырларын <https://www.youtube.com/watch?v=unWJ5eLZjpQ>

этностор аралык чыр-чатактын курчушу аны чечүү зарылчылыгын талап кылган Кыргыз Республикасында абдан актуалдуу болуп саналат. Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын ишке ашыруунун улуттук жана аймактык механизмдерин ийгиликтүү түзүү үчүн мамлекет алдын алуучу чараларды көрүшү керек, антпесе улуттар аралык кагылышуулардын жаңжалдан кийинки кесепеттерин тынымсыз талдап турууга аргасыз болот.

Учурда интеграциялык процессти өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик саясат ишке ашырылып жатат, ал ар кандай социалдык, этникалык жана аймактык жамааттардын өкүлдөрүн өз ара пайданын негизинде бириктирүүдөн, жалпы кызыкчылыктарды, максаттарды жана баалуулуктарды өнүктүрүүдөн, жарандык идентификацияны калыптандыруудан турат. Өлкөнүн стратегиясынын көз карашына ылайык, улут куруу процессине интеграцияланган Кыргыз Республикасынын жарандары Кыргыз Жараны бирдиктүү ачык саясий-укуктук мейкиндикте, жарандык иденттүүлүк жана өз өлкөсү менен сыймыктануу менен бириккен плюралисттик коомдо жашайт. Мында граждандардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна катышуусу кепилденет, мамлекеттик жана муниципалдык башкаруу, социалдык-экономикалык укуктарды ишке ашыруу болот.

3-главанын корутундусу

1. Мамлекеттик тилди турмуш-тиричилик деңгээлинде гана эмес, кесиптик, академиялык жана башка тармактарда да күнүмдүк турмушка киргизүү маселеси мындан ары да сапаттык жана сандык изилдөөлөрдү талап кылат. Мамлекеттик тилдин позициясын натыйжалуу жакшыртуу өлкөдө плюрализмди өнүктүрүүнү, тилди тандоо эркиндигин, ошондой эле улуттук азчылыктардын жана шаарлардын орус тилдүү калкынын тилди үйрөнүүсүнүн экономикалык мотивдерин талап кылат.
2. Кыргызстандагы тил интеграциясы туруктуулуктун, прогресстин, экономикалык жана аскердик-саясий коопсуздуктун талашсыз жолу гана эмес, ошондой эле лингвистикалык интеграциянын сергек тереңдешинин үлгүсү катары Кыргызстандын Борбордук Азиядагы жана дүйнөлүк коомчулуктагы беделинин өсүшүнө алып баруучу жол.
3. Ар бир адам үчүн тил маанилүү идентификациялык ролду ойнойт, мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясат Кыргызстандын жарандарынын мамлекеттик, расмий жана эне тилдерин колдонуу укугуна жана артыкчылыктарына эч кандай көңүл бурбашы керек. Ошентип, мамлекет тилдердин көп түрдүүлүгүн түшүнүү менен гана чектелбестен, тил эркиндигине болгон умтулуусун да көрсөтөт.

Мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө ээн-эркин келип, мамлекет узак мөөнөттүү натыйжага жетишет.

4. Соңку совет доорунда кыргыз тили өз өлкөсүндө начар өнүккөн, интеллигенция, элита орус тилине артыкчылык берип, күнүмдүк турмуштук маселелер кыргыз тилинде талкууланып келген. Эгемендүүлүк “башына жыгылды” кыргыз тилинин өнүгүшүнө дем берип, аны мамлекеттүүлүктүн, мамлекеттүүлүктүн символдорунун бирине айлантты. Бирок жаш мамлекеттин алгачкы жылдарындагы экономикалык жана социалдык кыйынчылыктар тил саясатын толук ишке ашырууга тоскоол болгон.
5. Эгемендүү жана көп улуттуу өлкө болгондуктан, мамлекеттик тилди өнүктүрүү саясатын Кыргызстан элдеринин интеграция саясатынан бөлүп кароого болбойт. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү саясатында расмий тилди кыргыз тилин жайылтууга жана ишке ашырууга тоскоол катары кароого болбойт. Расмий тилдин ролдору жана функциялары мамлекеттик тилден түп-тамырынан бери айырмаланат. Өнүгүү саясаты көп тилдүүлүк жана жемиштүү жанаша жашоо принциптерине негизделиши керек. Тилди өнүктүрүү жана аны ишке ашыруу – керектүү ресурстар менен ондогон жылдар бою тынымсыз, ырааттуу иш.
6. Тилди билүүсүн күчтөндүрүү эмес, кубаттоо керек. Маселен, стимулдаштыруу системасынын жардамы менен эмгек акыга кошумчалар, кошумча тилдерди билүү үчүн бонустар.
7. Жалпысынан алганда, мамлекетти мажбурлап отургузуудан стратегияны өзгөртүү, китептерди, сөздүктөрдү, тасмаларды, оюндарды ж.б.иштеп чыгуу керек. Мындай болгондо бул маселенин ашкере саясатташып кетиши жоюлат.
8. Тарыхый жактан алганда, Кыргыз Республикасындагы ханафий мазхабы бутпарастык өткөн доордун таасиринен улам өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ.
9. Экстремисттик жана террористтик топтордун ишмердүүлүгүн жайылтууга бөгөт коюу максатында Кыргыз Республикасынын диний саясатын реформалоо боюнча иш-чаралар бир аз кечиктирилген, бирок кандайдыр бир деңгээлде мамлекет 2014-жылдан бери кырдаалды жарым-жартылай көзөмөлгө алууга жетишти.
10. Этностор аралык чыр-чатактарды чечүү стратегиясын иштеп чыгууда мамлекет кыргыздар менен өзбектердин топтук ишмердүүлүгүндөгү айырмачылыктарды эске алышы керек, ошол эле учурда тиешелүү этникалык жамааттарда таасири бар диний лидерлердин ортосундагы эффективдүү конфессиялар аралык өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу абдан маанилүү.

11. Мамлекет мамлекеттин светтик негиздерин жана диний толеранттуулукту чыңдоо механизмдерин өркүндөтүүдө, диний жана коомдук институттардын ишин мамлекеттик жөнгө салуунун натыйжалуулугун жогорулатууда.
 12. Кыргыз Республикасына мамлекеттик окуу жайларында диний ишмерлерди даярдоо системасын өркүндөтүү үчүн жакшы даярдалган теологдор, дин маселелери боюнча эксперттер керек, бул да студенттер арасында кыргыз жараны идеяларын жайылтууга салым кошо алат.
 13. Мамлекет жарандык коомду, диний лидерлерди, жалпыга маалымдоо каражаттарын жана башка жарандык субъекттерди диний чөйрөдө биргелешкен кызматташтык үчүн кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын, анын ичинде социалдык тармактарды колдонуу аркылуу жайылтуу үчүн активдүүрөөк тартуусу зарыл.
 14. Өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна катышуу улутуна/улуттук таандыгына карабастан, Кыргызстандын бардык жарандарынын дискриминацияланбоо жана инклюзивдүүлүк принциптерине негизделет.
 15. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматка өтүүдө этностук топтордун өкүлдөрүнө эч кандай тоскоолдуктар жок, анткени улутуна карабастан, бардык жарандар үчүн кесипкөйлүккө негизделген бирдей талаптар түзүлгөн.
 16. Интеграция процессин өнүктүрүүгө багытталган мамлекеттик саясат ишке ашырылып жатат, ал ар кандай социалдык, этникалык жана аймактык жамааттардын өкүлдөрүн өз ара пайдалуулуктун негизинде бириктирүүдөн, жалпы кызыкчылыктарды, максаттарды жана баалуулуктарды өнүктүрүүдөн, жарандык идентификацияны калыптандыруудан турат.
1. Этностор аралык чыр-чатактын алдын алуунун улуттук жана аймактык механизмдерин ийгиликтүү түзүү үчүн мамлекеттин жана жарандык коомдун макулдашылган консолидацияланган позициясын иштеп чыгуу зарыл, бул үчүн этностор аралык ынтымакты камсыздоо маселелери менен алектенген органдын ролун анын статусун жана таасирин жогорулатуу багытында кайра карап чыгуу зарыл.
 2. Бир эле саясий реформа Кыргызстанды плюрализм жолуна сала албайт. Өлкөдөгү өнөкөт жакырчылыкка жана андан келип чыккан этникалык чыңалууга каршы туруу үчүн адамдык жана экономикалык капиталды өнүктүрүүгө олуттуу салым керек.
 3. Экономикалык жыргалчылык плюрализмдин колдоосу болуп саналат, бирок бул өнүгүүдөн түшкөн киреше кеңири бөлүштүрүлгөн учурда гана. Плюрализм менен өнүгүүнүн байланышы али толук түшүнүлө элек.

Жакырчылык социалдык жана саясий четтетүүгө өбөлгө түзөрү айкын болгону менен, плюрализм экономикалык өнүгүүнүн автоматтык натыйжасы эмес. Бирок, тарых көрсөткөндөй, байлык көбөйгөн сайын, экономикалык өнүгүү адамдарга саясий өзгөрүүлөрдү талап кылууга жана түртүүгө күч берет. Экономикалык өсүш инновациядан көз каранды. Плюрализм, ар түрдүүлүктү ресурс катары караган жагымдуу, жагымдуу чөйрөнү түзүүгө көмөктөшсө, ал өнүгүүнүн продуктусу болгон даражада экономикалык өнүгүүнүн кыймылдаткычы боло алат.⁶²(Глобалдык Плюрализм борбору)

4. ЖМКнын компетенттүүлүгү жана эркиндиги плюрализмдин маанилүү негиздери болуп саналат. ММКнын (ЖМК) ар түрдүүлүгү жана эркиндиги плюралисттик мамилелерди өнүктүрүүдө, саясий жоопкерчиликти камсыз кылууда жана актуалдуу маселелерге социалдык комментарий берүү үчүн маанилүү. Мамлекеттик органдардын ишинин ачыктыгын камсыз кылуу жана ар түрдүүлүк, ачыктык жана коомдук отчеттуулук чөйрөсүндө жүргүзүлүп жаткан мамлекеттик саясат жөнүндө маалыматтарды өз убагында берүү консолидацияланган коомду түзүүнүн негизги фактору болуп саналат.
5. Кыргыз Республикасынын калкынын ар түрдүүлүк, калк арасында жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу жана патриоттуулукту күчөтүү жаатында мамлекет тарабынан көрүлүп жаткан чаралар жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу боюнча маалыматтык кампанияны иштеп чыгуу. Маалымдуулукту жогорулатуу менен биз ар бир адамдын саясатка катышууга мүмкүнчүлүгү бар экенине ынанабыз.
6. Мамлекеттик жана муниципалдык бийлик органдарынын өкүлдөрүнүн ар түрдүүлүк маселелери боюнча компетенттүүлүгүн системалуу практика аркылуу жогорулатуу инклюзивдик мамлекеттик кызматтарды көрсөтүүнүн маанилүү элементи болуп саналат.
7. Дегеле чыр-чатактар болбой турган коом жок. Плюрализм айырмачылыктарды жок кылууга эмес, тынчтыкка жана ар түрдүүлүктү жоготуу коркунучу бар коомдордо зомбулуктун алдын алууга алып келген компромисс жана адаптация механизмдерин бекемдөөгө умтулат. Башкаруу жана жарандык коомдун ортомчу институттары аркылуу жетишилген компромисс абдан маанилүү. Компромисске жетүү үчүн колдонулган процесстер чечимдердин өзү сыяктуу эле маанилүү.
8. Плюрализм маданий көрүнүштөрдөн жана экономикалык өнүгүүдөн тарта мыйзамдык негиздер менен саясий институттарга чейинки маселелердин кеңири спектрин камтыйт. Ошондуктан плюрализмди колдоо

⁶²https://www.pluralism.ca/wp-content/uploads/2017/11/defining_pluralism_EN.pdf

өзгөрүүлөргө көп өлчөмдүү мамилени талап кылат. Мамлекеттин учурдагы жана узак мөөнөттүү милдети системалуу негизде плюрализмдин бузулушуна жол бербөө же туура эмес аракеттердин кесепеттерин жумшартуу үчүн адамдардын ортосундагы эмпатияны жана эмпатияны бузууга алып келген тобокелдик факторлорун аныктоо болууга тийиш. Ошондой эле ар түрдүүлүктүн баалуулуктарын жана принциптерин илгерилетүү боюнча толук кандуу саясатты түзүү.

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

резервация	Көп тилдүүлүк
Манифольд	моюнга алуу
Inclusion	өстүрүү
Институттук механизм	Ультра улутчулдук
Сабырдуулук	конформизм
Корреспонденция	Language Integration
Кош тилдүүлүк	Тил саясаты
Тенгриандык	Ваххаби агымы
Диний конфессия	Миссионердик ишмердүүлүк
дин кызматкерлери	Диний экстремизм
Дин	радикалдашуу
диний ырым	Дин
Салафий кыймылы	Имам
Светтик мамлекет	Диний иш-чаралар
Шариат	Казыят
Ханафи мазхабы	диний культ
Катышуу механизми	Алдын алуу чаралары
Жарандын эркиндиги	мамлекеттик кызмат
Этникалык	муниципалдык кызмат
Дискриминация	Коомдук кызмат
Мыйзам чыгаруу демилгеси	Муфтият
Жарандык катышуу	Мамлекеттик пенсия
Парламенттик көзөмөл	Дин эркиндиги

Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары

1. «Ар түрдүүлүк» түшүнүгүнүн маңызы эмнеде?
2. Сиздин оюңузча, Кыргызстан элдерин билимге аралаштыруунун дагы кандай жолдору бар? Тажрыйбаңызды талдаңыз.
3. Сиздин оюңузча үй-бүлөлүк институт кыргызстандыктардын жаңы муунун тарбиялоого кандай салым кошо алат?

4. Сиздин оюңузча мамлекеттик кызматта жалаң кыргыз тилине өтүү зарылчылыгы барбы? Неге?
5. Кыргызстандын кыргыз эмес калкынын арасында кыргыз тилин жайылтууга кандай жаңылыктар жардам бере алат деп ойлойсуз?
6. Кыргыз Республикасы расизмге, ксенофобияга жана дискриминацияга, антисемитизмге, христиандарга, мусулмандарга жана башка диндердин өкүлдөрүнө карата сабырсыздык жана дискриминацияга каршы күрөштү камтыган дискриминацияга жол бербөө боюнча эл аралык милдеттенмелерин кандай аткарып жатат?
7. Салафиттик ислам агымдарынын коркунучу эмнеде?
8. Таблиги Жамааттын өзгөчөлүгү эмнеде?
9. Диний миссиялар көбүрөөк жолдоочуларды тартуу үчүн кантип иштешет?
10. САМКнын милдеттери кандай? Эмне
11. ДИМКнын милдеттери кандай?
12. Кыргыз Республикасында теңирчилик каада-салттары менен ислам ырым-жырымдарынын айкалышынын өзгөчөлүгү эмнеде?
13. Кыргыз Республикасы түрдүү этностордун өкүлдөрүнө өз ара сый мамиле жасоо, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана аларды коомго кошуу максатында жарандык коом уюмдарына кандай олуттуу колдоо көрсөтүүдө?
14. Этникалык азчылыктардын адекваттуу өкүлчүлүгүн жана социалдык жана саясий катышуусун жогорулатуу үчүн кандай механизмдер, саясаттар, программалар бар же түзүлүшү мүмкүн?
15. Кыргыз Республикасынын министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин жана административдик ведомстволорунун коомдук кеңештеринин иши эмне үчүн маанилүү?
16. Мониторингдин кандай механизмдери бар жана этникалык азчылыктардын жер которушунун алдын алуу үчүн кандай саясат жана процедуралык жоболор бар же киргизилиши мүмкүн?
17. ГАМСУМО статусун жоготуп, Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигинин курамына кирип калган аткаруу бийлигин кайра түзүү келечекте кандай мааниге ээ болушу мүмкүн?

Окуу тапшырмасы 1. Казакстанда улуттук көп түрдүүлүк боюнча изилдөө жүргүзгүлө, көп улуттуу өлкө, окшоштуктарды жана өзгөчөлүктөрүн табуу үчүн салыштырма талдоо жүргүзүү.

Кыргызстан менен Казакстандын өкмөттөрү көп түрдүүлүк маселелери боюнча кандай окшош жана түрдүү аракеттерди көргөнүн табууга аракет

кылыңыз. Изилдөөлөрүңүздү визуалдаштыруу үчүн окшоштуктар менен айырмачылыктардын кластерин түзүңүз. Сиздин оюңузча, Казакстандан кандай тажрыйбаларды кабыл алса болот жана кайсынысынан оолак болуу керек?

Окуу тапшырмасы 2. Көп тилдүү өлкө болгон Казакстандын тил саясатынын практикасын талдап көрүңүз. Кыргызстандын тил саясаты менен салыштырып талдоо жүргүзүп, окшош жана айырмалоочу өзгөчөлүктөрдүн жана мүнөздөмөлөрдүн кластерин түзүңүз. Бул кластерден кандай тыянак чыгарууга болот, кандай тажрыйбаларды колдонууга болот жана эмнеден качуу керек?

1-жагдай. «Ислам жана элдер. Жарандык жана улуттук азчылыктарга карата исламдын позициясы»

Ислам жана элдер: Мусулмандар үчүн улут түшүнүгү төмөнкүдөй терминдер менен байланышкан: 1) «шааб» – жалпы аймак, маданият жана тил менен бириккен эл; 2) "кабила" - туугандык байланыштардын жакындыгы боюнча бириккен уруу; 3) "Үммөт" - руханий тууганчылык жана диний окуулар менен бириккен жамаат, адамдардын чоң тобу.

Жарандык жана тендик: Куран бардык адамдардын теги орток экендигин ачык көрсөтүп турат: «Эй адамдар! Акыйкатта, Биз силерди эркек жана аял кылып жараттык жана бири-бириңерди таанып билишиңер үчүн элдер жана уруулар кылдык. Чындыгында, Алланын алдында силердин эң такыбаңар – Аллахтан эң көп коркконуңар». [1] - б.а. коомдордун түзүлүшү коомдун жана өлкөнүн бардык түзүүчү бөлүктөрү катышкан нерселерге жана иштерге негизделет.

Умма: Канондук исламда “улут” деген түшүнүк жок экени, ага үммөттү адамдар арасындагы расалык, уруулук, этникалык айырмачылыктарды билбеген диний жамаат катары түшүндүрүп, негизги критерий – такыбалыкты алдыга койгону белгилүү. Мадина декларациясы мухажирлер менен ансарлардын ортосундагы бир туугандыктын негизи болгон коомдук келишимди камтыган жана мусулмандар менен башка мусулман эмес келишимге катышкан тараптардын ортосунда чогуу жашоону сактай алган. Бул декларацияга ылайык, мусулман эместер өздөрүнүн диний милдеттери, жеке эркиндиги, каада-салттары жана каада-салттары жагынан мусулмандар менен бирдей укуктарга ээ болгон. Бул билдирүүнүн негизи Алла Тааланын төмөнкү сөздөрү болгон: «(Эй момундар) Аллах силерди диниңер (ыймандарыңар) үчүн силер менен согушпаган жана силерди Теңирден кууп чыкпагандарга жакшылык кылууңардан жана адилеттүүлүк кылууңардан

тыйбайт. сенин турак жайларың, «Анткени, Аллах адилеттүүлөрдү сүйөт!» [2].

Жарандык иденттүүлүк: Мединада диний өзгөчөлүк ар түрдүү болгон, бирок жарандык иденттүүлүк Мадинанын бардык тургундарын бириктирген. Ошондуктан, бул жарыя Мадинанын бардык тургундарына жөнөтүлүп, мейли иудейлер болсун, мейли Ислам динине ишенбеген башка болсун, бардыгы бирдей экендигине ишарат кылынды.

Жарандык биримдиктин негизи: Куран аяттарына, хадистерге жана пайгамбардын өмүр баянына көз чаптырсаңыз, коомдордун түзүлүшү коомдун жана өлкөнүн бардык бөлүктөрү катышкан нерселерге жана иштерге негизделгени айкын болот.

Курани Каримде айтылган адилеттүүлүк бардык адамдар арасында болушу керек экендигинде шек жок, анткени Алла Таала инсанга мындай деген: «Биз Адам уулдарын урматтап, аларды кургактыкта жана деңизде көтөрдүк жана аларга берекелүү кылдык. жана алар жараткан көптөгөн нерселерден артыкчылыкка ээ болушту» [3].

[1] Ыйык Куран, 49:13; [2] Куран, Мумтахана сүрөөсү 8; [3] Ахмад «муснад» 22130, 22132, Табарани «аль-муъжам ал-кабир» 20/425 жана ал-Байхаки «шуаб ал-иман» 573, 574

Көнүгүү: “Ислам жарандык иденттүүлүк жөнүндө эмне дейт” деген темада конуштун тургундары менен **сүйлөшүүгө даярданыңыз.**

Иш 2. “Белгилүү манасологду кармоо”

Кырдаал: 21-апрель, 2021-жыл, философия илимдеринин кандидаты, доцент, манасолог, теңирчиликтин өкүлү Алиева Гүлзат Карыбековна беренеси менен кармалган. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 313-беренесинин 1-бөлүгүнүн негизинде:

- Доо арыз Дүйшөнбек уулу Канатбек, 1995-жылы туулган
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик соттук-эксперттик кызматынын лингвистикалык, диний жана психологиялык экспертиза бөлүмүнүн эксперттеринин корутундулары.

Гүлзат Алиева теңирчиликти жайылтып, исламды сындаган.

Гүлзат экени белгилүү болду¹²² Алиева адвокат Аида Абдрахманованын социалдык тармактардагы билдирүүлөрү менен элди бөлүп-жарып жатат деген билдирүүсүнүн негизинде суракка чакырылган. Юрист ушундай ойлойт¹²² Алиева исламга жана мусулмандарга каршы айткан сөздөрү үчүн жооп бериши керек.

«Факты ЭҮПК каттоого алып, КР Кылмыш-жаза кодексинин «Расалык, этностук, улуттук, диний же региондор аралык кастыкты козутуу» беренеси

боюнча сотко чейинки өндүрүш иштери козголгон. Иликтөө иштеринин жүрүшүндө кылмышка шектүү 47 жаштагы Гүлзат кармалган¹²³Лиевага киргизилип, борбор калаанын Борбордук ички иштер башкармалыгынын убактылуу кармоочу жайына камалды. Экспертиза Гүлзаттын басылмалары экенин көрсөттү¹²³Lieva¹²³динге же аны туткан адамга каршы провокацияны, ошондой эле тигил же бул динди жана анын жолдоочуларын кемсинтүүнү, терс эмоционалдык баа берүүнү жана терс мамилени камтыйт. Экспертиза Гүлзаттын басылмалары экенин көрсөттү¹²³Lieva¹²³Динге же аны туткан адамга карата чагымчылдык, ошондой эле тигил же бул динди жана анын жолдоочуларын кемсинтүүнү, терс эмоционалдык баа берүүнү жана терс мамилени камтыйт», - деп айтылат ШИИБдин билдирүүсүндө.

Мамиледе¹²³Lieva¹²³“Расалык, этникалык, улуттук, диний же аймактар аралык кастыкты козутуу” беренеси боюнча сотко чейинки өндүрүш иштери башталды.

Сот тааныса¹²³Лиева күнөөлүү, ал III категориядагы 5 жылдан 7,5 жылга чейин эркинен ажыратылышы мүмкүн.

суроо-талаптар 123Lieva123Гүлзат Карыбековна:

... кыргыз коомчулугунун муктаждыгы

1. Кыргыз Республикасындагы «Ыйман Нуру» (жетекчиси Нуржигит Кадырбеков) жана «Нур» (лидери Мыктыбек Арстанбек) саясий партияларынын исламизм саясий партиялары менен байланышын Кыргыз Республикасынын атайын кызматтары тарабынан кылдат текшерүү жана катуу көзөмөлгө алуу (мисалы). , «Эркиндик жана адилеттик» партиясы жана Египеттеги «Ан-Нур» менен).

2. Кыргыз Республикасынын муфтийинин орун басары Кадыр Маликов, КМДБнын төрагасы Акин Токталиев, Кыргыз Республикасынын Президентинин Аппаратынын кызматкери Руслан Бекназаров жана башкалар интернетке тараган жашыруун аудио жазууга квалификациялуу жана юридикалык баа берилди. Белгилүү диний ишмерлер Мыктыбек Арстанбек аттуу жарандын жардамы менен Кыргызстанда халифат түзүү планын талкуулашууда.⁶³.

Бул Кыргызстандын дин жетекчилеринин жашыруун аудио жазуусу - эгерде бул жарандардын укуктарына олуттуу зыян келтирүүгө же жарандарды коомдук иштерден же жарандык милдеттерди аткаруудан баш тартууга түртүү менен байланышкан болсо, алардын иши диний ишенимдерге үгүттөө жана диний ырым-жырымдарды аткарууга жамынып жүзөгө ашырылып жаткан топту уюштуруу же жетектөө. ; Улуттук, расалык жана диндер аралык кастыкты козутуу.

⁶³Ислам инсандарынын "Акыркы кечки тамагы". Кыргызстан олуттуу коркунучта!
<https://paruskg.info/glavnaya/180574-tajnaja-vecherja-islamskih-dejatelej-kyrgyzstanu-grozit-sereznaja-opasnost.html>

Улан Кадыровдун тенгризмдин жолдоочулары тууралуу социалдык тармактардан скриншоту(автордун орфографиясы сакталган):

Теңирчи кайырчыларды Кытай Тибетке айдаш керек ошо жакка эчектин, иттин, чонун этин чийкилей жеп тенирчи туугандар менен жүрөсүң. Анан буларын өлгөндө эле мусулман боло калат аккепинделип ардакталып комулуп.

Boulards комуштун торт варианттары бар, тенирчи бабаларынан мураска калган. бир.рттөлөт 2. аттын куйругуна байлап талаага айдап жиберет 3. бактын башына орп коет 4. жиликтеп туруп, жору кузгунга салып алат.

Кайсы варианттар жагат силерге тенирчи-кайырчылар⁶⁴.

Талкуула турган маселелер:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнө туура келген кандай беренелерин Гүлзат бузду/бузган жок?¹²⁴lieva?
2. Адвокат Аида Абдрахманованын позициясы кандай болду?
3. Гүлзат эмнеге айыпталган?Аалиева?
4. Эмне үчүн бул жаңжал коомдо чоң реакцияга ээ болгонун түшүндүрүп бериңизчи?
5. Социалдык тармактар чыр-чатактын күчөшүнө канчалык салым кошту?
6. Жаран Улан Кадыров Кыргыз Республикасынын Конституциясынын Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнө туура келген кайсы беренелерин бузду/бузган жок?

Иш 3. «Кыргыз Республикасындагы лөлүлөрдүн (цыгандардын) экономикалык жана социалдык укуктарын ишке ашыруу»

Негизги фактылар: Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында 3645 лөлү (цыгандар) жашайт. Лөлүлөр көбүнчө Кыргызстандын түштүгүндө, Ош облусунун Янги-Маала айылында 656 кожолук жашайт.

Анын ичинен 1121 эркек, 1088 аял, 1436 бала.

Социалдык укуктарды ишке ашыруу: Анын ичинен 825 адам каттоодон өтүүдө. Жарандарды каттоо боюнча мамлекеттик орган аларга каттоого турууда тиешелүү жардамдарды көрсөтөт. 48 үй-бүлө социалдык жөлөкпул, 140 адам пенсия алат.

Орто мектепте 1000 лөлү бала окуйт, анын ичинен 590 лөлү бала М.Турсунзаде атындагы толук эмес орто мектепте, 250 лөлү бала ВЛКСМ айылындагы мектепте жана мектепте окушат. Нурдар 160 лөлү балдар. Белгилей кетсек, лөлүлөрдүн мектеп жашындагы балдары толук эмес билим

⁶⁴Г.К.Аалиеванын билдирүүсүнөн скриншоттор. эл аралык коомчулукка жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жетекчилерине

алышы мүмкүн, анткени лөлү үй-бүлөлөрдөгү ата-энелер салттуу түрдө балдарын мектепке жиберишпейт.

Ошого карабастан лөлүлөрдүн өкүлдөрү жогорку окуу жайын аяктагандан кийин, жергиликтүү бийликке орношкон жакшы мисалдар бар. Маселен, Уринов Руслан Нариман айылдык кеңешинин депутаты, Нармирзаев Умидилла Янги-Маала айылынын башчысы. Лөлү өкүлдөрү дагы милицияда, мектептерде мугалим болуп иштешет. Оң процесс жүрүп жатат, ата-энелер балдарынын билим алуусуна азыртадан эле кызыгышат.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары лөлү улутуна жеке турак-жай куруу үчүн жер бөлүп берип, мамлекеттик социалдык жана медициналык кызматтар тарабынан тийиштүү даректүү жардамдар үзгүлтүксүз көрсөтүлүп турат. Райондук ишке орноштуруу органдары тарабынан 4 адам Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн катарында мөөнөтүнөн мурда кызмат өтөп, ички иштер органдарына ишке орношкон. Люлинин көптөгөн өкүлдөрү Россия Федерациясында, Казакстанда жана башка коңшу мамлекеттерде иштеп жүрүшөт.

2002-жылдан бери Кыргызстан элинин ассамблеясынын Оштогу бөлүмүнүн курамына кирген «Лули» коомдук фонду иштеп келет. Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасында мындай уюмдардын ишмердүүлүгү үчүн бардык шарттар түзүлгөн.

Даректүү тасманы көргөндөн кийин талкуу:

- Каада-салтын бекем чөнтөк цыган. Azattyk.

<https://www.youtube.com/watch?v=JqugaewR5-I> (кыргыз тилинде)

- Кыргыз цыгандары-люли: кайырчылар жана темир жыйноочулар.

Azattyk. Азыркы учур. <https://www.youtube.com/watch?v=-niX-jyAKu0> (орус тилинде)

Иш 4. «Билим алуу укугу»

кырдаалдын сүрөттөлүшү: Венгрия Өкмөтү менен макулдашуу боюнча Кыргыз Республикасына Венгриянын ЖОЖдорунда бекер окуу орундары берилди. 2021-2022-жылдарга 150 орун берилди. Кыргыз тараптан талапкерлерди тандоо жана тиешелүү сынакты өткөрүү КР МН тарабынан ишке ашырылды. Сынактын жыйынтыгын чыгаргандан кийин, Кыргыз Республикасынын жарандарынан көз карандысыз комиссия түзүү демилгесин көтөрүү жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин (БИМ) ишмердүүлүгүнө текшерүү жүргүзүүнү сунуштайт. балдарынын укуктарынын бузулушуна байланыштуу Венгриянын университеттери.

Расасына, жынысына, улутуна жана этникалык таандыгына карабастан Кыргыз Республикасынын бардык жарандарына конкурстук талаптар: Сынак үч этапта өттү: **бир.** Талапкерлер тарабынан берилген документтердин негизинде натыйжалуулуктун көрсөткүчтөрү жана тилди билүү деңгээли боюнча тандоо (эл аралык сертификаттоо TOEFL, IELTS); **2.**Үч предмет боюнча тестирлөө (бакалавр) жана изилдөө планы (магистратура, докторантура)**3.**Интервью.

Алгачкы эки турда сынактын катышуучулары көрсөткөн айрым жыйынтыктар: бир.Д.Саадат 119,22 балл, 2-орун коомдук-гуманитардык ж.2М. Дарин, 116,83 очко, 2-орун эк.3А.Ажар 117,06 балл, 3-орун коомдук-гуманитардык ж.б.төрт.С.Адилет 114,9 упай, 6-орун техникалык. Мис.5.Д.Аскар 139,5 упай, техникалык 1-орун. Мис.

Көйгөй пайда болду: бирок талапкерлердин академиялык көрсөткүчтөрү, англис тилин билүү деңгээли, предметтик тестирлөөнүн упайлары жана изилдөө пландары эске алынган эмес. Венгриянын жогорку окуу жайларында окууга кандидаттарды рекомендациялоодо ангемелешүү үчүн уюштуруу комиссиясы тарабынан берилген пункттар, башкача айтканда, беш адамдын субъективдүү пикири гана чечүүчү болду: прес. Komis. – Б.К. Дегенбаев, муче Komis. – Д.Т. Карабаева, А.Тажыбай, М.З. Жумабаева, Г.К. Кобошов.

Венгриянын жогорку окуу жайларына талапкерлерди тандоо боюнча уюштуруу комиссиясынын ишинин жыйынтыгы:1.Д. Социалдык сагыздан 2-орундан Саадат (119,22 балл), мисалы. – резерв катары 79-орунга жылды 2.М. Дарин (116,83 упай), экв боюнча 2-орундан. – резерв катары 50-орунга жылды 3.А. Ажар (117.06 б.), мисалы, коомдук гуманитардык багыт боюнча 3-орундан. – резерв катары 82-орунга жылды ж.б.

Бирок интервьюга чейин жыйынтыктоочу упайларда эң акыркы орунду ээлеген катышуучулар жеңүүчү болуп чыкты:

1. Т.Азия, 100,6 упай, мис. боюнча 28-орун (акыркы)
2. А.Чыңгыз 100,67 упай, эквивалент боюнча 27-орун.
3. Дегенбаев Искендер, 98,19 балл, техникалык жактан 43-орун
4. А.Эрлан 96,50 упай, 49-орун техникалык. Мис.

Тандоо комиссиясы тарабынан түшүндүрмөлөр:

1)БИМ өткөргөн пресс-конференцияда интервью этабы венгриялык тараптын өтүнүчү боюнча киргизилгени, бирок жалпыга жеткиликтүү документтерде бул тууралуу маалымат жок экендиги айтылды;

2)предметтик тестирлөөнүн жыйынтыктарына жана TOEFL жана IELTS англис тили боюнча тесттердин расмий упайларына ишенбей, катышуучулардын англис тилин билүү деңгээлин өздөрү сынашкандыгы айтылды (жана бул Комиссиянын мүчөлөрүнүн бири да тилчи эмес);

3)алар талапкерлерди стресске туруштук берүүгө, жетилгендикке жана көз карандысыздыкка сынашканы айтылган (5-7 мүнөттүк маектешүү (!) Комиссиянын бир дагы мүчөсүнүн кесиптик психологиялык баа берүүгө компетенттүүлүгү жок).

Тандоо тартибин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар:1)Апелляциялык комиссия жөнүндө жобо;2)Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин «Чет мамлекеттердин жогорку окуу жайларында жана илимий уюмдарында квалификациясын жогорулатуу, стажировкадан өтүү жана окутуу үчүн Кыргыз Республикасынын жарандарын конкурстук тандоону өткөрүүнүн тартиби жөнүндө» жобосу (мындан ары - Регламент), ал эми 5.5. Апелляция сынактын катышуучусу тарабынан сынактык тандоонун натыйжалары жарыяланган күнү жана/же конкурстук тестирлөөнүн натыйжалары БИМдин расмий сайтында жарыялангандан кийинки иш күнү берилет.

Көйгөйлөр: 1)Жободо интервьюнун артыкчылыктуу жана чечүүчү ролу жөнүндө эч кандай сөз жок;2)конкурстук тандоо катышуучулардын топтогон упайларынын жалпы санынын негизинде жүргүзүлүүгө тийиш жана аңгемелешүүнүн натыйжалары эки талапкердин упайлары бирдей болгондо гана эске алынат. Ошондой эле башка бардык факторлорду эске алгандан кийин гана: талапкердин жеке жетишкендиктери, социалдык аялуулугу, улуту ж.б.3)жеке жетишкендиктери жана социалдык аялуулугу Комиссия тарабынан такыр эске алынган эмес;4)ИИМ сынактын жыйынтыгын 2021-жылдын 1-мартында түнкү саат 00:00гө чейин кыргыз жана венгр тараптары үчүн бир убакта жарыялап, катышуучулардын апелляцияга берүү укугун бузду, анткени ИИМ акыркы баллдарды Апелляциялык комиссиянын чечиминен кийин гана жарыялоо керек болчу. ;5)Комиссия тандоонун алгачкы эки этабында төмөн балл алган Искендер Дегенбаевди (ошол эле учурда комиссиянын төрагасы Б.К. Дегенбаев болгондугун белгилейбиз) сунуштады.

Талкуу: Ички иштер министрлиги өзүнүн мыйзамсыз аракеттери менен жарандардын алдында мыйзамдуу бийликтин беделин начарлатат, бул жарандардын өздөрүнүн социалдык укуктарына ишеним деңгээлинин төмөндөшүнө алып келет; Өлкөбүздүн жаш муундарынын мамлекеттик органдарга, өкмөттүн чечимдерине болгон ишенимин кетирди, өлкөнүн колдонуудагы мыйзамдарын жооптуу мамлекеттик бийлик органдарына этибар албагандыктан укуктук нигилизм.

3-бөлүм үчүн сунушталган окуу

1. Кыргыз Республикасынын 5-майдагы Конституциясы,2021.

2. Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 2-апрелиндеги № 54 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө" Мыйзамы
3. «Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 31-декабрындагы № 282 Мыйзамы.
4. Кыргыз Республикасынын 1991-жылдын 16-декабрындагы № 656-XII «Дин тутуу эркиндиги жана диний уюмдар жөнүндө» Мыйзамы.
5. 30-апрелдеги № 92 Билим берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2003.
6. Кыргыз Республикасынын 30-майындагы № 75 «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызмат жана муниципалдык кызматы жөнүндө» Мыйзамы 2016.
7. 2005-жылдын 9-январындагы № 6 «Кыргыз Республикасындагы жарандардын ден соолугун коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.
8. Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 9-февралындагы № 43 «Кыргыз Республикасынын жарандарынын жалпыга бирдей аскердик милдети жөнүндө», «Аскердик жана альтернативдик кызмат жөнүндө» Мыйзамы.
9. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 14-ноябрындагы № 203 "Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдарга диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатынын Концепциясы жөнүндө" Жарлыгы.
10. Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 7-февралындагы № 24 Дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясат жөнүндө Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин чечимин ишке ашыруу жөнүндө Жарлыгы.
11. 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, Бишкек, 2018-ж.
12. Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясы - Кыргыз Республикасындагы Кыргыз Жараны, Бишкек, 2020
13. Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясы, Бишкек, 2013-ж.
14. 2021-2030-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү концепциясы
15. Ибраимова С. Этностор аралык конфликттерди жөнгө салуудагы мамлекеттик саясаттын өзгөчөлүктөрү. iScience. 21-22-декабрь 2016-жыл Саясий илимдер. <https://iscience.in.ua/arkhyv/21-22-dekabrya-2016/polituchnii-nayhu>

- 16.1991-жылдан бери Кыргызстанда мечиттердин жана чиркөөлөрдүн саны кандай өзгөрдү. Инфографика. <https://elgezit.kg/2019/10/22/kak-izmenilos-kolichestvo-mechetej-i-tserkvej-v-kyrgyzstane-postle-1991-goda-infografika/>
- 17.Маматаев А.Тынч легион: Кыргызстанда “Таблиги Жамаат” диний кыймылы күч алууда. Fergana.ru, 2-июль, 2016-жыл. <https://www.fergananews.com/articles/9015>
- 18.Өмүралиев Н.А., Фаттахов Б.А., Усенова К.Б. Долбоорду ишке ашыруу боюнча аналитикалык отчет: «Этностор аралык мамилелерди башкаруу механизмдерин жана жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде чырчатактарды алдын ала эскертүү системасын иштеп чыгуу». «Сорос-Кыргызстан» Фонду, «Мамлекеттик башкаруу» программасы, «Өнүктүрүү баалоо институту» бейөкмөт уюму, Кыргыз Республикасынын Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери боюнча улуттук агенттиги, КР УИАнын Илим жана социалдык изилдөө методологиясы борбору. – Бишкек, 2012.
- 19.Рысалиева М. Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын социалдык укуктары. КМУнун жарчысы №1, 2014-ж
- 20.Кыргызстан: Плюрализмдин келечеги, Эрика Марат, май 2015-жыл
- 21.«Орус жана кыргыз тилдери – бир куштун канаты бирдейби?», Эрмен Байсалов, 2019.
- 22.2017-жылдагы коомдук талкууда кыргыздын өзгөчөлүгү, тили, улутчулдук көйгөйлөрү, Анар Мусабаева
- 23.Кыргыз Республикасындагы дин тутуу эркиндиги: укуктук колдоо жана практикага сереп салуу. Бишкек, 2011-ж
- 24.Борбордук Азия дүйнөлүк цивилизациянын экуменасы катары, Бишкек, 2018-ж
- 25.Борбордук Азиядагы аймактык интеграциянын маданий жана цивилизациялык негиздери, Эркин Байдаров, 2017-ж.
- 26.Кыргызстан: Плюрализмдин келечеги, Эрика Марат, май 2015-жыл
- 27.2017-жылдагы коомдук талкууда кыргыздын өзгөчөлүгү, тили, улутчулдук көйгөйлөрү, Анар Мусабаева
- 28.Кыргыз Республикасындагы коомдук-саясий кырдаалга диний фактордун таасири. Социологиялык изилдөө. SCRA UNDPА Толук адамдар тарабынан колдоого алынган. туруктуу өлкөлөр. Бишкек, 2016-жыл
- 29.Матвеева А. Кыргызстанда радикалдашуу жана зордук-зомбулук экстремизми, RUSI журналы 163, №1, 2018-ж.
- 30.Эсенгул Ч. Кыргыз Республикасында диний жана жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү жөнүндө. КРСУ Жарчысы, т.18, №7. Бишкек, 2018-ж.

- 31.Энгвалл Дж. Кыргызстандагы дин жана светтик мамлекет, Борбордук Азия-Кавказ институту жана Жибек жолу изилдөө программасы, Вашингтон ДС жана Стокгольм-Нака, Швеция: Американын тышкы саясат кеңеши жана коопсуздук жана өнүгүү саясаты институту, 2020
- 32.Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт. Башкы Ассамблеянын 1966-жылдын 16-декабрындагы 2200А (XXI) резолюциясы менен кабыл алынган жана кол коюу, ратификациялоо жана кошулуу үчүн ачылган 1976-ж 27-статьясына ылайык.
- 33.Кыргызстандагы тил саясаты, Стетсон университети, 1995.
<https://cabar.asia/ru/russkij-i-kyrgyzskij-yazyki-ravnye-krylya-odnoj-ptitsy>
- 34.БУУнун Башкы Ассамблеясы, Адамдын жалпы таанылган укуктарын жана негизги эркиндиктерин илгерилетүү жана коргоо боюнча жеке адамдардын, топтордун жана коомдун органдарынын укуктары жана жоопкерчилиги жөнүндө Декларация: резолюция / Башкы Ассамблея тарабынан кабыл алынган, 8-март 1999-жыл, A/RES/53/144.

4-бөлүм. КЫРГЫЗ ЖАРАНЫНЫН ГРАЖДАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮДӨ МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА ЖАРАНДЫК КООМ ИНСТИТУТТАРЫНЫН РОЛУ

Темалар:

- 4.1. Институттук чөйрө жана Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүк өнүгүү механизми.
- 4.2. Мамлекеттик институттар жана алардын Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүдөгү ролу.
- 4.3. Жарандык коом институттары жана алардын Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүндөгү ролу.
- 4.4. Кыскача корутундулар
Жаңы терминдер жана түшүнүктөр
Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары
Окуу сунушталат

4.1. Институттук чөйрө жана Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүк өнүгүү механизми

Мурунку главалардын/темалардын материалдарынан кыргыздардын жарандык өзгөчөлүгү кыргыз жараны экендиги жөнүндө төмөнкүдөй маанилүү тыянактар келип чыгат:

- башка типтеги иденттүүлүктүн (саясий, этникалык, диний, маданий, тилдик, профессионалдык ж.б.) элементтерин бириктирүүчү жана шайкеш келтирүүчү социалдык иденттүүлүктүн бир түрү, анын натыйжасында социалдык иденттүүлүктүн жаңы, жогорку деңгээли калыптанат.

мамлекетибиздин туруктуу жана прогрессивдүү өнүгүү муктаждыктарына жана жарандарыбыздын максималдуу санынын кызыкчылыгына;

- бул Кыргыз Республикасынын жаранынын коомдун саясий, экономикалык жана социалдык чөйрөсүндө калыптанган жана бекемделген коомдук маанилүү кызыкчылыктары, жүрүм-турумунун нормалары жана стереотиптери бар жарандардын коомчулугуна таандык экендигин аңдап билүүнүн жана өз алдынча аныктоонун натыйжасы. Башка инсандар жана топтор менен коомдук өз ара аракеттенүү курсу.

- жеке адамды гана эмес, ошондой эле социалдык-саясий жана социалдык-экономикалык жана маданий мейкиндиктерде белгилүү позицияларга ээ индивиддерди аныктоо аркылуу объектиленштирилген жана социалдык практикалар жана жүрүм-турум стереотиптери аркылуу бекитилүүчү аныктуулуктун анык социалдык (топтук) деңгээлин камтыйт.

Ошондой эле мурунку бөлүмдөрдүн (темалардын) материалдарынан кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнүн калыптанышы татаал жана узакка созулган коомдук-саясий процесс экени көрүнүп турат. Жарандык иденттикти өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу «Кыргыз Жаранында» түзүмү жана динамикасы боюнча ар түрдүү көптөгөн факторлордун таасири астында ишке ашат, ага көптөгөн түрдүү актерлор катышат.

Институционалдык мамилени колдонуу менен кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө түздөн-түз байланыштуу болгон алдыңкы факторлорду карап көрөлү. Бул мамиленин алкагында, белгилүү болгондой, коомдун жана мамлекеттин социалдык тажрыйбасын, белгиленген мыйзамдар менен эрежелердин системасын, мамилелерди жана салттарды, өлкөнүн жарандарынын байланыштарын жана ой жүгүртүү ыкмаларын топтогон институционалдык структуралар каралат.⁶⁵

Кыргыз жаранысынын жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруучу жана өнүктүрүүчү факторлор катары ар түрдүү социалдык институттарды карайбыз.

Коомдук институттардын тушунда, азыркы коомдук жана саясий илимде жашоонун белгилүү бир чөйрөсүндөгү адамдардын өз ара аракеттенүүсүн жөнгө салуучу формалдуу жана формалдуу эмес эрежелердин,

⁶⁵Синютин М.В. Экономикалык социологиядагы институттук мамиле. СПб., 2002. - 313 б.

принциптердин, нормалардын жана мамилелердин туруктуу комплекстеринин ролдору жана статустары түшүнүү адатка айланган.⁶⁶

Бардык коомдук институттар коомдук мамилелердин бул комплексин ишке киргизген, анын иштешин көзөмөлдөгөн жана башкарган белгилүү бир уюштуруу структураларынын болушу аркылуу көрүнөт.

Демек, тар мааниде социалдык институт да деп аталат. Түзүмдөр же уюмдар кээ бир коомдук мамилелерди жана адамдардын иш-аракеттерин жөнгө салуу үчүн түзүлгөн адам мамилелеринин белгилүү бир чөйрөсүндө - саясат, укук, экономика, билим берүү, маданият, дин ж.б. каралат.

Жарандардын жана алардын топторунун керектөөлөрүн түзүүчү, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн калыптануу жана өнүгүү процесстерин аныктоочу негизги социалдык институттарды үч топко бөлүүгө болот. Биринчиси - мамлекеттин институттары. Булар баарынан мурда коомубуздун турмушунун ар түрдүү чөйрөлөрүндө мамлекеттик саясатты иштеп чыгуучу, мамлекеттин коом алдына койгон максаттарын жана милдеттерин койгон, мыйзамдарды жана башка социалдык маанилүү чечимдерди кабыл алган мамлекеттик бийликтин институттарын камтыйт.

Буга байланыштуу билдирүү жана. Президент С.Н. Жапаров Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциялары Кыргыз жараны – ушундай программалык документти кабыл алуунун мисалы⁶⁷.

Мамлекеттин башка институттарынын ишмердүүлүгү кабыл алынган саясатты ишке ашыруу жана алдыга коюлган максаттарга жетүү боюнча чараларды илгерилетүүгө жана ишке ашырууга багытталган.

Мындай мисалдардын бири болуп Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан Кыргыз Республикасынын жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясын ишке ашыруунун планы/программасы жана башка документтер бекитилген.⁶⁸

Кыргыз Жаранасынын жарандык иденттүүлүгү Концепциясын ишке ашырууга байланыштуу институционалдык факторлордун экинчи тобуна жарандык коомдун институттары кирет.

Жарандык коом – бул Кыргыз Республикасы деп жарыяланган демократиялык укуктук мамлекеттин маанилүү белгиси (КР Конституциясынын 1-беренеси).

Жарандык коомду коомдун социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий турмушунун мамлекеттик эмес чөйрөсү деп атоого адат болуп калган,

⁶⁶ <https://voluntary.ru/termin/socialnyi-institut.html>. В.Ф. Анури

⁶⁷ Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу С.Н. Жапаров 13-ноябрда 2020. № 39 «Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы жөнүндө»

⁶⁸ Жарлык....

анда жарандар же алардын бирикмелери тарабынан ылдыйдан демилгеленген жана түзүлгөн өзүн-өзү уюштуруучу структуралар иштейт.

Кыргызстандагы жарандык коом уюмдары ар түрдүү жана коомдук турмуштун ар кыл тармактарында иш алып барат. Алардын ишмердүүлүгү мамлекеттик институттар тарабынан жөнгө салынат, алар менен өз ара аракеттенишет, бирок алардын күнүмдүк иштерине кийлигишпейт.

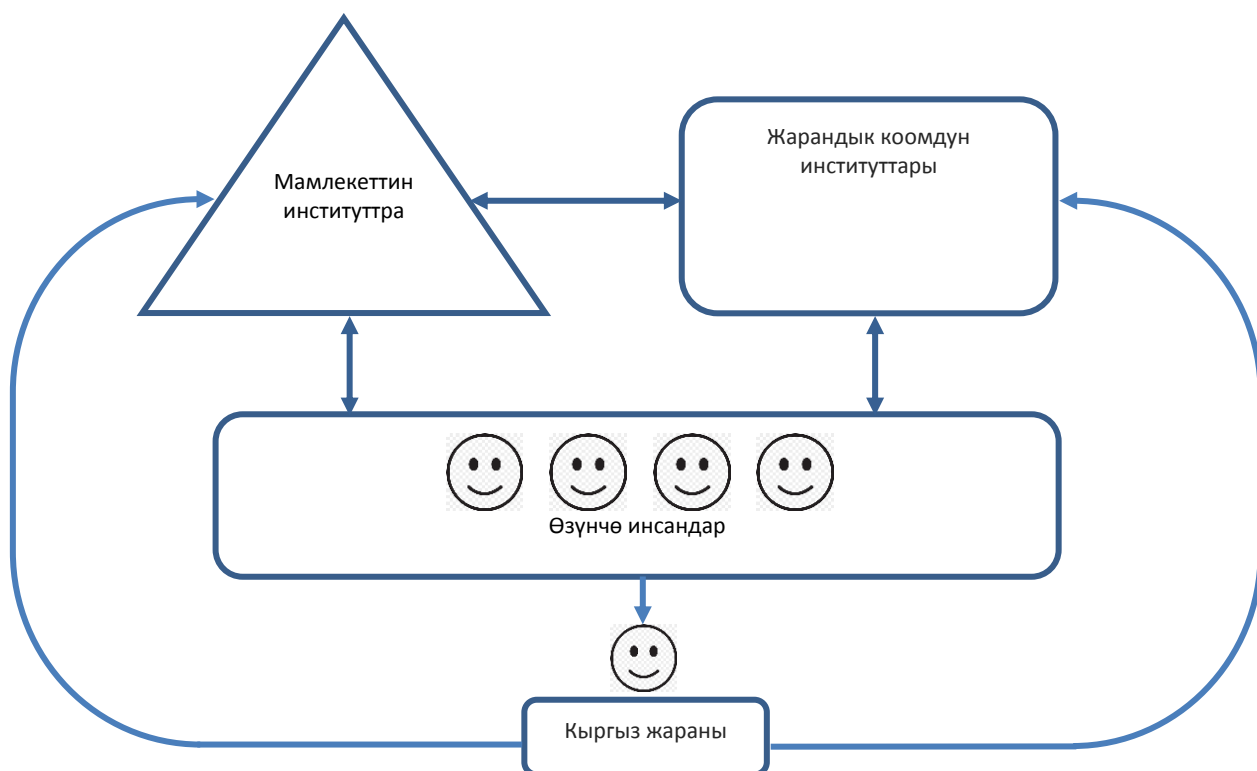
Коомдун институттарынын бул эки тобунун субъекттеринин – мамлекет менен жарандык коомдун ишмердүүлүгү жалпы институционалдык чөйрөнү түзөт, анын таасири астында жарандар жана калктын айрым топтору кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн ишенимдерин калыптандырат жана өнүктүрөт.

Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышы жана өнүгүшү мамлекет жана жарандык коом институттары тарабынан түзүлгөн чөйрөгө гана эмес, инсандын, өлкөнүн жарандарынын инсандык сапаттарына, алардын тарбиясына, билимине, маданиятына, каада-салттарына, белгилүү бир этникалык топко, динге ж.б. таандык.

Белгилүү болгондой, Кыргыз Республикасынын бардык жарандары биздин жарандар менен юридикалык байланышта мамлекетибиздин Конституциясы жана мыйзамдары тарабынан берилген укуктар аркылуу иш алып барышат. Өз кезегинде ар бир жаран жашына, жынысына, билимине, этностук жана диний таандыгына (өзү эсептегендей, тигил же бул инсандыгына) карабастан, мыйзамдарды жана мамлекеттик бийлик органдарынын ченемдик-укуктук актыларын сактоого, алар тарабынан белгиленген милдеттерди аткарууга милдеттүү. Мындан келип чыккан жарандык, социалдык-укуктук институт катары Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана башка ченемдик-укуктук актылары, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн негизги институттук фактор, аянтчанын бир түрү болуп саналат.

Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн өнүктүрүү институттардын белгиленген топторунун чөйрөсүндө, негизинен алардын байланыш жана өз ара аракеттенүү процессинде ишке ашат.

Бул процесстерде граждандар жана алардын топтору өнүктүрүү сырттан белгиленген жүрүм-турумдун нормалары жана стереотиптери структуралар, мунун натыйжасында алар үчүн иш-аракеттин ички жөнгө салуучулары болуп, жүрүм-турумдун зарыл стандарттарын жана стереотиптерин белгилейт жана бекемдейт. Бул сүрөттө схемалык түрдө көрсөтүлгөн.

4.1-сүрөт. Кыргыз жараны жарандык инсандыгын калыптандыруу жана өнүктүрүү процессинин институттук механизми

Бул процессте ар бир адам үчүн тынчтыкты, стабилдүүлүктү жана өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн социалдык иденттүүлүктүн башка түрлөрүн бириктирүү зарылдыгын бардык субъекттердин аңдап-түшүнүүсү негизги болуп саналат.

Кээ бир салттарды кеңири масштабда кайра интерпретациялоо жана коомдун саясий маданиятын өнүктүрүү кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн зарыл. Ошондуктан, негизги актерлор – мамлекеттин жана жарандык коомдун институттары кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн иштеши жана өнүгүшү үчүн тийиштүү мейкиндикти түзүү үчүн зарыл саясий жана маданий салттарды калыптандырууга өз күч-аракетин багыттоосу зарыл.

Бул стимулдар жана мотивдер системасы аркылуу, жарандардын этностук өзгөчөлүгүнө – улуттук, диний, маданий, саясий, аймактык жана башка түрлөрүнө карабастан, жалпы кызыкчылыктардын жана керектөөлөр принцибинде курулган жарандык бирикмелерге жана коомдук кыймылдарга кирүү аркылуу жарандык активдүүлүк абалынын институттарын стимулдаштыруунун аркасында мүмкүн болот.

Ошол эле учурда жарандык коом институттарынын өнүгүшү көбүнесе жарандардын өзүнүн ордун, ролун, статусун кандай түшүнүп, кандай баалаганынан көз каранды, мында инсан манипуляциянын объектиси эмес, социалдык ишмердүүлүктүн субъекти болуп, анын ички баалуулугун,

жарандык өзгөчөлүгүн ырастоо аркылуу дүйнөгө болгон мамилесин түшүнөт.

Бул интеграциялык топтор аралык процесстерге таянуу менен кыргыз элин кыргыз жараны чоң социалдык жамаатка бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Бул Кыргыз Республикасынын жарандарынын жана алардын топторунун социалдык идентификациясын өнүктүрүүгө микродеңгээлде - күнүмдүк турмушта, ошондой эле макродеңгээлде - коомдук-саясий жана социалдык-саясий жана коомдук-саясий чөйрөдө да, өлкөнүн социалдык-экономикалык системасы баалуулуктарга жана кыргыз нормаларына негизделген мамлекеттин жана жарандык коомдун институттарынын рационалдуу таасирин талап кылат.

Кыргызстанда калыптанып калган шарттарга байланыштуу адамдардын саясий аң-сезимин, саясий маданиятын калыптандыруучу жана мыйзамдуулукту, укук тартибин, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуучу, идеологиялык нормаларды жана мамилелерди аныктоочу, ошондой эле иш жүзүндө мамлекеттин идеологиясын ишке ашыруу менен алектенген мамлекеттик институттар болуп саналат.

Түзүлүшү жарандык иденттүүлүк мамлекеттик милдет катары иш алып барат, аны чечүү негизги коомдук институттарга жүктөлөт, ошондуктан акыл-эстүү уюштурууну талап кылган жагдайлардын стихиялуу айкалышында ишке ашырылышы мүмкүн эмес.

Иш жүзүндө мамлекеттин жана жарандык коомдун институттарынын иш-аракеттери бири-бирине чырмалышып, өз ара байланышта болгондуктан, бул институттардын бир нече уюмдары бир чөйрөдө иштешет. Муну менен бирге Кыргыз жараанында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу жүрүп жаткан социалдык институттарды жана алардын чакан түрлөрүн да алардын иш багыттары боюнча кароого болот:

- саясий чөйрө (президент, парламент, өкмөт, саясий партиялар жана уюмдар);
- укуктук чөйрө (соттор, прокуратура, адвокатура, акыйкатчы, укук коргоо уюмдары ж.б.);
- социалдык чөйрө (билим берүү жана илим, саламаттыкты сактоо жана социалдык коргоо, маданият жана искусство, спорт);
- рухий чөйрө, дин (чиркөө/мечит/ибадаткана, дин кызматчылар, канондор/ритуалдар/культтар, намаз);
- нике жана үй-бүлө чөйрөсү (энелик жана аталык, тууганчылык, мураскорлук);
- байланыш чөйрөсү (басма жана электрондук маалымат каражаттары, интернет жана социалдык тармактар);

- экономика чөйрөсү (мүлк, алмашуу/контракттар/келишимдер, рынок/атаандаштык, финансы/акча/кредит).

4.2. Мамлекеттик институттар жана алардын Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүдөгү ролу

Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүк саясатын калыптандырууда жана өнүктүрүүдө негизги роль, мурунку пунктта көрсөтүлгөндөй, мамлекеттин институттарына таандык. Бүгүнкү күндө алар биздин өлкөдө жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүнүн демилгечилери жана негизги кыймылдаткыч күчү болуп саналат.

Кыргызстанда ишке ашыруу үчүн зарыл болгон мамлекеттик институттар бар. Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциялары. Алар башкаруунун деңгээлине, иш-аракетин уюштуруунун мүнөзүнө жана укуктук статусуна жараша бөлүштүрүүгө болот.

Өнүгүү боюнча борбордук деңгээлде жарандык иденттүүлүк Кыргыз жараны катышат: президент институту, парламент институту, аткаруу жана сот бийлигинин институттары.

Президенттик институт. Кыргыз Республикасынын саясий тутумунда президент институту Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү саясатын аныктоодо жетектөөчү ролду ойнойт. Бул институттун негизги субъекти – мамлекет башчысы жана эң жогорку кызмат адамы катары элдин жана мамлекеттик бийликтин биримдигин камсыз кылуучу, Кыргыз Республикасынын кызыкчылыктарынын, баалуулуктарынын жана идеалдарынын негизги өкүлү болгон Кыргыз Республикасынын Президенти. Иш жүзүндө бул Кыргыз Республикасынын Президентинин чечимдеринде – анын жарлыктарында, буйруктарында, сүйлөгөн сөздөрүндө ж.б.

Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу С.Н. Жапаров 13-ноябрда 2020. № 39, аны менен 2021-2026-жылдарга Кыргыз Республикасында Жарандын жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясы сыяктуу маанилүү мамлекеттик программалык документти бекитти. Бул документ өлкөбүздө жарандык идентификацияны өнүктүрүүдөгү комплекстүү максаттарды коюу процессинин натыйжасын чагылдырат.

Бул позицияны Кыргыз Республикасынын Президенти 2021-жылы 5-майда өлкө элине кайрылуусунда да тастыктады. Ал Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясына кол койгондон кийин, анда ал биздин коомубуздун турмуштук маанилүү тармактарында мамлекеттик саясаттын негизги багыттарын түздү.

Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н.Жапаровдун 2021-жылы 5-

майда өлкө элине кайрылуусунан

«Эгемендүүлүк алгандан берки учурдагы абалды төмөнкүчө чагылдырууга болот:

- элдин салттуу, маданий жана руханий баалуулуктарын деградациялоо;
- коомдун бытырандылыгы;
- мамлекеттик башкаруу системасынын стагнациясы;
- экономиканын начарлашы;
- өлкөбүздүн тышкы күчтөргө, өзгөчө ресурстарга жана таасир этүүчү борборлорго көз карандылыгы».

«Биз жердин так ортосунда, цивилизациялардын кесилишинде жана ар түрдүү маданияттардын чырмалышкан жеринде жашайбыз. Андыктан Кыргызстандын эли өзүнүн инсандыгы аркылуу жол таап, экономикалык өнүгүүнүн өзүнүн моделин табышы керек».

«Биз дайыма мамлекеттин көңүлү инсанга бурулушу керектигин айтып келебиз. Ошол эле учурда адам коомсуз жана коомдон тышкары жашай албайт. Адамдын артыкчылыктануу милдети - өзүн эркин, корголгон, өнүгүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар экенин сезүү.

Үй-бүлө коомдун негизи болуп саналат. Өлкөдөгү өзгөрүүлөр үй-бүлөдөн башталышы керек. Салттуу үй-бүлөлүк мамилебизди бекемдеп, баалуулуктарыбызды сакташыбыз керек. Ааламдашуу шартында адамдын өзгөчөлүгүн сактап калуу эң маанилүү милдеттердин бири болуп саналат».

«Ошондой эле бизде аткаруу бийлигинин төрт тармагында көзөмөл блогу болот.

Улуттук маданиятты, илимди жана билимди өнүктүрүү, кыргыз коомун кайра идентификациялоо жана чет өлкөдөгү кыргыз диаспоралары менен өз ара аракеттенүү үчүн өзүнчө блок түзүлөт.

Мамлекеттик катчы бул багытта иш алып барат. Анын функцияларына идеология, тарбиялоо, жарандык коом менен кызматташуу, улуттар аралык жана конфессиялар аралык ынтымак маселелери кирет.

Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү үчүн Кыргыз Республикасынын жаңы Конституциясына ылайык, Кыргыз Республикасынын Президенти бардык мамлекеттик органдардын биримдигин камсыздап, Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигин жетектеп турганы маанилүү.

Кыргыз Республикасында жарандык бирдейликти калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн ишмердүүлүгү негизги мааниге ээ болгон кийинки маанилүү мамлекеттик институт болуп Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши

(КР) өкүлү болгон мыйзам чыгаруу бийлигинин (парламент) институту саналат.

Анын ишинин эң маанилүү объекттери болуп коомдун социалдык, маданий жана руханий чөйрөлөрүн мыйзамдык жактан жөнгө салуу саналат. Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин ишмердүүлүгүнүн натыйжасында кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн өнүктүрүүнүн мыйзамдык базасы түзүлдү.

Алсак, Кыргыз Республикасынын төмөнкү мыйзамдары: “Билим берүү жөнүндө”, “Маданият жөнүндө”, “Жарандык жөнүндө”, “Саясий партиялар жөнүндө”, “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө”, “Бирдей укуктардын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” Кыргыз жаранысынын жарандык өзгөчөлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө салым кошуу. Эркектер жана аялдар үчүн», «Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө» ж.б.

Бул мыйзамдар Кыргыз Республикасынын жарандарында патриоттук, атуулдук, өз мекенине болгон сүйүү сезимдерин калыптандырууга көмөктөшөт, аларды өзүнүн жарандык позициясын активдүү көрсөтүүгө жана коомдун алдында турган көйгөйлөрдү чечүүгө катышууга түртөт.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши ошондой эле өзү тарабынан кабыл алынган мыйзамдардын аткарылышына, ошондой эле Кыргызстан кошулган эл аралык келишимдердин ратификацияланышына парламенттик контролду жүзөгө ашырат.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин мындай ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын жарандарынын жарандык өзгөчөлүгүнө ылайык келген негизги баалуулуктарды, идеалдарды, керектөөлөрдү, суроо-талаптарды, жүрүм-турум үлгүлөрүнүн кыргыз жараны менен көрүнүшүнө өбөлгө түзөт.

Жарандык кыргыздардын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууда башкы ролду аткаруу бийлигинин институту түзөт. Анын курамына Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети, министрликтер жана ведомстволор сыяктуу аткаруу бийлигинин мекемелеринин түрчөлөрү кирет.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин ыйгарым укуктарына төмөнкүлөр кирет:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын аткарылышын камсыз кылуу;
- мамлекеттин ички жана тышкы саясатынын негизги багыттарын ишке ашыруу;

- мыйзамдуулукту, жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу, коомдук тартипти коргоо, кылмыштуулукка каршы күрөш ж.б.у.с. боюнча чараларды ишке ашыруу;
- социалдык, экономикалык жана маданий чөйрөдө бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу;
- экономикалык, социалдык, илимий-техникалык, руханий жана маданий өнүгүүнүн мамлекеттик программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу;
- жарандык коом менен натыйжалуу өз ара аракеттенүүнү камсыз кылуу.

Кыргыз жараны граждандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууда министрликтердин жана ведомстволордун ролу тиешелүү багыттардын жана белгиленген ыйгарым укуктардын чегинде мамлекеттик саясатты, мыйзамдарды жана Министрлер Кабинетинин чечимдерин ишке ашыруу болуп саналат.

Аткаруу бийлик органдарынын системасында ошондой эле агенттиктер, комиссиялар, кеңештер жана башка түзүмдөр түрүндөгү атайын ведомстволор аралык түзүмдөр бар, алардын иши саясатты иштеп чыгууга жана Кыргыз Республикасынын жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууга түздөн-түз байланыштуу. Ошондой эле бул багыттагы иштерди координациялоо.

Булар төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

- Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча улуттук комиссия⁶⁹;
- Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук биримдикти жана диний саясатты чыңдоо боюнча эксперттик кеңеш⁷⁰;
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттиги⁷¹;
- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия⁷².

Жарандык иденттикти өнүктүрүүдө да **сот бийлигинин институту** олуттуу роль ойнойт. Сот бийлиги мыйзамдарда белгиленген атайын укуктук жол-жоболор аркылуу ишке ашырылат, адамдардын жүрүм-турумуна олуттуу таасир этет, коомдук тынчтыкты, укук тартибин жана коомдогу туруктуулукту камсыз кылат.

Белгилей кетсек, калктын бир гана сот органдарына эмес, мамлекеттин бардык институттарына болгон ишениминин деңгээли жарандардын

⁶⁹<http://www.mamtil.kg/ru>

⁷⁰ president.kg/ru

⁷¹ gamsumo.gov.kg

⁷² <http://www.religion.gov.kg>

укуктарын жана эркиндиктерин сот аркылуу коргоонун мыйзамдуулугунан жана адилеттүүлүгүнөн көз каранды.

Кыргыз Республикасынын сот бийлиги көптөгөн милдеттерди, анын ичинде Кыргыз Республикасында жарандык инсандыкты өнүктүрүүгө байланышкан милдеттерди аткарат. Негизги функцияларынын арасында бул чөйрөдөгү сот органдары төмөнкүлөргө көңүл бурууга тийиш:

- граждандардын укуктарын жана закондуу таламдарын коргоо жана коргоо;
- укук тартибин кылмыш жана башка укук бузуулардан коргоо;
- мамлекеттик органдардын жана кызмат адамдарынын чечимдеринин жана аракеттеринин мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө контролдук кылуу.
- жарандык сот адилеттигин калыбына келтирүү ж.б.

Бул иш Кыргыз Республикасынын ар кандай инстанциядагы соттору тарабынан сот адилеттиги түрүндө, б.а. бардык социалдык, саясий, экономикалык жана башка чыр-чатактар менен талаш-тартыштарды колдонуудагы мыйзамдардын негизинде чечүү.

Өзгөчө ролу Жарандык бирдейликти өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууда кыргыз жараны да өзгөчө статуска ээ болгон мамлекеттик бийликтин институттарына кирет. Атап айтканда, алардын арасында Кыргыз Республикасында мыйзамдардын жана башка ченемдик укуктук актылардын так жана бирдей аткарылышын талаптагыдай көзөмөлдөөгө милдеттүү болгон прокуратура институту, ошондой эле Омбудсмен (Акыйкатчы) институту кирет. Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин сакталышына парламенттик көзөмөлдү жүзөгө ашырат⁷³.

Жарандык кыргыздардын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууда жергиликтүү деңгээлдеги мамлекеттик институттарга өзгөчө маанилүү роль таандык. Борбордук мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрүнөн тышкары, аларга Кыргыз Республикасынын Президентинин облустардагы ыйгарым укуктуу өкүлчүлүктөрү, райондук мамлекеттик администрациялар жана Кыргызстанда салыштырмалуу өнүккөн жергиликтүү өз алдынча башкаруу институту сыяктуу мамлекеттик мекемелер кирет. .

Бул институттардын «Кыргыз жараны» жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруудагы мааниси алардын түзүүчү органдары, мекемелери жана уюмдары жарандар, жергиликтүү топтор, жамааттар, коллективдер жана уюмдар менен түздөн-түз өз ара аракеттениши менен аныкталат. Мамлекеттик кызматтарды көрсөтүү, республиканын

⁷³Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 2021-жыл

облустарынын, райондорунун, шаарларынын жана айылдарынын калкынын күнүмдүк көйгөйлөрүн чечүү да кирет.

“Кыргыз Жаранынын” жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын жергиликтүү деңгээлде ишке ашыруу үчүн демократиянын жарандарга эң жакын формасы катары жергиликтүү өз алдынча башкаруу жергиликтүү жамааттар тарабынан төмөнкү формаларда ишке ашырылаарын эске алуу маанилүү. :

- шаарлардын (мэриянын) жана айыл аймагынын (айыл өкмөтүнүн) өкүлчүлүктүү органдарынын (жергиликтүү кеңештердин) жана аткаруу органдарынын шайлануусу;
- чогулуштарда жергиликтүү маанидеги жана коомдук турмуштун маселелерин талкуулоого түздөн-түз катышуу; жергиликтүү кеңештердин депутаттарын шайлоо; ченем чыгаруу демилгесинин көрүнүштөрү; жергиликтүү маанидеги өзгөчө маанилүү маселелер боюнча добуш берүүгө катышуу;
- жашаган жери боюнча аймактык коомдук өз алдынча башкаруу микрорайондордун кеңештери жана комитеттери, турак жай комплекстери, үй, көчө, кварталдык комитеттер, жамааттар (жамааттар) аркылуу.

Белгилей кетсек, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин бул жагы өнүктүрүү концепциясын ишке ашырууга байланыштуу. Кыргыз элинин жарандык өзгөчөлүгү, алар жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү менен бирге, аларга берилген айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды да аткарышат.⁷⁴

Айрым жыйынтыктарды жыйынтыктап жатып, мамлекеттик бийлик органдарынын ролу Кыргыз Жаранасынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууда, биринчи кезекте, саясий, саясий, жарандык жана жарандык коомду өнүктүрүүнү иш жүзүндө камсыз кылуучу зарыл мыйзамдык базаны түзүү экенин белгилеп кетүүгө болот. Кыргыз Республикасынын Конституциясында жарыяланган жарандардын социалдык, экономикалык укуктары жана эркиндиктери. Укук мамлекет тарабынан белгиленген коомдун кызыкчылыктарын жана эркин билдирген милдеттүү түрдө аныкталган ченемдердин системасы катары Кыргыз Республикасынын бардык жарандары үчүн универсалдуу каражат катары иштейт.

Биздин өлкөдө, 2-главада көрсөтүлгөндөй, Кыргыз жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу үчүн зарыл болгон негизги укуктук база түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын

⁷⁴«Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2011-жылдын 16-июну

Конституциясынын нормалары жана өлкөбүздүн мыйзамдары ар бир жаранга жынысына, этностук таандыгына, динине жана саясий ынанымдарына карабастан, укуктардын жана эркиндиктердин жыйындысын берип, коомго активдүү катышууга, өз жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашырууга, материалдык жана духовный керектөөлөрүн канааттандыруу.

Бирок, кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү маселесин мыйзам жолу менен гана чечүүгө болбойт. Бул жөн гана зарыл, бирок жетиштүү шарт эмес. Кыргыз Жарандык жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясында белгиленген көйгөйлөрдү чечүү үчүн уюштуруучулук жана башкаруучулук күч-аракеттер, ошондой эле конкреттүү практикалык чараларды ишке ашыруу зарыл.

Ушуга байланыштуу бардык деңгээлдеги аткаруу бийлик органдарынын практикалык жана макулдашылган иш-аракеттери чоң мааниге ээ. «Кыргыз жаранынын граждандык иденттигин өнүктүрүү концепциясын турмушка ашыруу үчүн алардын карамагында ар түрдүү методдор жана каражаттар бар.

Ошентип, аткаруу бийлик органдарынын ишинин үч аспектисин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- бардык жарандардын жана уюмдардын мыйзамдык жана ченемдик - укуктук актыларда камтылган талаптарды сактоосун камсыз кылуу боюнча укук коргоо иш-чаралары;
- чечимдерди кабыл алуу боюнча мыйзамдарда жана башка ченемдик-укуктук актыларда берилген ыйгарым укуктардын негизинде, анын ичинде мыйзамдарды ишке ашыруу боюнча чараларды белгилеген же мыйзамды конкреттештирген ченемдерди камтыган башка ченемдик-укуктук актыларды чыгаруу боюнча укук коргоо иш-аракети;
- жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин бузууларды, мыйзамдарды сактабоонун жагымсыз кесепеттерин, ошондой эле кабыл алынган ведомстволук актылардын терс кесепеттерин болтурбоо боюнча укук коргоо ишмердүүлүгү.

Аткаруу бийлигинин бул иш-аракети жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү маселелерин чечүү боюнча иш-чаралардын комплексин иштеп чыгууда жана ишке ашырууда өзүнүн көрүнүшүн табат. Ал пландарды жана программаларды, эрежелерди жана инструкцияларды, жоболорду жана башка административдик-башкаруу чечимдерин бекитүү жана алардын аткарылышын уюштуруу боюнча функцияларды аткаруу, аткарылышын көзөмөлдөө жана контролдоо жөнүндө чечимдер түрүндө чагылдырылат.

Бул чечимдер төмөнкү чараларды ишке ашырууну камтышы керек:

- Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү менен ТӨУСта, Кыргыз Республикасынын Президентинин сүйлөгөн сөздөрүндө жана

- башка стратегиялык документтерде белгиленген мамлекеттин жана коомдун өнүктүрүү саясатынын ортосундагы байланышты аныктоо;
- Кыргыз Жаранынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын мазмунун бардык жарандардын назарына жана түшүнүүсүнө жеткирүү;
 - Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясына байланыштуу маселелер боюнча өлкөдө болуп жаткан маанилүү окуялар тууралуу жарандарды үзгүлтүксүз маалымдап туруу.

Аткаруу бийлигинин органдары үчүн Кыргыз Жарандык жарандык инсандыкты өнүктүрүү концепциясынын көйгөйлөрүн чечүү боюнча иш-чаралардын комплексин иштеп чыгуунун жана ишке ашыруунун так технологиясын түзүү маанилүү. Граждандардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна таасир этүүнүн мыкты жолдорун аныктоо, ар бир конкреттүү территорияда анын социалдык-экономикалык абалын, анда жашаган калктын структурасын жана менталитетин эске алуу менен иш системасын иштеп чыгуу зарыл.

Аткаруу бийлигинин органдарынын тийиштүү ведомстволор аралык координациясын жана жарандык коомду өнүктүрүү концепциясынын милдеттерин чечүү процессине кызыкдар жарандык коом уюмдарынын катышуусун камсыз кылууда, биргелешкен иш-чараларды жана долбоорлорду ишке ашырууда алар менен өнөктөштүк мамилелерди түзүүдөгү ролу да маанилүү.

Мамлекеттик бийлик органдары да ачык жана айкын иштеши керек, бул алардын ишенимин жогорулатууга жардам берет.

Иш-аракеттин маанилүү аспектиси аткаруу бийлигинин органдарынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын көйгөйлөрүн чечүү үчүн маалыматтык-үгүттөө иштери болуп саналат. Ал түздөн-түз бардык жарандарга кайрылууга жана калктын саясий маданиятын, анын коомдук активдүүлүгүн маалымдоого гана эмес, жогорулатууга, жарандардын ички ынанымын жана тигил же бул аймактын турмуштук маанилүү маселелерин чечүүгө мүмкүн болгон салым кошууга даярдыгын жогорулатууга багытталууга тийиш. Ошону менен бирге мамлекет, мамлекетте жана коомдо болуп жаткан процесстерге позитивдуу мамиле кылуу зарыл.

Бул ишти тиешелүү коомдук иш-чараларды уюштуруу, жалпыга маалымдоо каражаттарында жана социалдык тармактарда жарандык иденттүүлүктүн көрүнүшүнүн позитивдүү мисалдарын жарыялоо аркылуу ишке ашырууга болот.

Дал ушул ишмердүүлүк жарандарда жоопкерчилик, милдет сезими, сабырдуулук, чынчылдык, мекенчилдик жана кыргыз жаранынын

граждандык өзгөчөлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө шарт түзгөндүн бардыгы кирет.

Граждандык иденттүүлүктүн калыптанышы бир эле акт эмес, инсандын өз ара байланышкан тандоолорунун сериясы. Ошондуктан иштелип чыккан чаралар адам факторун эске алуу керек. Аткаруу бийлик органдары тарабынан иштелип чыккан «Кыргыз жараны» жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу боюнча чаралар социалдык топтордун (жөнөкөй жарандар, жаштар, шаарлардын жана айылдардын тургундары, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер) өзгөчөлүгүнө ылайык келиши керек.

Муну айыл жеринде эске алуу өзгөчө маанилүү, анткени ал жерде өлкөнүн калкынын 60%дан ашыгы жашайт. Мына ушул жерде адамдын табияты, элдин менталитети жакшыраак көрүнөт, граждандардын саясий жана башка таламдары, алардын кумарлары жана тилеги ишке ашат. Бирок республиканын аймактарындагы көптөгөн айылдар калктын моноэтникалык курамы менен мүнөздөлөрүн эске алуу керек.

Ушуну эске алуу менен, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн өнүктүрүү боюнча көрүлүп жаткан чаралар ар түрдүү болушу керек. Аларда коомдук-саясий, маданий-агартуу иштерин, жаштарды тарбиялоо жана эс алуусун уюштуруу боюнча иштерди жүргүзүү керек.

Ансыз да калыптанып калган чоңдордун аң-сезимин өзгөртүү көйгөйлүү. Мындай шарттарда жашоого кирип жаткан муундун жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү маселеси өзгөчө актуалдуу болуп саналат. Жаштар, өспүрүмдөр үчүн жарандык иденттүүлүктүн калыптануу процесси алардын социалдашуу процесси менен дал келет. 2-главада үй-бүлө жана билим берүү коомдошуу жана жарандык инсандыкты калыптандыруу процесстерин ишке ашыруучу институттар катары каралган.

Жарандарды тарбиялоо – мамлекеттин функцияларынын жана милдеттеринин бири. Билим берүү системасында жаңы муунду социалдаштыруунун негизги агенттеринин бири мектеп болуп саналат. Ал мектеп жашындагы балдардын келечегин өлкөнүн жараны катары аныктайт, аларды өз ишмердигинин жана коомдук турмушунун субъектисине айландырат, алардын инсандык өнүгүүсүнүн баалуулук негиздерин түптөйт, аларга белгилүү социалдык ролдорду берет.

Кыргызстандагы мектеп – 6-7 жаштан 17-18 жашка чейинки балдарды он бир жылдык билим берүү мезгилинде жалпы билим берүү программаларын ишке ашырууга мамлекет тарабынан ыйгарым укук

берилген билим берүү жана тарбиялоочу уюм. Өлкөдө 2237 мектеп бар, аларда 1,3 миллион бала окуйт, мамлекет мектептик билим берүүгө ИДПнын 10% жумшайт. Мектептердин иши «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен жөнгө салынат. Ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган болуп Билим берүү жана илим министрлиги саналат.

Кыргыз Республикасында мектептик билим берүүдө мамлекеттин ролу чоң. Дээрлик бардык мектептерде балдарды негизги коомдук баалуулуктарды, нормаларды жана топтордо жүрүм-турум үлгүлөрүн өздөштүрүүгө үйрөтүү жана тарбиялоо боюнча анын мамлекеттик буйрутмасы аткарылат.

Мектептик билим берүү тармагында аткаруу бийлик органдары төмөнкү функцияларды аткарат:

- билим берүү ишин жөнгө салуу: лицензиялоо, билим берүү; стандарттарын белгилөө, алардын сакталышын контролдоо;
- окутууну, окутуучу кадрларды даярдоону жана алардын квалификациясын жогорулатууну уюштуруу;
- логистика жана финансылоо.

Мектептер мамлекеттик стандарттын мазмунун жана нормаларын милдеттүү түрдө сактоо менен окуу пландарынын негизинде предметтик билим берүүнү жүргүзүшөт.

Кыргыз жараны граждандык идентификациясын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруунун алкагында мектептер “балалык” иденттүүлүктөн “чоңдорго” өтүүнү камсыз кылууга тийиш. Бул мамлекеттик билим берүү программаларынын жана стандарттарынын мазмунуна өзгөртүүлөрдү киргизүүнү жана жаңылоону, билим берүүнүн жаңы формаларын жана окуу-тарбия иштеринин ыкмаларын колдонуу зарылдыгын камтыйт.

Окутуунун процессинде мектеп мугалимдери төмөнкү милдеттерди чечиши керек:

- мекенге болгон сүйүү сезимин ойготуу, анын тарыхына болгон кызыгууну ойготуу, патриоттуулукка тарбиялоо;
- мектеп окуучуларынын укуктук маданиятын жана коомдук-саясий компетенттүүлүгүн калыптандыруу;
- кабыл алынган чечимдер үчүн жоопкерчилик концепциясын калыптандыруу, толеранттуу аң-сезимди тарбиялоо;
- мамлекеттик, расмий жана бир чет тилин билүү, ошондой эле баарлашуу жөндөмү;

- жалпы адамзаттык адеп-ахлак нормаларын жана баалуулуктарын өздөштүрүүнүн, адеп-ахлактык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун негизинде руханий-адептик өнүгүү;
- жигердүү турмуштук позицияны, өз алдынчалыкты жана мамлекеттин укуктук жана коомдук-саясий түзүлүшүнө ылайык аракеттенүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу.

Мына ушулардын бардыгында окуучулардын социализациясын уюштуруучу жана багыттоочу мугалимдердин ролу зор. Бир жагынан, алар өздөрү да кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын аң-сезимдүү түшүнүп кабыл алышса, экинчи жагынан мектеп окуучуларынын жарандык инсандыгын кесиптик ишмердүүлүгүнүн максаты жана натыйжасы катары калыптандырууга тийиш.

Жарандык инсандыкты калыптандырууда мектеп предметтеринин потенциалын пайдалануу жогорку класстын окуучуларында өзүн-өзү таануу, өзүн-өзү жөнгө салуу, баарлашуу, инсандар аралык жана топтор аралык өз ара аракеттенүү ж.б.у.с. Демек, мектепте билим берүү программаларын ишке ашырууда мугалимдердин мазмундук жана методикалык ишмердүүлүгү жаңы ыкмаларды жана окутуунун технологияларын колдонууга негизделиши керек.

Мугалимдер мектеп окуучуларында жарандык инсандыкты калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн объективдүү зарылдыгын дайыма эле адекваттуу баамдай беришпейт жана көбүнчө тарбия иштеринин заманбап методдору боюнча жетиштүү билимге ээ эмес. Ушуга байланыштуу окуу курстары жана семинарлар аркылуу мугалимдердин кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнүн маңызы жана мазмуну, мектептин окуу-тарбия процессинде калыптануу мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө билимдерин калыптандыруу зарыл.

«Кыргыз жараны» жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу, анын милдеттерин чечүү белгилүү бир деңгээлде мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин компетенттүүлүгүнө, билимине, жалпы маданиятына, жоопкерчилигине жана ишинин сапатына жараша болот.

Демек, дал ушул деңгээлде кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясат коомго, жарандардын акыл-эсине жана эркине эң натыйжалуу таасир этүүгө мүмкүнчүлүк алат.

Бардык кызматкерлер тарабынан Кыргыз Республикасынын жарандарынын мыйзамдуу укуктарын жана эркиндиктерин сактоо, кызматтык этика, калкка көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын камсыз кылуу мамлекеттик мекемелердин беделине олуттуу таасирин тийгизет. Кыргыз

жараны жарандык өзгөчөлүгүнө туура келген жүрүм-турум стереотиптери жөнөкөй жарандарда стандарттарды жана эркиндиктерди бекитет.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик жана муниципалдык кызмат жарандардын кызмат өтөөгө жана кесипкөйлүгүнүн негизинде карьералык өсүүгө бирдей мүмкүнчүлүктөргө негизделет.⁷⁵ Бирок мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер өздөрүнүн социалдык-профессионалдык иденттүүлүгүн түшүнүү менен бирге, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн маңызын жана маанисин да түшүнүшү керек. Ошол эле учурда кызматкерлер бул объективдүү муктаждыкты дайыма эле толук түшүнүшпөйт, алар жарандык өзгөчөлүктүн негизги категорияларын түшүнүшпөйт.

Демек, алардын кесиптик потенциалын жогорулатуу боюнча иш-чаралардын алкагында калк арасында кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө таасир этүүнүн ыкмаларын жана каражаттарын өздөштүрүү көндүмдөрүн өркүндөтүү, жарандык иденттүүлүктүн үлгүлөрүн көрсөтүү зарыл.

Жарандык бирдейликти өнүктүрүү боюнча мамлекеттик мекемелердин кызматкерлеринин потенциалын жогорулатуу боюнча чараларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда алардын социалдык-укуктук абалын эске алуу зарыл:

- мамлекеттик органдарда саясий же административдик кызматтарда иштеген жана мамлекеттик же муниципалдык кызматчы статусуна ээ болгондор (жетекчилердин жана адистердин кызматтарында);
- мамлекеттик жана муниципалдык мекеме-ишканаларда иштегендер (врачтар, мугалимдер, инженерлер ж.б.).

Ошону менен бирге деталдары башкаруучулук чечимдерди даярдоо жана кабыл алуу, ички функцияларды аткаруу менен байланышкан кызматкерлердин категорияларын жана жарандар менен түздөн-түз өз ара аракеттенүүнү, кабыл алууларды, текшерүүлөрдү жүргүзүүнү, кызмат көрсөтүүнү камсыз кылуучуларды айырмалоо зарыл.

Бирок мамлекеттик мекемелердин кадрлары ээлеген кызматына карабастан, Кыргыз жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясынын милдеттерин ишке ашыруунун натыйжалуулугу алардын кесиптик компетенциясына, билимине, жалпы маданиятына жана жоопкерчилигине, аң-сезимине жана жарандык иденттүүлүк идеяларын кабыл алуусуна жараша болот.

⁷⁵“Мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызмат жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 30-май2016.

4.3. Кыргыз жараны. Жарандык коом институттары жана алардын жарандык иденттүүлүктүн өнүгүшүндөгү ролу

Кыргыз элинин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу бир гана мамлекеттик институттар үчүн эмес, коомубуздун башка структуралары үчүн жана биринчи кезекте жарандык коом институттары үчүн маанилүү милдет.

Мурунку абзацта көрсөтүлгөндөй, жарандык коомдун институттары жарандык иденттүүлүк калыптанган жана өнүккөн чөйрөнү түзүүчү институттук механизмдин маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Жарандык коомдо коомдук коммуникациялардын жана социалдык байланыштардын, институттардын жана баалуулуктардын (материалдык, руханий, социалдык-саясий, улуттук) конкреттүү жыйындысын түшүнүү адат болуп саналат, алардын негизги субъекттери жарандык укуктары менен жарандык эмес жарандар болуп саналат. Атап айтсак, алар -саясий, өкмөттүк эмес уюмдар, коомдук бирикмелер, демилгелүү топтор, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ар кандай формалары. Жарандык коом – саясий турмуштун мамлекеттик эмес чөйрөсү; ылдыйдан демилгеленген жана түзүлгөн өзүн-өзү уюштуруучу структуралар.

Жарандык коом демократиялык-укуктук мамлекеттин маанилүү атрибуту гана болбостон, бийлик институттары менен өз ара аракеттенүүчү трансформациянын субъектиси катары да чыгат.⁷⁶ Демократиялык бийлик жарандык коомдун ишмердүүлүгүн координациялашы керек, бирок аныкташ керек эмес.

Заманбап жарандык коом – бул жарандардын жана бирикмелердин укуктарынын жана эркиндиктеринин көпчүлүгү ишке ашырылган социалдык чөйрө. Ал коомдун мүчөлөрүнүн түрдүү муктаждыктарын, кызыкчылыктарын жана баалуулуктарын билдирет.

Экинчи жагынан, жарандык коомдун өнүгүшү көбүнесе жарандардын өзүнүн ордун, ролун, статусун кандай түшүнүп, кандай баалаганынан көз каранды, мында инсан манипуляциянын объектиси эмес, коомдук ишмердүүлүктүн субъекти болуп саналат, анын ички баалуулугун, жарандык өзгөчөлүгүн ырастоо дүйнөгө өзүнүн мамилеси аркылуу ишке ашат. Жарандык коомдун калыптанышы коом мүчөлөрүнүн жарандык активдүүлүгүн жана жарандыкты калыптандыруу менен тыгыз байланышта.

Жарандык активдүүлүк – коомдук ишмердүүлүктүн формаларынын бири, анын негизги максаты коомдук маанилүү кызыкчылыктарды ишке ашыруу болуп саналат; жарандык коомдун субъектиси катары инсандын өзүн-өзү ишке ашыруунун жана өзүн-өзү активдүүлүгүнүн формасы болуп

⁷⁶Н.В. Павлова, Г.И. Степанов. Жарандык коомду түзүүнүн социалдык механизми катары жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы. <http://protestirui.ru/2012-12-21-17-01-44/111>

саналат. Ал адамдын коомдогу турмушка болгон көз караштарынын системаларынын бир түрү болгон жарандык позиция менен тыгыз байланышта.

Граждандык - инсандын коомдун саясий турмушуна анын аң-сезимдүү, эркин жана толук кандуу катышуучусу катары максаттуу түрдө катышуусун билдирген түшүнүк.⁷⁷ Ал ошондой эле адамдын коом алдындагы милдетин жана жоопкерчилигин сезүүсүнөн, өзүнүн укуктарын жана эркиндиктерин, башка жарандардын мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого даярдыгын сезген моралдык жана социалдык-психологиялык сапат болуп саналат.⁷⁸

Жарандык активдүүлүктүн жана жарандыкты көрсөтүүнүн формалары ар кандай болушу мүмкүн: шайлоо өнөктүгүнө катышуу, чогулуштар, конференциялар, митингдер, демонстрациялар, пикеттер, ишембиликтер ж.б.

Жарандык активдүүлүктү жана жарандыкты калыптандыруу процесси жарандык коом институту менен бийлик органдарынын ортосундагы кеңири өнөктөштүктү, жарандардын социалдык-экономикалык жана саясий процесстерге туруктуу катышуусунун белгилүү үлүшүн билдирет.

Демократиялык мамлекет өз жарандарынын кызыкчылыктарын жана керектөөлөрүн канааттандырууга чакырылган, ал үчүн мамлекеттин өзүнүн күчтөрү жана каражаттары менен гана канааттандырыла турган жарандардын кызыкчылыктары жөнүндө мамлекетке маалымат берүү зарыл. Ал эми бул жарандык коомдун институттары аркылуу иш алып барганда гана натыйжалуу болот. Ошол эле учурда кызыкчылыктарды жана керектөөлөрдү канааттандыруу көп учурда мамлекеттин кийлигишүүсүз, элдин өздөрүнүн кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн бириккен күчтөр тарабынан мүмкүн болот. Бул жарандык коомдун ичиндеги бирикмелердин эң маанилүү функциясы.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, жарандык коом коммерциялык жана коммерциялык эмес бирикмелерден жана бирикмелерден турат. Мындай уюмдар коммерциялык эмес уюмдар болуп саналган чарба жүргүзүүчү субъекттердин өздөрү (акционердик коомдор, жоопкерчилиги чектелген коомдор, башка чарба жүргүзүүчү субъекттер) жана алардын бирикмелери боло алышат, ошондуктан алардын алдына киреше алуу эмес, экономикалык кызыкчылыктарды коргоо милдети коюлат.

⁷⁷Бабосов, Е.М. Жарандык коом: концепциянын концептуализациясы // Жарандык коомду калыптандыруунун проблемалары жана келечеги: Эл аралык илимий-практикалык материалдар. конф., 20-21-май2010., Могилев, 2 белумде, Ч.И. – Могилев, 2010. – 12-б.

⁷⁸Социологиялык энциклопедия / Астында. ред. А.Н. Данилова. - Мн., Бел. en, 2003.

Демек, жарандык коомдун экономикалык чөйрөсүндө жеке адамдар жана мамлекеттик эмес ишканалар (өндүрүштүк, коммерциялык, финансылык, экономика ж.б.).

Жарандык коомдун социалдык чөйрөсү алардын социалдык-экономикалык укуктарын ишке ашыруу үчүн түзүлгөн жарандардын бирикмелерин: кесиптик бирликтерди, кайрымдуулук уюмдарын, өз ара жардам көрсөтүү коомдорун, майыптар коомдорун, эмгек жамааттарын ж.б.түзөт.

Жарандык коом институтунун жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына түздөн-түз байланыштуу эң маанилүү түрчөлөрү болуп адамдын алгачкы социалдашуусу ишке ашкан үй-бүлө институту саналат. Үй-бүлө коомдун жана мамлекеттин демографиялык саясатынын негизи жана демек, мамлекеттин жашоосунун ачкычы, бирок ошол эле учурда үй-бүлө адам өмүрүнүн көпчүлүк бөлүгүн өткөргөн мамилелер чөйрөсү болуп саналат. Үй-бүлө, анын максаттары, материалдык жыргалчылыктын даражасы, анын мүчөлөрүнүн руханий мамилелери көбүнчө адамдын жашоосун, анын коомдук ишмердүүлүгүн аныктайт, бүткүл жарандык коомдун ийгиликтерине жана жетишкендиктерине таасирин тийгизет.

Үй-бүлөнү коомдун болочок мүчөлөрүн тарбиялоо ишке ашкан, адамдын социалдык жүрүм-турумунун негиздери түптөлгөн алгачкы коомдук түзүлүш катары кароого болот.

Граждандык коомдун саясий чөйрөсүндө коомдук-саясий уюмдар жана кыймылдар, граждандардын коомдук ишмердигинин ар кандай формалары (митингдер, чогулуштар, демонстрациялар, иш таштоолор), мамлекеттик эмес массалык информация каражаттары сыяктуу институттар бар.

Бул багыттагы коомдук бирикмелердин ичинен саясий партиялар да айырмаланат. Жарандык коом көп партиялуу мамлекетте гана жашай алат. Саясий партиялар түзүлүшүнүн ыктыярдуу мүнөзүнө жана ишмердүүлүгүнүн мамлекеттик (саясий) бийликти уюштурууга жана иштөөсүнө тыгыз байланыштуу болгондугуна байланыштуу, адатта, жарандык коом деп аталат.

Көп партиялуу системада бийликте болбогон саясий партиялар гана жарандык коомдун катышуучуларынын критерийлерине толук жооп берет.

Кээ бир авторлор жарандык коомдун системасынын элементтеринин катарына жергиликтүү өз алдынча башкарууну кошот. Бул жергиликтүү жамааттын жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызыкчылыктарында жана өз жоопкерчилигинде чечүү жөндөмдүүлүгү катары түшүнүлөт. Ушундан улам жергиликтүү өз алдынча башкаруу мамлекеттик бийликтин институту болуп саналат, ал аркылуу жергиликтүү жамаат өзүн өзү

уюштуруунун жана жоопкерчиликтин принциптеринин негизинде жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүү боюнча түрдүү иш-чараларды жүзөгө ашырат. Булар биринчи кезекте жашаган жери боюнча коомдук өз алдынча башкаруунун ар кандай формаларын камтыйт (аймактык коомдук өз алдынча башкаруу).

Бирок жарандык коомдун негизги элементи, субъекти катары инсан, экинчи даражадагы адамдардын бирикмеси, жамаат (топ) деп таануу керек.

Жарандык коомдун руханий чөйрөсү ой-пикирин, сөз эркиндигин, өз оюн ачык айтуунун реалдуу мүмкүнчүлүгүн, чыгармачыл бирикмелердин өз алдынчалыгын жана көз карандысыздыгын камсыз кылуу максатында иштелип чыккан. Ал адамдардын турмуш образы, алардын адептуулук, чыгармачылык, рухий жактан кемелдениши менен тыгыз байланышта. Бул аймакта маданият ишмерлеринин коомдук бирикмелери, билим берүү, чыгармачылык союздар, кызыкчылык бирикмелери, диний уюмдар бар.

Бул процессте Кыргыз Республикасынын Конституциясы олуттуу роль ойнойт, деп айтылат ст. Анын ичинен 1 Кыргызстан светтик мамлекет. Эч бир дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары орнотулушу мүмкүн эмес (9-берене). Диний бирикмелер мамлекеттен бөлүнгөн жана мыйзам алдында бирдей.

статьясына ылайык. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 34-беренесине ылайык, ар бир адамга абийир эркиндиги, дин тутуу эркиндиги, анын ичинде ар кандай динди тутуу же башка динди тутуу же эч кимди тутпоо укугуна (мамлекет тарабынан мыйзамдык кепилдиктерди белгилөө аркылуу) кепилдик берилет. диний жана башка ишенимдерди тандоо, ээ болуу жана жайылтуу жана аларга ылайык иш-аракет кылуу.

Эч бир дин расмий же милдеттүү деп жарыяланбаган светтик мамлекетте жарандык коом эң ийгиликтүү түзүлөт. Диндерди жана диний культтарды мамлекеттен бөлүү ишеним маселелеринде мамлекеттин бейтараптыгын, мамлекеттик бийлик органдарынын диндердин жана диний культтардын иштерине кийлигишпөөсүн жана ошого жараша алардын мамлекеттин иштерине кийлигишпөөсүн камсыз кылат. мамлекет. Дин тутуу эркиндиги абийир эркиндигинин элементи катары адамдын каалаган динди тандоо жана тутуу укугун билдирет.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, жарандык коомдун маалымат системасы. Ал 20-кылымдын экинчи жарымында пайда болгон. маалымат коому деп аталган нерсенин калыптанышы менен бирге маалымат каражаттарынын жана алыскы аралыкка маалымат берүү каражаттарынын тез өнүгүшү. Интернет аркылуу маалыматтын киришинин ааламдашуусу жана белгилүү бир деңгээлде ар кандай мамлекеттердин жарандык коом

институттарынын чырмалуусу, алардын өз ара кириши жана өз ара таасири байкалууда.

Маалымат чөйрөсүндөгү жарандык коомдун субъекттери болуп мамлекеттик эмес жалпыга маалымдоо каражаттары саналат. Алардын мамлекеттеги жана жарандык коомдогу ролу өтө маанилүү. Жалпыга маалымдоо каражаттары жарандык коомдун “көзү жана кулагы”. Жалпыга маалымдоо каражаттары жарандык коомду бийликтин ишмердүүлүгү, инсандын жана коомдун укуктарын чектөө аракеттери, мамлекеттик кызматкерлердин мыйзамсыз аракеттери тууралуу маалымат берүүгө чакырышат.

Дал ушул көз карандысыз маалымат каражаттары аркылуу жарандык коом мамлекеттин ишмердүүлүгүнө көзөмөл жүргүзөт. Мына ошолор мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы “пикир байланышты” колдоп, бийликтин аракеттерине калктын мамилеси жана мамлекеттик жардамга муктаж болгон инсандардын жана алардын бирикмелеринин көйгөйлөрү тууралуу бийликке маалымат берип турушат.

Кыргызстанда жарандык коом менен мамлекеттин мамилеси саясий бийликти топтогон мамлекет жогору тургандай өнүккөн. Ошол эле учурда жарандык коом мамлекет эсептешпей турган эң чоң коомдук күч болуп саналат.

Жарандык коом жана мыйзамдуулук адам менен жарандын укуктарын камсыз кылуу функциясын өзүнө алышы керек, аны төмөнкүдөй бөлөт: мамлекет жарандын укуктарын (б.а. саясий жана экономикалык укуктарды), ал эми жарандык коом – адам укуктарын камсыздайт. укуктар (б.а. жеке жана коомдук укуктар).

Жарандык коомдун иштешинин маанилүү шарты жарандардын менталитетинде эркиндик сыяктуу баалуулуктун болушун болжолдойт. Жарандык коомго карата эркиндик деп жарандардын жеке жашоосуна мамлекеттин кийлигишпөөсү түшүнүлөт.

Эркиндиктин баалуулугу менен тыгыз байланышкан мыйзамды урматтоо принциби. Бир адамдын эркиндиги, өзүнөр билгендей, экинчи адамдын эркиндиги башталган жерде бүтөт. Мыйзам тарабынан колдоого алынбаган эркиндик – бул жарандык коомдун цивилизациялуу мамилелерине эмес, тескерисинче, “бардыгынын бардыгына каршы согушуна” түрткү берүүчү жол берүүчүлүк.

Жарандардын активдүү жарандык позициясы жарандык коомдун өнүгүшү үчүн зарыл. К.С. Гаджиев ушуга байланыштуу мындай деп белгиледи: «...жаран өз алдынча, өз алдынча аң-сезимдүү, укуктарга ээ жана

жоопкерчиликтүү коомдун индивидуалдуу мүчөсү катары пайда болгондо жарандык коомдун пайда болушу жөнүндө айтууга болот».⁷⁹

Бийлик өкүлдөрүн иш жүзүндө шайлоо, мамлекеттик органдардын ишинин ачык-айкындуулугу, бюджеттик каражаттардын жумшалышы, мамлекеттик органдардын айрым функцияларын коомдук уюмдарга өткөрүп берүү реалдуу турмуштагы жарандык коомдун далили.

Кээ бир авторлор жарандык коом – бул жарандардын демилгелеринин жыйындысы деп эсептешет, алар көйгөйлөрдү гана эмес, аларды чечүүнүн варианттарын да аткарышат.⁸⁰ Жарандык коомду адамдардын демилгелерин, таланттарын, мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу аркылуу көйгөйлөрдү чечүүнүн жолу катары да элестетүүгө болот - жеке мааниде, же жамааттар, ишканалар, коомдук уюмдар түрүндө. Жарандын, инсандын тубаса баалуулугун тааныганда гана коом жарандык болуп, мамлекет адамды ар тараптуу өнүктүрүүнүн каражатына айланган.

Жарандык коомдун системалык сапаттарын аныктоодогу мындай көп түрдүүлүк демократиялык структуралардын абсолютизм менен узакка созулган күрөшүндө жана укуктук мамлекетти орнотууда акырындык менен бекемделиши менен түшүндүрүлөт. Жарандык коом – демократиялык мамлекеттин эң маанилүү компоненти. Жарандык коомдун өнүгүү деңгээли демократиянын өнүгүү деңгээлин чагылдырат. Демократиянын өнүгүү деңгээли жарандык коомдун канчалык деңгээлде өнүккөндүгүнө, ал эми демократиялык процесстин туруктуулугу саясий институттар жарандык коомдун муктаждыктарын канчалык деңгээлде чагылдырып, өлкөдө болуп жаткан процесстерге өз убагында жооп береринен көз каранды.

Жогоруда айтылгандарды жалпылап, жарандык коом жарандардын өз укуктарын жана эркиндиктерин жүзөгө ашыруусунан келип чыккан жана алкактардан тышкаркы инсандар менен алардын бирикмелеринин ортосундагы коомдук мамилелердин (экономикалык, социалдык, маданий, моралдык, руханий, корпоративдик, диний) жыйындысы катары аныктама берсе болот. саясий (мамлекеттик) жана жеке (жеке) мамилелердин.

Жарандык коомдун институттары өнүккөн структурасы менен мүнөздөлөт. Бул система төмөнкү компоненттерди камтыйт:

- 1) гуманитардык (эркин инсандар);
- 2) социалдык (социалдык топтор, катмарлар, таптар);

⁷⁹Гаджиев, К.С. Жарандык коом концепциясы: идеологиялык башаты жана калыптануусунун негизги этаптары / К.С. Гаджиев // Философия суроолору. -2004. -#6. -С.19-36.

⁸⁰Бабосов, Е.М. Жарандык коом: концепциянын концептуализациясы // Жарандык коомду калыптандыруунун проблемалары жана келечеги: Эл аралык илимий-практикалык материалдар. конф., 20-21-май2010., Могилев, 2 белумде, Ч.И. – Могилев, 2010. – 12-б.

- 3) экономикалык (менчиктин, өндүрүштүн, алмашуунун, керектөөнүн ж.б. формалары жана мамилелери);
- 4) рухий (илим, билим, маданият, дин ж.б.);
- 5) маалыматтык (ЖМК, коомдук пикир ж.б.);
- 6) аймактык-административдик (жергиликтүү өз алдынча башкаруу);
- 7) уюштуруучулук (коомдук бирикмелердин ар кандай формалары).

Муну эске алуу менен жарандык коом социалдык институт катары да түрчөлөрдөн турат. Алар коомдук турмуштун түрдүү тармактарында: билим берүү, маданият, спорт, массалык маалымат каражаттары, дин ж.

Борбордук Азия чөлкөмүндөгү мамлекеттердин ичинен Кыргызстан жарандык коом салыштырмалуу өнүккөн өлкө катары эсептелет.

Азыркы Кыргызстандагы жарандык коомдун реалдуулуктары кандай?

Кыргызстандагы жарандык коомдун структурасы тарабынан көрсөтүлгөн⁸¹:

1. Бизнес коомчулугу.
2. Бейөкмөт уюмдар – бейөкмөт уюмдар.
3. Саясий партиялар, коомдук-саясий кыймылдар.
4. Жарандардын кесиптик, чыгармачыл, аялдар, жаштар, спорттук, диний, этникалык бирикмелери.
5. Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери.
6. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, аймактык коомдук өз алдынча башкаруу (микрорайондук кеңештер, кварталдык комитеттер ж.б.).
7. Жергиликтүү жамааттардын салттуу түзүмдөрү (жамааттар, махаллалар, аксакалдар кеңештери жана соттору, курултайлар ж.б.).

ЭкКыргыз Республикасында жарандык коомдун экономикалык негизин ар кандай менчиктин түрлөрү жана жөнгө салынуучу рынок мамилелери бар көп тармактуу экономика түзөт. Өлкө экономикасынын маанилүү компоненти болуп чакан жана орто бизнес саналат.

Улуттук статистикалык комитеттин маалыматы боюнча ИДПда кичи жана орто бизнестин кошумча наркынын үлүшү 39,5%ды, иштеп жаткан чакан жана орто ишканалардын жалпы саны 10,5 миңди, чакан жана орто бизнесте иштегендердин саны ишканалардын көлөмү 458,7 миң адамды түзөт, бул ишке орношкон эмгекке жарамдуу калктын жалпы санынын 20%ын түзөт.

Ошентип, чакан жана орто бизнес жарандык коомдун социалдык негизи

⁸¹Кыргыз Республикасындагы жарандык коомго кыскача баяндама [Электрондук ресурс]. URL: <https://www.adb>.

болгон орто таптын калыптанышына шарт түзөт.

Заманбап жарандык коомдун түзүмүндө алдыңкы орунду бейөкмөт уюмдар (ӨЭУ) же жарандык сектор ээлейт.

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда ар кандай маалымат боюнча 10 миңден 16 миңге чейин бейөкмөт уюмдар бар. Бирок, иш жүзүндө иштеп жаткан - 600-700 ашык эмес. КЭУлардын ишинин негизги багыттары болуп төмөнкүлөр саналат:

- социалдык - жакырчылыкка каршы күрөшүү, социалдык коргоо, калктын социалдык жактан аялуу катмарына жардам көрсөтүү (43%);
- адам укуктары мен активдүүмүн (42%);
- сакчылар жана ден соолук (25%);
- жарандык электрондук билим берүү (22%);
- жыныс көйгөйлөр (17%);
- экология (15%);
- БӨУ/КЭУларды колдоо (11%)⁸².

Кыргызстандын алдыңкы бейөкмөт уюмдарынын арасында: Кыргызстан элдеринин ассамблеясы, жарандык коомду колдоо борборлорунун ассоциациясы, бейөкмөт жана бейөкмөт уюмдар ассоциациясы, Кыргызстан аялдар конгресси, «Демократия жана жарандык коом үчүн коалициясы», «Интербилим» борбору, Ассоциациясы бар. Кыргызстандын кризистик борборлорунун ж.б.

Таки Ошентип, каржылык-техникалык базаны, ошондой эле мамлекеттин жардамы менен камсыз кылууга жетишкен донордук уюмдардын аракетинин жана колдоосунун аркасында республикада республикалык деңгээлде да, жергиликтүү жамааттардын деңгээлинде да көптөгөн коомдук уюмдар пайда болду. .

Бирок Көптөгөн эксперттердин айтымында, жарандык коомдун калыптанышынын азыркы этабында Кыргызстанда бейөкмөт сектордун абалы бир аз начарлап кеткен. Ошентип, АКШнын Эл аралык өнүктүрүү агенттигинин маалыматы боюнча, Кыргызстандагы жарандык коом уюмдарынын туруктуулук индекси. 4.1 болгон.

Шаршемби жана жарандык коом уюмдарынын туруктуулук индексинин начарлашынын негизги себептери катары талдоочулар парламенттин жана мамлекеттик органдардын жарандык коом уюмдарына болгон кысымын, жарандык коом уюмдарын эл аралык донорлор тарабынан каржылоонун олуттуу кыскарышын белгилешет. мамлекет тарабынан убакыттын төмөн каржылык колдоосу жана жагымсыз салык саясаты, ошондой эле укуктук

⁸²Кыргыз Республикасындагы жарандык коомго кыскача баяндама [Электрондук ресурс]. URL: <https://www.adb>.

чөйрөнүн начарлашы.

ПерҮчүнчү сектор менен бийликтин ортосундагы өз ара аракеттенүүдөгү жогорудагы көйгөйлөр Кыргызстан үчүн гана мүнөздүү эмес экенин белгилейбиз. Алар бардык постсоветтик мамлекеттерде бар. Ошого карабастан, бейөкмөт уюмдар бүгүнкү күндө Кыргызстандагы жарандык коомдун эң активдүү актерлору бойдон калууда.

Чыныгы жарандык коом коомдун көп партиялуу саясий түзүлүшүнө негизделген. Жарандык коомдун да, саясий системанын да маанилүү элементи катары партиялар мамлекет менен коомдун ортосунда ортомчу ролду ойнойт.

Бул жерде жарандык коомдун системасына бийликтеги партиялар болуп саналбаган, башкача айтканда, мамлекеттик башкаруунун башында турбаган партиялар гана кирет деп эскертип коюу зарыл.

Кыргызстанда партиялык курулуш процесси андан кийин башталган 1991 г., башына кайтуу 1994 г. башында 8 саясий партия болгон 1999. Буга чейин Кыргызстандын саясий аренасында 18 саясий партия активдүү болгон. Парламенттик шайлоо алдында 2010 г. 100дөн бир аз ашык саясий партиялар каттоодон өткөн. Декабрга карата 2016 г. Кыргызстанда 223 саясий партия расмий каттоодон өткөн⁸³.

Көрүнүп тургандай, саясий партияларды түзүүнүн “толкундары” шайлоо өнөктүктөрүнө байланып жатат. Тилекке каршы, саясий партияларды түзүүнүн эң маанилүү мотиви катары айтылган «милдеттүүлүк» экенин моюнга алуу керек.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын редакциясы жыйырма 10 г. Кыргызстанды парламенттик республика деп жарыялады. парламенттик шайлоодо 2010 г. Бийликке 5 саясий партия келсе, 2016-жылы КР Жогорку Кеңешине шайлоодо 6 партия өткөн.

Жалпы өлкөдө, ошондой эле парламентте саясий партиялардын көп болушу Кыргызстандагы партиялык системанын бытырандылыгынан кабар берет. Бул бир жагынан өлкөнүн коомдук-саясий турмушунда демократиянын элементтеринин бар экендигин, экинчи жагынан тараптардын орток пикирге келүүдөгү кыйынчылыктарды, демек, саясий процесстин туруктуулугун көрсөтүп турат.

кемчиликсиз Жыйырма беш жылдык тарыхка карабастан Кыргызстанда партиялык система дагы эле өтө начар өнүккөндүгү айдан ачык. Бул, биринчиден, саясий партиялардын социалдык базасынын алсыздыгы менен (бир дагы партия шайлоочулардын түзүлгөн чөйрөсүнүн туруктуу жана

⁸³Кыргызстандын саясий партиялары [Электрондук ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Political_parties_of_Kyrgyzstan

ырааттуу колдоосуна ээ эмес, тескерисинче, көптөгөн партиялар өз электоратынын ишенимин жоготуп баратат); экинчиден, көпчүлүк партиялардын шайлоолор аралыгындагы пассивдүүлүгү; үчүнчүдөн, саясий программалардын бүдөмүктүүлүгү, «бүдүрүк», декларативдүүлүгү; төртүнчүдөн, партиялардын жеке курамынын туруксуздугу, тигил же бул партиянын жактоочулары кырдаалга жараша экинчисине оңой эле өтүп кете алышат.

Бирок, адилеттүүлүккө таазим этип, 2010-жылдын 10-октябрында өткөн парламенттик шайлоодон кийин, саясий партиялардын толук кандуу саясий институт катары ролу жогорулаганын белгилей кетүү керек. Бүгүнкү күндө саясий партиялар “партиялык” парламент аркылуу мамлекеттик башкарууга чындап киришти. Саясий атаандаштык пайда болду, партиялык негизде фракциялар түзүлдү. Фракциялар жана партиялар саясий турмушка катышуунун куралдарына ээ болушту (өкмөттү, бийликти түзүү, мыйзам чыгаруу процесси, Өкмөттүн ишин көзөмөлдөө). Коомду саясий структуралаштыруу, трайбализмди жана регионализмди четке кагуу, коомду жеке адамдардын авторитетин эмес, партиялык программалардын жана идеялардын негизинде бириктирүү мүмкүнчүлүгү бар болчу. Демек, саясий партиялар жана алардын лидерлери колдо болгон мүмкүнчүлүктөрдү канчалык деңгээлде адекваттуу пайдаланып жаткандыгы жөнүндө, Жарандардын өндүрүш жана башка мамилелер чөйрөсүндөгү керектөөлөрүн ишке ашыруучу жарандык коомдун элементтеринин бири профсоюздар болуп саналат. Алар эмгекчилердин жеке жана коллективдүү социалдык, эмгектик, профессионалдык жана экономикалык укуктарын жана таламдарын көрсөтүүгө жана коргоого чакырылган.

Эгерде СССРде бардык профсоюздук органдар жогору жактан бекитилген генеральный схемалар, стандарттар, инструкциялар, структуралар жана мамлекеттер боюнча иштесе, азыркы профсоюздар өздөрүнүн ишинде мамлекеттик башкаруу органдарынан, чарбалык органдардан, саясий жана башка коомдук уюмдардан формалдуу түрдө көз каранды эмес болуп саналышат. Жоопкерчиликти жана алардан көз каранды эмес жана алар менен социалдык өнөктөштүк, диалог жана кызматташтык мамилелеринде болушат.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын профсоюздары төмөндөгүдөй функцияларды аткарууга чакырылган:

- коргоочу ("профсоюз - ишкерлер" мамилеси);
- өкүл («профсоюз – мамлекеттик» мамилелери);
- экономикалык - өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу жөнүндө камкордук көрүү.

Кыргыз Республикасынын 20 тармактык комитеттеринен турган профсоюздар федерациясынын бирдиктүү Кеңешине бириккен. Статистикалык маалыматтарга ылайык, 1990-2013-жылдар аралыгында профсоюздардын саны кыйла кыскарган. Маселен, жалпысынан Кыргызстан профсоюздар федерациясынын маалыматы боюнча республика боюнча 1990-жылы 1604678 профсоюз мүчөсү болсо, 2013-жылы профсоюздун мүчөлөрүнүн саны 704093 адамды түзгөн.

Мунун себептери барбы? Биринчиден, экономикалык каатчылык өндүрүштүн кескин кыскарышына алып келди, ошого жараша ишканалардын жана мекемелердин саны ар биринин профсоюздук бирикмеси болгон. Экинчиден, бүгүнкү күндө көптөгөн профсоюздук комитеттер экономикада өнүгүп жаткан кырдаалда өздөрүн алсыз сезип, менчиктештирүү процессинде өз ордун таппай, эмгек акы менен товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн бааларынын ортосундагы дайыма өсүп жаткан карама-каршылыкка, эмгек шарттарынын начарлашына, эмгек шарттарынын бузулушуна туруштук бере албай жатышат. Нормалары менен жумуш убакыты эле көбөйүп, инфраструктуранын төмөндөшү таасир этти. Мындан тышкары, формалдуу өз алдынчалыкка жана автономияга карабастан, бүгүнкү күндө да мамлекет профсоюздарды алсыратууга, алардын ишмердүүлүгүн жана таасирин чектөөгө аракет кылууда.

Мында ишканалардын администрациясынын диктаты күчөтүлүүдө. Иш берүүчү тарабынан профсоюз уюмунун талаптарын тоготпоо, аны сыйлабоо уламдан-улам байкалууда. Натыйжада профсоюздук комитеттердин бедели түшүп, эл профсоюздун күчүнө жана мүмкүнчүлүктөрүнө ишенбей калат.

Үчүнчүдөн, чарбаларды түзүү, приватташтыруу, эмгекчилердин бир кыйла бөлүгүнүн жекече эмгек ишине өтүшү экономиканын мамлекеттик эмес секторунун кеңейишине алып келүүдө, аларда эреже катары өзүнүн профсоюздук уюмдары жок.

Мына ушул факторлордун бардыгы профсоюздук уюмдардын үлүшүнүн төмөндөшүнө жана жарандык коомдун турмушунда алардын ролунун төмөндөшүнө алып келүүдө.

Жогорудагы бардык жагдайларга карабастан, профсоюздар бүгүнкү күндүн жаңы реалдуулугунда граждандык коомдун турмушунда өздөрүнүн ролун жогорулатуу үчүн бардык каражаттарды жана методдорду колдонууга аракеттенип жатышат. Азыркы шарттарда профсоюздар граждандардын мамлекет жана «жаңы» иш берүүчүлөр алдында кызыкчылыктарын коргогон жарандык коомдун дээрлик бирден-бир институтуна айланууда.

Бүгүнкү күндө Кыргызстандын профсоюздары калктын аярлуу катмарынын көп балалуу үй-бүлөлөрдүн жөлөкпулдарды жана

гуманитардык жардамдарды алуу таламдарын коргоп, согуштун жана эмгектин ардагерлерине өз каражаттарынын эсебинен эс алуу үйлөрүнө жана санаторийлерге бекер жолдомолор менен камсыз кылууда. Бир сөз менен айтканда, алар жарандык коомдун маанилүү курамдык бөлүгү катары өз ишмердүүлүгүн активдештирүү үчүн бардык күчү менен аракет кылып жатышат.

Кыргызстандагы жарандык коомдун жаңы институту мамлекеттик органдардын алдындагы Коомдук кеңештер болуп саналат. Коомдук кеңештерди түзүү идеясы 2010-жылы сентябрда Р.Отунбаева КР Президенти болуп турганда эле Мамлекеттик органдардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана коррупцияны азайтуу максатында 10 пилоттук мамлекеттик органда Коомдук байкоочу кеңештер түзүлгөн. Кийинчерээк алар дээрлик бардык мамлекеттик органдарда пайда болгон. 2014-жылы майда алар мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери деп аталды.

2016-жылы 36 мамлекеттик органда мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери иштеген. Мыйзамга ылайык: «Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери – министрликтер, мамлекеттик комитеттер жана административдик ведомстволор менен өз ара аракеттенүү жана кызматташуу үчүн жарандык коомдун өкүлдөрүнөн коомдук башталышта түзүлгөн консультативдик-байкоочу органдар. Ошондой эле мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери мыйзамда белгиленген тартипте бул мамлекеттик органдардын ишине коомдук мониторингди жүзөгө ашырат жана өз ишин алардан көз карандысыз, ачык жана коомдун кызыкчылыгында жүзөгө ашырат»⁸⁴.

Идея боюнча, мамлекеттик органдардын Коомдук кеңештери мамлекет менен жарандык коомдун кыйла эффективдүү жана конструктивдүү өз ара аракеттенүүсүнүн инструменти болуп калышы керек болчу, бирок иш жүзүндө бул дайыма эле боло бербейт.

Мамлекеттик органдардын Коомдук кеңештери өз ишинде институционалдык, функционалдык жана уюштуруучулук мүнөздөгү айрым көйгөйлөргө туш болушту, алар коюлган максаттарга толук жетүүгө мүмкүндүк бербейт. Бул маселелерди чечүү мамлекеттик органдардын Коомдук кеңештеринен жана жалпы жарандык коомдон да, мамлекеттик башкаруу органдарынан да көз каранды. Бирок Кыргызстанда мамлекеттик органдардын коомдук кеңештеринин болушу активдүү жарандык коомдун бар экендигинин дагы бир далили.

⁸⁴«Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 24.05.2014-ж., № 74

Ааламдашуу шартында салттуу коомдун баалуулуктарын жана принциптерин кайра жаратуу өзгөчө мааниге ээ, алардын көбү жалпы универсалдуу. Албетте, салттуу кыргыз коомунун негизин түзгөн уруулук өзүн-өзү уюштуруу – бул эки ача көрүнүш. Бир жагынан уруучулук мамилелердин жанданышы трайбализмге, кланчылыкка, регионализмге алып келип, акырында коомдогу чыр-чатактар, туруксуздук күчөгөн.⁸⁵ Башка жагынан алып караганда, алар бир кыйла оң потенциалга ээ.

Жарандык коом татаал социалдык-маданий формация болуп, формалдуу түрдө уюшулган коомдук түзүлүштөрдү, мамилелерди жана мамилелерди гана эмес, формалдуу эмес түзүлүштөрдү да камтыйт. Кыргызстанда жергиликтүү жамааттардын салттуу түзүмдөрү (жамааттар, аксакалдар кеңештери жана соттору, курултайлар ж.б.) мындай формалдуу эмес өзүн-өзү уюштуруучу социалдык институттар катары иштешет.

Акыркы жылдарда алар «социалдык, укуктук, руханий мамилелерди жөнгө салуу, ошондой эле үрп-адаттарды жана каада-салттарды сактоо боюнча көп функцияларды» аткарып, Кыргызстандын жарандык коомунун активдүү субъекттери катары көбүрөөк чыгышууда.⁸⁶ Кошумчалай кетсек, “жанданган жамааттар социалдык капиталды алып жүрүүчүлөр жана жергиликтүү саясатчылар менен бул саясатчылар кам көрүүгө чакырылгандардын ортосунда ортомчулар катары барган сайын маанилүү жана активдүү роль ойноп жатышат”.⁸⁷

Кыргызстандын жарандык коомунун институттары Кыргыз Жаранынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууга реалдуу салым кошууга жөндөмдүү, ар түрдүү, аларды ишмердүүлүгүнүн көлөмү жана өзгөчөлүктөрү боюнча түрлөрүн төмөндөгүлөргө бөлүүгө болот:

- а) квалификациялуу юридикалык жардам чөйрөсүндөгү жарандык коомдун институттары - адвокатура, адвокаттардын коомдук бирикмелери, нотариустар;
- б) саясий чөйрөдөгү жарандык коомдун институттары - саясий партиялар жана бирикмелер;
- в) социалдык-экономикалык жана маданий чөйрөлөрдөгү жарандык коомдун институттары: коммерциялык эмес коомдук уюмдар (КЭУ), коомдук

⁸⁵Бектанова А.К. Кыргызстандагы социалдык-маданий трансформация жана жарандык коом // Тарыхый, философиялык, саясий жана юридикалык илимдер, маданият таануу жана искусство тарыхы. Теориянын жана практиканын суроолору. Тамбов: Диплом, 2016. №3 (65). 1-бөлүк. S. 34-37.

⁸⁶Байматов Б. Кыргызстандагы жарандык коомдун өзгөчө локалдык аспектиери: социалдык-географиялык перифериядан көз караш // Борбордук Азия жана Кавказ. 2006. № 4 (46). 17—30-бб.

⁸⁷Ошол эле жерде, с. отуз

кыймылдар, коомдук фонддор, мекемелер, кесиптик бирликтер; диний уюмдар жана конфессиялар;

г) көз карандысыз маалымат каражаттары.

Жарандык коом институттарынын «Кыргыз Жаранынын» жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясын ишке ашырууга кошкон салымынын мисалы катары Кыргызстан элдеринин ассамблеясынын (АКА) ишмердүүлүгүнө токтоло кетели. Бул коомдук уюм коммерциялык эмес уюмдун статусуна ылайык келген юридикалык жактардын бирикмеси (КЭУ)⁸⁸.

Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүдө АНКнын ролу ар түрдүү этностордун өкүлдөрүнүн укуктарын ишке ашыруу үчүн институционалдык мүмкүнчүлүктөрдү түзүү менен чагылдырылган.

Белгилей кетсек, Ассамблеянын аталышында “эл” деген сөз жеке мааниде колдонулуп, анын биримдигин жана жалпы жарандык иденттүүлүктүн артыкчылыкттуулугун, түрдүү жамааттардын этномаданий өзгөчөлүктөрүн таанууну билдирет.

АНК 1994-жылы КМШда биринчи жолу ар кыл этникалык жамааттардын улуттук-маданий борборлорун бириктирген мекеме катары түзүлгөн. Анын негизги максаты жарандык тынчтыкты, улуттар аралык ынтымакты, Кыргызстан элинин биримдигин жана өлкөдөгү стабилдүүлүктү бекемдөө болуп саналат.

Эл каттоонун маалыматы боюнча өлкөдө 154 этностун өкүлдөрү жашайт, бул өлкөнүн калкынын 34,2% түзөт. Бул фактор АНКга салмакты да, жигердүүлүктү да берет.

АНКнын жумушчу органдары болуп Кеңеш жана Президиум саналат. Ассамблея этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө кеңеш берүүчү функцияларды Ассамблеянын Кеңеши аркылуу ишке ашырат, анын курамына ар кыл бийлик бутактарынын өкүлдөрү жана улуттук маданий борборлордун жетекчилери кирет.

Райондук борборлордо Ассамблеянын бөлүмдөрү бар. КНК өзүнүн жер-жерлердеги бөлүмдөрү аркылуу кырдаалды талдоо жана этностор аралык чыңалууга жол бербөө жана жалпы жарандык позицияны калыптандыруу боюнча чараларды көрүү максатында мамлекеттик органдарга жана этностук жамааттарга усулдук, практикалык жардам көрсөтөт.

АНКга мүчө болгон маданий борборлор алардын диаспораларын колдоо, алардын маданиятын, тилин жана каада-салтын сактоо менен алектенет.

⁸⁸ www.assembly.kg

Кыргызстан элинин ассамблеясынын маданий саясатынын максаттарынын бири – инсандын өнүгүүсүнө жана өзүн-өзү ишке ашыруусуна көмөктөшүү, бардык этностордун нукура маданиятын сактоо, жаштарды кыргыз патриотизминин жана жогорку руханий жана адеп-ахлактык деңгээли жана өлкөнүн тагдыры үчүн жоопкерчилик менен жалпы адамзаттык баалуулуктардын духунда тарбиялоо.

АНКнын курамына кирген дээрлик бардык этникалык уюмдардын өздөрүнүн көркөм чыгармачылык топтору бар. УТРК каналында 8 этностук уюмдун өз радиоберүүлөрү бар, алар жума сайын өз эне тилинде чыгарылат.

АНКнын ишмердүүлүгүндөгү маанилүү багыттардын бири билим берүү болуп саналат. Анын маңызы жаштарды жаңы шарттарга социалдаштыруу жана адаптациялоо, Кыргызстан элинин негизги руханий жана маданий баалуулуктарын сактоо жана жаш муундарга өткөрүп берүү болуп саналат. Кыргызстандын 49 орто мектебинде 15 этностук уюм өздөрүнүн жекшембилик класстарын жана эне тил курстарын түзүштү. Маселен, 100дөн ашык мектепте өзбек тили, алты мектепте тажик тили мамлекеттик негизде окутулат.

Экономикалык чөйрөдө КНК жана этникалык уюмдар кыргыз элин он миндеген жумуш орундары менен камсыз кылган инвестицияларды тартууга катышып, экономиканын өнүгүшүнө чоң салым кошууда.

Мисалы, белгилүү “Яшар”, “Интергласс”, “Жал-Артис”, “Агромет”, “Ошкрастекс”, “Автомашрадиатор” биргелешкен ишканалары, Таза энергетиканы өнүктүрүү боюнча Германия инвестициялык фонду, “Газпромнефть-Азия”, “Орловский Майнинг” – байытуу комбинаты ж.б.

Саясий партиялар менен бирдикте АНК бардык деңгээлдеги республиканын мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлик органдарына этникалык кадрларды тартуу боюнча иштерди жүргүзүүдө.

«Ассамблеянын ишинин аркасында Кыргызстанда улуттар аралык ынтымактын жана башка өлкөлөр үчүн тынчтыктын үлгүсү боло ала турган гармониялуу коомду курууга бардык мүмкүнчүлүктөр бар», - деди ЕККУнун улуттук азчылыктар боюнча Жогорку комиссары Макс Ван дер Стоэл.

Ошентип, Кыргызстандагы жарандык коом биздин коомдогу социалдык турмуштун реалдуу формасы болуп калды. Албетте, жарандык коомдун институттарын практикалык жактан калыптандыруу идеалдан али бир топ алыс, бирок чыныгы жарандык коомду калыптандыруу үчүн негиздер түптөлүп бүттү.

Мындан сырткары, жаңы мамлекеттүүлүктү калыптандыруу жана толук кандуу жарандык коомду - социалдык-саясий процесстердин негизги субъектилерин калыптандыруу көбүнесе алардын ийгиликтүү иштешине

жана өз ара аракеттенүүсүнө жараша болот.

4-баптын корутундусу

1. Институционалдык мамиленин көз карашынан алганда, кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн өнүгүшүн жана калыптанышын Кыргыз Республикасынын жараны катары гана эмес, ошондой эле анын мүчөсү катары кабыл алган жана жарандык коомдун позициялаган инсандык сапаттардын динамикалык системасы катары кароого болот.
2. Мамлекет жарандын укугун, ал эми жарандык коом адам укуктарын камсыздайт. Эки учурда тең инсандын укуктары, биринчисинде – анын өзүнчө адам катары жашоого, эркиндикке, бакытка умтулууга ж.б.у.с укуктары жөнүндө, экинчисинде – анын саясий укуктары жөнүндө. Бул позициялардан көрүнүп тургандай, укуктук мамлекеттин болушунун негизги шарты – инсан, анын өзүн-өзү ишке ашыруу укугу.
3. Кыргыз жараны идеалдуу түрдө биздин өлкөдө болуп жаткан өзүн-өзү өзгөртүүнүн жана коомдук кайра куруулардын автору жана демилгечиси, өз эркиндигин кантип тескегенди билген жана башка адамдар менен болгон окуяларга карата өзүнүн чечимдери үчүн жоопкерчиликтүү боло билген адам.
4. Кыргызстан болгусу келген демократиялык жана укуктук коомдо анын жарандары жөнөкөй “тиштер” эмес, жоопкерчиликтүү инсандар, социалдык нормаларда, анын ичинде укуктук ченемдерде каралган өз жөндөмдүүлүктөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашырган субъектилер болушу керек.
5. Кыргыз Республикасынын Президентине өкмөттү башкарган эң жогорку кызмат адамы, Конституциянын, адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктеринин гаранты катары Кыргыз Республикасынын жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясын ишке ашырууну уюштуруу боюнча кеңири ыйгарым укуктар берилген. Кыргыз жараны.
6. Кыргыз Республикасынын жарандык инсандыгын өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруу үчүн КР ЖК «Кыргыз Жараны» интеллектуалдык жактан активдүү, жогорку адептүү, көп тармактуу, кесипкөй даяр инсанды калыптандыруу үчүн зарыл болгон укуктук шарттарды түзөт.
7. Министрлер Кабинетинин жана аткаруу бийлигинин башка органдарынын практикалык иши мамлекеттин экономикалык, агрардык, социалдык, энергетикалык жана башка саясатын ишке ашыруу милдети менен катар чараларды иштеп чыгууну жана жарандык иденттүүлүк саясатын ишке ашырууну уюштурууну камтыйт.

8. Кыргыз жараны жарандык инсандыгын калыптандыруу үчүн адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын жана башка ченемдик -укуктук актыларынын так жана бирдей аткарылышын камсыз кылуу маанилүү, аларды ишке ашырууга көмөктөшөт. Прокуратуранын жана Омбудсмендин (Акыйкатчынын) ишмердүүлүгү боюнча.
9. Мыйзам коомдук мамилелердин жана адамдын жүрүм-турумунун эң эффективдүү жөнгө салуучусу болуп саналат. Ал адамдын жана коомдун кызыкчылыктарын билдирет жана жалпы коомдук мааниге ээ жана укуктук ченемдерге расмий маани берет.
- 10.Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн Концепциясын ишке ашырууга түздөн-түз таасир этүүчү мамлекет институттарынын ишинин маанилүү аспекти болуп алардын кадрдык өлчөмү саналат.
- 11.Жарандык коом уюмдары мамлекет үчүн коомдун абалы, анын таламдары, маанайы, бийликке болгон мамилеси тууралуу маалыматтын маанилүү булагы болуп саналат.
- 12.Жарандык коомдун өзгөчөлүгү - бул анын институттарына мүнөздүү болгон жеке кызыкчылык, ал инсандардын социалдык-экономикалык активдүүлүгүн, алардын өз укуктарын жана кызыкчылыктарын аңдоосун өнүктүрүп, жарандык коомдун өнүгүшүнүн, коомдун жана коомдун прогрессинин кыймылдаткыч күчү болуп саналат.
- 13.Жарандык коомдун институттары ар түрдүү, алар ишинин көлөмүнө жана өзгөчөлүгүнө жараша бөлүнөт.
- 14.«Кыргыз жараны» жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясынын милдеттерин чечүүгө жигердүү катышып, Кыргыз Республикасынын жарандык коомунун алдыңкы уюмдарынын бири Кыргызстан элдеринин ассамблеясы болуп саналат. Анын ролу ар түрдүү этностордун өкүлдөрүнүн укуктарын ишке ашыруу үчүн институционалдык мүмкүнчүлүктөрдү түзүүдө көрсөтүлөт.

Жаңы терминдер жана түшүнүктөр

Жаран	институттук мамиле
Жарандык коом	Инсандык
Институт	Социализация
институтташтыруу	Жеке
баалуулуктар	маданият
Жергиликтүү маанидеги маселелер	Омбудсмен (Акыйкатчы)

Мамлекеттик кызматтар	Активдүү жашоо позициясы
Ааламдашуу	Программа
Патриотизм	жарандык
Саясий система	Саясий маданият
Коомдук активдүүлүк	баалуулуктар
Аймактык коомдук өз алдынча башкаруу	Өткөрүлгөн мамлекеттик ыйгарым укуктар
Нарк	Жарандык сектор
Модернизация	клан
Жарандык активдүүлүк	жарандык
Маалыматтык коом	Өкмөттүк эмес уюмдар
салттуу коом	трайбализм
диаспора	Жамаат

Контролдук суроолор жана тапшырмалар

1. Социалдык институт деген эмне, анын өзгөчөлүктөрү кандай?
2. Жарандык коом деген эмне?
3. Ал мамлекеттик мекемелерден эмнеси менен айырмаланат?
4. Жарандык коомду эмне түзөт?
5. “Жарандык” жана “Жарандык иденттүүлүк” түшүнүктөрү бирдейби?
6. Кайсы мекеменин долбоору (документ, демилге, сунуш): Мамлекет – Жаран – Жарандык Коом Кыргыз Жаранынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясы болуп саналат? Анын негизги бенефициары/бенефициары ким?
7. Өлкөбүздүн мамлекетинин эң аз дегенде 10 институтун тизмектеп, Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүк өнүктүрүү концепциясын ишке ашырууга кайсы мекеме түздөн-түз байланыштуу экендигин белгиле?
8. Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда жана өнүктүрүүдө КР Президенти кандай роль ойнойт?
9. Кыргыз Республикасынын Президентинин кайсы программалык баяндамаларында жана жарлыктарында Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктүн өнүгүүсүнүн негизги контурлары көрсөтүлгөн?
10. Кыргыз Республикасынын Парламенти – Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө кандай салым кошуп жатат?
11. Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү маселелерин чечүүдө аткаруу бийлигинин жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин ролу кандай?

12. Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандырууну жана өнүктүрүүнү ишке ашырууга кандай салым кошо алат?
13. Жарандык коом деген эмне? Мамлекеттен эмнеси менен айырмаланат? Жарандык коомду эмне түзөт?
14. Мамлекет институттары менен жарандык коомдун ортосунда кандай байланыш бар?
15. Жарандык жана жарандык катышуу деген эмне? Алардын жарандык иденттүүлүк менен кандай байланышы бар?
16. Саясий чөйрөдө иш алып барган жарандык коом уюмдарынын кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышында жана өнүгүшүндөгү ролу кандай?
17. Экономикалык чөйрөдө иш алып барган жарандык коом уюмдарынын кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдөгү ролу кандай?
18. Руханий чөйрөдө иш алып барган жарандык коом уюмдарынын кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүүдөгү ролу кандай?
19. Кыргыз Жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда жана өнүктүрүүдө маалымат чөйрөсүндө иштеген жарандык коом уюмдарынын ролу кандай?

Окуу сессиясы 1.

- 1) Ар бири 5 ички жана тышкы факторду санап чыккыла, алардын таасири астында Жарандык кыргыз жараны өнүктүрүү концепциясы ишке ашат.
- 2) Мекеменин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен 1-пунктта саналып өткөн факторлордун жыйындысынан “социалдык институт” түшүнүгүнө туура келгенин тандаңыз.
- 3) Мурда тандалган социалдык институттардын тизмесинде алардан Кыргыз Жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясын ишке ашыруу түздөн-түз көз каранды болгондорун белгилеңиз.

Тренинг сессиясы 2. Төмөнкү таблицада пайдаланып, артыкчылыктуу көйгөйлөрдү чечүүдө негизги институттардын ролунун (салмагынын) маанисине баа бериңиз. Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын багыттары. Төмөнкү баалардын градациясынан чыгуу сунушталат: А (3 балл) - жогорку маани; В (2 балл) – орточо маанилик; С (1 балл) – төмөн маани.

Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын артыкчылыктуу багыттары	институттары		
	Мамлекет	Жарандык коом	Жарандык (жарандар)
1. Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгү жөнүндө аң-сезимдүү түшүнүктү калыптандыруу			
2. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, толеранттуулукту арттыруу жана көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын урматтоо			
3. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу, көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү			
4. Башкаруу жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине жетүү үчүн бирдей шарттарды түзүү			
5. Саясий институттарга жана мамлекеттик бийлик органдарына ишенимди жогорулатуу			

1-жагдай. «Оюн-зоок борборундагы жаңжалSMagic»

Сабактын максаты: Кыргыз Республикасынын жарандарынын укуктары, эркиндиктери жана милдеттери жөнүндө Кыргыз Республикасынын Конституциясынын ченемдерин камсыз кылууда аткаруу бийлигинин институттарынын ролун талкуулоо, Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнө туура келет.

Проблемалык кырдаалдын сүрөттөлүшү. Бишкекте "Технопарк" соода борборунун имаратында жайгашкан SMagic оюнчуктар китепканасына мас абалында баласы менен келген коноктордун бири кассир кызга кайрылган. Ал ага орус тилинде кызмат кыла баштады. Ага жакпай, ага жармашып, улуттук негизде кемсинте баштады. Ал ага кол салып, коркута баштады. Бир убакта ал эсептегичтен бир калькуляторду алып, анын башына ыргытты.

Бул тууралуу 2021-жылы 2-августта «SMagic» оюнчуктар китепканасынын администратору Тимур Жунусов 24.kg сайтына көзөмөл камералары тартып алган видеону жарыялап жатып билдирди. Анын айтымында, чакырууга келген Октябрь РИИБдин кызматкерлери кол салган адамды жана жабырлануучуну алып кетишкен. Кол салган адам 1992-жылы туулган Кыргыз Республикасынын жараны Али Алимбаев болуп чыкты. Кассир милицияга арыз жазган. Жарым сааттан кийин ал кайтып келип, «SMagic Game Library» кызматкерлерин коркутуп, кемсинтүүнү уланткан. Эч кимден коркпойм, кылыгы үчүн эч нерсе болбой турганын айтты. SMagic администратору полиция окуяга тийиштүү түрдө кызыкдар эмес жана кол салган адам жазасыз калышы мүмкүн деген оюн билдирди.

Адегенде КР ИИМдин басма сөз кызматы бул фактыны комментарийсиз калтырган. Бирок бул окуя тууралуу маалымат айрым саясатчылардын жана

Орусиянын расмий бийлик өкүлдөрүнүн катуу реакциясын жаратты. Ошентип, Бишкекте кызга кол салуудан кийин, орус тилдүүлөрдүн укугун тебелегендердин Орусиянын аймагына кирүүсүн чектөө сунушу менен Мамлекеттик Думанын депутаттары [сүйлөштү](#).

Орусиянын Кыргызстандагы элчиси Николай Удовиченко жана Россия Федерациясынын Президентине караштуу Жарандык коомду өнүктүрүү жана адам укуктарын коргоо кеңешинин эл аралык кызматташуу боюнча туруктуу комиссиясы бул окуяга [реакция кылды](#). Алар тынчсызданууларын билдиришти жана Кыргызстандагы мекендештерди коргоо боюнча чараларды күчөтүүгө чакырды.

Бул Орусиянын Адам укуктары боюнча кеңешинде да, айыпталган [жарыяланды](#), республикадагы орус тилдүүлөрдү куугунтуктоо фактылары «олуттуу тынчсызданууну» жана тынчсызданууну жаратып жатканын жана Орусиянын Ички иштер министрлиги Али Алимбаевдин өлкөгө кирүүсүнө 10 жылга тыюу салган.

Бишкек шаарындагы «Технопарк» соода борборунда болгон окуя боюнча КР Ички иштер министрлиги тарабынан текшерүү жүргүзүлүп, жыйынтыгында, Али Алимбаев кармалган. “SMagic” оюнчуктар китепканасынын кассирине кол салуу фактысы боюнча Бишкек шаарынын Октябрь райондук сотунун чечими менен Бишкек шаарынын СИЗО-1ге киргизилген. Тергөө учурунда ал киши бир айга камакта болот. 10-августта милиция Али Алимбаевге кылмыш ишинин козголушу жөнүндө [кабарлады](#).

2021-жылы 16-августта Тышкы иштер министри Руслан Казакбаев россиялык кесиптеши Сергей Лавров менен телефон аркылуу сүйлөшкөндө окуяга токтолуп, Кыргызстанда улутчулдуктун бардык көрүнүштөрү айыпталып, бийлик тийиштүү чараларды көрүп жатканын билдирди. Ал Кыргызстанда орусофобия жана агрессивдүү улутчулдуктун башка түрлөрү жок экенин баса белгиледи.

Талкуула турган маселелер:

1. Жаран Али Алимбаев тарабынан Кыргыз Республикасынын Конституциясынын Кыргыз Жараны жарандык өзгөчөлүгүнө туура келген кандай беренелери бузулган?
2. Али Алимбаевдин мындай жүрүм-турумуна кандай себептер себеп болушу мүмкүн?
3. “SMagic” оюнчуктар китепканасынын жабыркаган кассири өзүн туура алып жүрдүбү?
4. Эмне үчүн Октябрь РИИБнин кызматкерлери Али Алимбаевди бошотту? Алар кандай мамиле кылышы керек эле?
5. Түшүндүрүп бериңизчи, эмне үчүн бул жаңжал Орусияда чоң жооп алды?

6. Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдары окуяга канчалык адекваттуу чара көрүштү?
7. Мындай окуялар кайталанбашы үчүн Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин ар кайсы органдарына кандай конкреттүү чараларды сунуштоого болот?

3-сессия: Кыргыз жараны Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясынын артыкчылыктуу багыттары боюнча көйгөйлөрдү чечүүгө аткаруу бийлик органдарынын катышуусу

Көнүгүү:

- 1) Кыргыз Жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясынын артыкчылыктуу багыттары боюнча стратегиялык милдеттердин тизмеси менен таанышыңыз.
- 2) Кыргыз Республикасынын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясынын стратегиялык милдеттеринин аткаруу бийлигинин институттарына ылайыктуулугу аныкталсын.
- 3) Төмөнкү таблицага тиешелүү тапшырмаларды киргизиңиз.

Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын артыкчылыктуу багыттары	Аткаруучу мекемелер		
	Министрлер кабинети	Министерстволор менен ведомстволор	Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары
1. Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгү жөнүндө аң- сезимдүү түшүнүктү калыптандыруу			
2. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, толеранттуулукту арттыруу жана көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын урматтоо			
3. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу, көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү			
4. Башкаруу жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине жетүү үчүн бирдей шарттарды түзүү			
5. Саясий институттарга жана			

мамлекеттик бийлик органдарына ишенимди жогорулатуу			
--	--	--	--

Бул иштин 1-модификациясы: ар бир топ бир багытта иштейт, бирок тапшырмасы боюнча конкреттүү мамлекеттик органды көрсөтөт.

Бул иштин 2 модификациясы: ошол эле, + көйгөйлөрдү чечүү боюнча чараларды иштеп чыгуу.

Иш 2

Сабактын максаты: **Жарандык коом институттарынын кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда жана өнүктүрүүдөгү ролун талкуулаңыз.**

2021-жылы 15-июндан 22-июнга чейин Ысык-Көл районунун Булан-Сөгөттү айылындагы дзюдо секциясынын спорттук лагеринде тогуз жаштагы орус бала 11 теңтуш менен болгон. Окуу лагери аяктагандан кийин, балдар Бишкекке кайтып келишти. Баланын апасы анын бетинде көгала тактарды көрүп, баш кийиминин астынан жаракат алган. Бала кусуп, башы ооруган – ооруканада баш мээнин травматикалык жаракаты жана беттин жумшак ткандарынын көгөрүп кеткенин аныкташкан. Ден соолукка келтирилген зыян жеңил деп бааланды. Бала чогултуу маалында теңтуштары тарабынан күн сайын, тынч саатта сабалып, психологиялык жактан кысымга алынганын айтты. Жабыркаган бала алгач аны жөн эле орус экени, май жегени, Аллага ишенбегени үчүн шылдыңдаганын айткан.

Тренер абалды билген, бирок ал укук коргоо органдарына кайрылган эмес жана ата-энесине да билдирген эмес. Бул тууралуу баланын апасы, борбор калаанын 37 жаштагы тургуну социалдык тармактарга билдирди.

Бул маалыматтан кийин кырдаалды КР Министрлер Кабинетинин Төрагасы Улукбек Марипов, КР Балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлү Жыпариса Рысбекова жана Орус үйүнүн башчысы Виктор Нефедов көзөмөлгө алышты.

Аталган факты Ысык-Көл облусунун ИИБнын РИИБге катталып, КР Кылмыш-жаза кодексинин 65-беренесинин (Уруулоо) негизинде сотко чейинки өндүрүш иши козголгон. Соттук-медициналык экспертиза жабырлануучунун ден соолугуна жеңил залал келтиргендигин, анын кесепетинен ден соолугунун кыска мөөнөткө бузулушу же эмгекке жөндөмдүүлүгүн бир аз орду толгус жоготууга алып келгендиги аныкталган.

Үй-бүлөнүн жактоочусу Индира Саутованын айтымында, чыр балдардын улуттук жана диний айырмачылыгынан улам чыккан. Албала атасы полициячы деп мактанган шыкакчы жөнүндө айтып жатканын түшүндүргөн.

Бул факты боюнча машыктыруучу жана Ысык-Көл облусунда машыгуу сборуна катышкан балдар суракка алынды. Алардын баары борбордо жашашат.

Тренер, Бишкек шаарынын тургуну А.А. 1990-жылы туулган ал ушул жылдын 21-июнунда тогуз жаштагы баланын бети көгөрүп калганын байкап, ал тууралуу сураганын айткан. Ал жыгылып калдым деп жооп берди.

Кийинчерээк машыктыруучунун атасы дагы машыгуу сборунда иштеген балага ушундай суроону берген, бала сабалганын мойнуна алган. Анан ал киши мыйзам бузуучуларды алдына тизип, бетке чаап алам дейт. Андан соң балдар тарабынан жабырлануучуну коркутуулар угулган.

Ата-энелеринин катышуусунда балдар да көрсөтмө беришти. Алардын айтымында, улуусу 11 жашта, кичүүсү 5 жашта, алар эч кимди ур-токмокко алышкан эмес, улутуна карата кысым көрсөтүшкөн эмес.

Кыргыз Республикасынын Дзюдо федерациясы бул окуяга реакция кылып, тынчсыздануусун билдирип, машыгуу сборлорун өткөрүүгө уруксат берилбегенин билдирүү таратты. Машыктыруучу тарабынан өз чечими боюнча жүзөгө ашырылатал эми ошол тренер А. Дзюдо федерациясындагы ишмердүүлүгүнөн убактылуу четтетилген.

Россотрудничествонун Кыргыз Республикасындагы өкүлчүлүгү жабыркаган тарапка ар тараптуу колдоо көрсөтүүгө жана юридикалык жардам көрсөтүүгө даяр экенин билдирди.

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы балдардын аракетине терс баа берип, ислам дини бардык элдердин укугун коргоп, аларды тынчтыкта, ынтымакта жашоого чакыраарын белгиледи. Муфтият хадисте айтылган бир сөздү мисал келтирди: «Чыныгы мусулман – бул сөзүнөн, кылган ишинен эч ким жабыркабаган адам. Ислам дини башка диндерге сабырдуулукка жана сабырдуулукка чакырат. Бүгүнкү күнгө чейин бардык өлкөлөрдө христиандар менен мусулмандар тынчтыкта жана ынтымакта жашап келишкен.

Жыйынтыгында баланы сабаган балдардын ата-энелери кечирим сурап, жабырлануучу тарап арызын кайтарып алган. Баланын үй-бүлөсү өлкөдө эч кандай улуттук кастык тууралуу сөз жок экенин ырасташууда.

Цивилизациялык стратегиялар борборунун саясат таануучусу Виталий Волчков мындай пикирин билдирди: «Албетте, бала кезинде айырмачылыкты жана жалпылыкты баамдоо мындай чектен чыгууга алып келиши мүмкүн. Бирок эң негизгиси коомдо мындай ашыкча көрүнүштөрдүн кандайдыр бир уюшкан формага, туруктуу практикага айланып кетишине жол бербөөчү механизмдер бар».

Ошого карабастан, баланын үй-бүлөсү Орусияга көчүүнү пландоодо. Буга чейин үй-бүлө Орусияга көчүп кетүүгө аракет кылган, бирок документ иштерин жүргүзүүдө кыйынчылыктар болгон.

Талкуула турган маселелер:

1. Балдардын мындай жүрүм-турумуна кандай себептер себеп болушу мүмкүн?
2. Окуу лагеринин уюштуруучулары канчалык деңгээлде иш алып барышты? Мындай кырдаалда алар эмне кылышы керек эле?

3. Кыргыз Республикасында балдар арасында бул жаңжал канчалык кеңири жайылган?
4. Секция башчыларына кандай конкреттуу чараларды сунуш кылууга болот? Келечекте ушундай окуялардын алдын алуу үчүнбү?
5. Мындай окуялардын (үй-бүлө, мектеп, ММК, дин ж.б.) алдын алууда жарандык коом институттарынын ролу кандай?

2-практикалык сессия: Кыргыз жараны жарандык коом институттарынын жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясынын артыкчылыктуу багыттары боюнча көйгөйлөрдү чечүүгө катышуусу

Көнүгүү:

1. Кыргыз Жараны жарандык инсандыгын өнүктүрүү концепциясынын артыкчылыктуу багыттары боюнча стратегиялык милдеттердин тизмеси менен таанышыңыз.
2. Стратегиялык милдеттерди чечүүдө жарандык коом институттарынын ишмердүүлүгүнүн «Кыргыз жараны» жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясына шайкештигин аныктоо.
3. Төмөнкү таблицага тиешелүү тапшырмаларды киргизиңиз.

Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү Концепциясынын артыкчылыктуу багыттары	Жарандык коомдун институттары		
	Саясий партиялар жана бирикмелер	Коммерциялык эмес коомдук уюмдар	Көз карандысыз маалымат каражаттары
1. Кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгү жөнүндө аң-сезимдүү түшүнүктү калыптандыруу			
2. Кыргызстан элинин биримдигин чыңдоо, толеранттуулукту арттыруу жана көп түрдүүлүктүн баалуулуктарын урматтоо			
3. Мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана жайылтуу, көп тилдүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү			
4. Башкаруу жана чечимдерди кабыл алуу процесстерине жетүү үчүн бирдей шарттарды түзүү			
5. Саясий институттарга жана мамлекеттик бийлик органдарына ишенимди жогорулатуу			

Бул иштин 1-модификациясы: ар бир топ бир багытта иштейт, бирок тапшырмасы боюнча жарандык коомдун конкреттүү институтун көрсөтөт.

Бул иштин 2 модификациясы: ошол эле, + көйгөйлөрдү чечүү боюнча чараларды иштеп чыгуу.

4-бөлүм үчүн окуу сунушталат:

1. Кыргыз Республикасынын Президенти С.Н.Жапаровдун өлкө элине кайрылуусу, 5-май.2021.
2. Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу С.Н. Жапаров 13-ноябрда2020. № 39 «Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү концепциясы жөнүндө».
3. “Мамлекеттик жарандык жана муниципалдык кызмат жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 30-май2016.
4. «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, 2011-жылдын 16-июну
5. 2014-жылдын 24-майындагы No 74 «Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы.
6. Бабосов, Е.М. Жарандык коом: концепциянын концептуализациясы // Жарандык коомду калыптандыруунун проблемалары жана келечеги: Эл аралык илимий-практикалык материалдар. конф., 20-21-май2010., Могилев, 2 белумде, Ч.И. – Могилев, 2010. – 12-б.
7. БАйматов Б.FROMКыргызстандагы жарандык коомдун өзгөчө локалдык аспектилери: социалдык-географиялык перифериядан көз караш // Борбордук Азия жана Кавказ. 2006. № 4 (46). 17—30-бб.
8. БЭктанова А.К.Кыргызстандагы социалдык-маданий трансформация жана жарандык коом // Тарыхый, философиялык, саясий-укуктук илимдер, маданият таануу жана искусство тарыхы. Теориянын жана практиканын суроолору. Тамбов: Диплом, 2016. №3 (65). 1-бөлүк. S. 34-37.
9. Гаджиев, К.С. Жарандык коом концепциясы: идеологиялык башаты жана калыптануусунун негизги этаптары / К.С. Гаджиев // Философия суроолору. -2004. -#6. -С.19-36.
- 10.Кыргыз Республикасындагы жарандык коомго кыскача сереп[Электрондук ресурс]. URL:<https://www.adb>.
- 11.Павлова Н.В., Степанов Г.И. Граждандык иденттикти калыптандыруу жарандык коомду түзүүнүн социалдык механизми катары. <http://protestirui.ru/2012-12-21-17-01-44/111>
- 12.Кыргызстандын саясий партиялары[Электрондук ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Political_parties_of_Kyrgyzstan (кирүү күнү:

- 19.01.2017).
13. Синютин М.В. Экономикалык социологиядагы институттук мамиле. СПб., 2002. - 313 б.
14. Социологиялык энциклопедия / Астында. ред. А.Н. Данилова. - Мн., Бел. en, 2003.
15. <http://www.mamtil.kg/ru>
16. president.kg/ru
17. gamsumo.gov.kg
18. <http://www.religion.gov.kg>
19. <https://voluntary.ru/termin/socialnyi-institut.html>. В.Ф. Анурин

ГЛОССАРИЙ

Административдик иш - администрациялык органдардын тышкы таасирге ээ болгон жана административдик актыларды кабыл алуу менен аяктаган иши, ошондой эле жеке же юридикалык жактар үчүн укуктук жана/же иш жүзүндөгү кесепеттерге алып келген аракет же аракетсиздик.

Кош тилдүүлүк(кош тилдүү, лат. bi- "эки" + лат. lingua "тил") - эки тилди кезектешип колдонуу практикасы, эки тилди билүү жана алардын жардамы менен ийгиликтүү баарлашуу (минималдуу билим менен да) тилдердин). Эки тилди бирдей кемчиликсиз билүү, баарлашуунун зарыл шарттарында аларды бирдей пайдалана билүү.

Дин- салттуу культтук практикасы бар динге таандык болгон ишеним

Гендердик теңчилик -аялдар менен эркектердин бирдей укуктук статусу жана аны ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөр, жынысына карабастан адамдарга жашоонун саясий, экономикалык, социалдык, коомдук жана маданий чөйрөлөрүнө катышуу үчүн өз мүмкүнчүлүктөрүн эркин пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Гендердик теңчилик- аялдардын жана эркектердин бирдей укуктук статусу жана аны ишке ашыруунун бирдей мүмкүнчүлүктөрү, жынысына карабастан адамдарга турмуштун саясий, экономикалык, эмгектик, социалдык, коомдук жана маданий чөйрөлөрүнө катышуу үчүн өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн эркин пайдаланууга мүмкүндүк берет.

Билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясат- так аныкталган стратегиялык максаттарга жетүү жана улуттук же глобалдык маанидеги көйгөйлөрдү чечүү үчүн билим берүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн натыйжалуу пайдалануу максатында ал тарабынан ишке ашырылып жаткан билим берүү чөйрөсүндөгү мамлекеттин ишин багыттоо жана жөнгө салуу. Ал мыйзамдар, жалпы мамлекеттик программалар, мамлекеттик токтомдор аркылуу, ошондой эле коомдук уюмдарды жана кыймылдарды, жалпы коомчулукту колдо болгон каражаттар (массалык маалымат каражаттары, коомдук академиялар, кесиптик бирикмелер, союздар ж.б.) менен колдоого тартуу аркылуу ишке ашырылат.

мамлекеттик кызмат- Кыргыз Республикасынын жарандарынын мамлекеттик органдардагы кесиптик кызматтык ишмердүүлүгү. Мамлекеттик кызматка мамлекеттик кызмат, аскердик кызмат, укук коргоо кызматы жана дипломатиялык кызмат кирет.

Мамлекеттик орган- Конституцияга жана башка ченемдик укуктук актыларга ылайык туруктуу негизде түзүлгөн, мамлекеттик бийликтин функцияларын жүзөгө ашырууга, милдеттүү чечимдерди кабыл алууга жана алардын аткарылышын камсыз кылууга ыйгарым укук берилген, республикалык бюджеттен каржылануучу орган

Жарандык иденттүүлүк- жарандык коомчулукка жамааттык субъект катары аракеттенүүгө мүмкүндүк берүүчү, тигил же бул мамлекеттин жарандарынын коомчулугуна таандык болуу сезими.

Жарандык коом- мамлекеттик бийликтин рычагдарына жакын болбогон жарандардын жыйындысы, мамлекеттик-мамлекеттик жана коммерциялык түзүмдөрдүн алкактарынан тышкаркы коомдук мамилелердин жыйындысы; эркин жарандардын жана ыктыярдуу түрдө түзүлгөн коммерциялык эмес багытталган бирикмелердин жана уюмдардын өзүн-өзү көрсөтүү чөйрөсү.

кеңсе жумушу- документтештирүүнү, иштин жүрүшүн, документтерди оперативдүү сактоону жана пайдаланууну камсыз кылган иш-чаралар.

Демократия- процесстин жыйынтыгына же анын маанилүү этаптарына катышуучулардын бирдей таасири менен жамааттык чечимдерди кабыл алуу ыкмасына негизделген саясий система.

Денонсация- мамлекеттин өзү түзгөн эл аралык келишимден тийиштүү түрдө таризделген баш тартуусу.

Дискриминация- адамга карата терс же бейкалыс мамиле, же кандайдыр бир белгинин болушунун негизинде белгилүү бир укуктардан ажыратуу.

Документ агымы документтерди түзүү, иштеп чыгуу, кабыл алуу, берүү, сактоо жана архивдөө системасы болуп саналат.

Имам- даават кылууга ыйгарым укуктуу адам

Инклюзивдик билим берүү- билим берүү керектөөлөрүнүн көп түрдүүлүгүн жана жеке мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен бардык окуучулардын билимге бирдей жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу

Inclusion- бул ар бир адамдын физикалык, физиологиялык же башка өзгөчөлүктөрүнө карабастан белгилүү бир системага (мисалы, билим берүү) кириши.

Институттук механизм- бул институттарга негизделген чарба жүргүзүүчү субъекттердин өз ара аракеттенүүсүнүн белгиленген системасы. Структуралык мамиле. Институционалдык механизм – бул бүтүндөй экономиканын чарбалык механизминин өзүнүн структурасына ээ болгон структуралык бөлүгү.

Конвенция эл аралык келишимдин бир түрү болуп саналат. Тигил же бул келишимди конвенция деп атоого тийиш болгон конкреттүү белгилерди бөлүп көрсөтүү кыйын. Тескерисинче, белгилүү бир түрдөгү же мазмундагы келишимдерди конвенция деп атоого болот.

моюнга алуу- (лат. confessio «моюнга алуу») же дин, белгилүү бир диний доктринанын ичиндеги диндин өзгөчөлүгү, ошондой эле бул динди карманган динге ишенгендердин бирикмеси.

конформизм (латынча Conformis - «окшош; ырааттуу») - башка адамдын же адамдардын тобунун реалдуу же ойдон чыгарылган кысымынын таасири астында адамдын жүрүм-турумунун же пикиринин өзгөрүшү.

Корреспонденция (fr. кат алышуу) - өз аракат алышуу. Почтакат алышуу, тамгалар. Корреспонденциялар - ичиндеги билдирүүлөргө газета (редакциялык) башка жерлерден жиберилген.

өстүрүү- асылдандыруу, өстүрүү, өнүктүрүү, багуу жана түшүмдүүлүгүн жогорулатуу. Негизинен айыл чарбасында, ошондой эле коомдук илимдерде өсүүнү жана жакшырууну белгилөө үчүн колдонулат.

Мүмкүнчүлүгү чектелген адам- ден соолугунун бузулушунан улам организминин функцияларынын туруктуу бузулушу менен ооруган, жаракат алган же өмүрүнүн чектелишине алып келген кемчиликтердин кесепеттери менен жабыркаган жана аны социалдык жактан коргоону жана реабилитациялоону талап кылган адам;

саламаттык сактоо- жарандардын ден соолугун коргоого, чыңдоого жана калыбына келтирүүгө багытталган медициналык жана башка чаралардын комплекси

медициналык кызмат- Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык келтирилген чыгымдардын ордун толтурууну караган бейтапка медициналык-санитардык жардам көрсөтүүнүн формасы;

Адам укуктары боюнча эл аралык укук- мамлекеттердин укуктук милдеттенмелерин аныктайт, ага ылайык алар адамдын же адамдардын топторунун адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин илгерилетүү жана коргоо максатында белгилүү бир жолдор менен аракеттенүүгө же белгилүү бир аракеттерден баш тартууга милдеттүү.

Эл аралык укуктук жоопкерчилик- эл аралык укуктун субъектинин эл аралык укуктун башка субъектине эл аралык укук милдеттенмесин бузуунун натыйжасында ал келтирген зыянын жоюу боюнча милдеттенмеси же эгерде мындай компенсация атайын эл аралык келишимде каралса, эл аралык укуктун нормаларын бузбашы керек.

эл аралык келишим мамлекеттер жана/же эл аралык укуктун башка субъекттери тарабынан түзүлгөн эл аралык укук менен жөнгө салынуучу келишим.

эл аралык стандарт- эл аралык уюм тарабынан кабыл алынган стандарт. Стандарт - продукциянын, эксплуатациялоонун, сактоонун, ташуулардын, сатуунун жана утилдештирүүнүн, жумуштардын аткарылышынын же кызмат көрсөтүүлөрдүн мүнөздөмөлөрүн белгилеген документ.

Инсандар аралык мамилелер- коммуникациянын биргелешкен иш-аракеттеринин процессинде пайда болгон адамдын айланасындагы адамдар менен өзгөчө мамилелери.

тынчтык чогулушу- зомбулуксуз жана куралсыз мүнөздөгү жыйын.

Миссия- динди жайылтуу максатында өлкөгө келген диний уюм же чет мамлекеттердин диний уюмунун өкүлдөрү

Ар түрдүүлүк -бул топторду жана адамдарды бири-биринен айырмалоо үчүн колдонула турган кандайдыр бир өзгөчөлүк. Кыскача айтканда, бул адамдарды курагы, жынысы, улуту, дини, майыптыгы, билими жана улуттук тегинен айырмалап турган нерселерди сыйлоо жана таануу аркылуу күчтөндүрүү жөнүндө.

Көп тилдүүлүк- эки же андан көп тилди жеке сүйлөөчүнүн же сүйлөгөндөрдүн коомчулугунун колдонуусу. Дүйнө калкында бир тилдүүлөргө караганда көп тилдүүлөр басымдуулук кылат. Ааламдашуу жана социалдык ачыктык сыяктуу көрүнүштөр көп тилдүүлүктүн жайылышына шарт түзөт.

муниципалдык кызмат- Конституцияда жана башка ченемдик укуктук актыларда аныкталган милдеттерди, функцияларды жана ыйгарым укуктарды туруктуу негизде ишке ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын жарандарынын жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы кесиптик кызматтык ишмердүүлүгү.

Улуттук иденттүүлүк- адамдардын белгилүү бир социалдык-этникалык жамаатка таандык экендигин жана анын коомдук мамилелер системасындагы ордун аңдап билүү.

Адамдын кол тийбестиги Адамды эркинен ээнбаштык менен ажыратууга болбойт деген принцип.

Ченемдик укуктук акт- бул мыйзам чыгаруу органы тарабынан өз компетенциясынын чегинде кабыл алынган жана укуктук ченемдерди белгилөөгө, өзгөртүүгө жана жокко чыгарууга багытталган белгиленген формадагы жазуу жүзүндөгү расмий документ, б.а. көп жолу колдонууга арналган туруктуу же убактылуу мүнөздөгү жалпысынан милдеттүү рецепттер.

Билим берүү- инсандын, коомдун жана мамлекеттин гармониялуу өнүгүүсү үчүн билим берүүнүн жана окутуунун үзгүлтүксүз, системалуу процесси, ал окуучунун мамлекет тарабынан белгиленген билим деңгээлине жетиши жөнүндө билдирүү менен коштолот. Билим берүү деп окуучулардын тиешелүү документ менен күбөлөндүрүлгөн белгилүү бир билим деңгээлине жетишүүсү жана тастыкталышы түшүнүлөт.

Жарандардын кайрылуусу- жазуу жүзүндөгү, электрондук же оозеки сунуш, арыз, даттануу.

коомдук кызыкчылык- жамааттын же бул жамааттын орточо өкүлүнүн анын жыргалчылыгын, стабилдүүлүгүн, коопсуздугун жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылууга байланышкан кызыкчылыгы.

жергиликтүү бийлик- Конституцияга жана башка ченемдик укуктук актыларга ылайык туруктуу негизде түзүлгөн, тиешелүү административдик-аймактык бирдиктин чектеринде өкүлчүлүктүү же аткаруучулук иш-милдеттерди жана ыйгарым укуктарды жүзөгө ашырууга, жергиликтүү маанидеги маселелер боюнча аткарууга милдеттүү чечимдерди кабыл алууга ыйгарым укуктуу орган; берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруу жана жергиликтүү бюджеттен каржылануучу алардын аткарылышын камсыз кылуу

Граждандардын ден соолугун коргоо- ар бир адамдын физикалык жана психикалык саламаттыгын сактоого жана чыңдоого, ага медициналык жардам көрсөтүүгө багытталган саясий, экономикалык, укуктук, социалдык, маданий, илимий, экологиялык, медициналык, санитардык-гигиеналык жана эпидемияга каршы иш-чаралардын комплекси; ден соолукту жоготуу

Ажылык- динге ишенүүчүлөрдүн диний маанидеги ыйык жерлерге зыяраттары

Плюрализм- позиция, ага ылайык болуунун бир нече же көп көз карандысыз жана азайтылгыс принциптери же түрлөрү, билимдин негиздери жана формалары, жүрүм-турум стилдери ж.б.

саясий ишенимдер- саясатка, экономикага, мамлекеттин жана коомдун түзүлүшүнө, мыйзамдар кандай болушу керек жана коомдук адеп-ахлак кандай болууга тийиш деген ишенимдердин жана көз караштардын жыйындысы же системасы.

Саясий баш калкалоочу жай- куугунтуктан башпаанек суроого дүйнөлүк коомчулук тарабынан таанылган адамдын укугу, ошондой эле мамлекеттердин өз аймагында башпаанек берүү укугу.

Адам укуктарырасасына, жынысына, тилине, динине, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык тегине, мүлкүнө, туулган жерине же башка статусуна карабастан бардык адамдардын ажырагыс укуктары.

Мыйзамдуу ишке ашыруу- ички деңгээлдеги эл аралык милдеттенмелерди иш жүзүндө ишке ашыруу, ошондой эле эл аралык укуктук нормаларды улуттук укук системасына киргизүүнүн конкреттүү жолу.

Укуктук система- укук тутумунун (анын ичинде мыйзам чыгаруу системасынын), укуктук маданияттын жана укук колдонуунун жалпы байланышы.

резервация- (лат. Praeservatio) аңчылыктан жана браконьерчиликтен корголгон рельефтин аймактары. Перен. кээ бир өлкөлөрдө: кээ бир колдонуу интернациялангандарды убактылуу кармоо үчүн шаардын ачык жерлери (мисалы, стадион).

Меритократия принциби- башкаруу принциби, ага ылайык жетекчилик кызматтарды социалдык тегине жана финансылык байлыгына карабастан эң жөндөмдүү адамдар ээлеши керек.

Тендик принциби- демократиянын жана классикалык либерализмдин эң маанилүү принциби, ага ылайык бардык жарандар расасына, улутуна, жынысына, коомдогу абалына, диний жана саясий ишенимдерине карабастан мыйзам алдында бирдей. Бул принципти бузуу дискриминация деп аталат.

Прозелитизм- башка диндердин жолдоочуларын өз динине өткөрүү каалоосу

Ратификация- документке (мисалы, келишимге) аны тараптардын ар биринин тиешелүү органы бекитүү аркылуу юридикалык күч берүү процесси.

Аймактык иденттүүлүкжамааттык иденттүүлүктүн формасы катары аныкталат, мында анын алып жүрүүчүсү мейкиндик-убакыттык идентификацияга, баалуулукка, эмоционалдык, регулятивдик тышкы дүйнө менен өз алдынча байланышууга жөндөмдүү.

Диний иш-чаралар- динге ишенгендердин диний керектөөлөрүн канааттандырууга, диндерди жайылтууга, диний билим берүүгө, сыйынууларды, намаз жыйындарын, хутбаларды окууга, рухий адистерди даярдоого, дин кызматкерлерин, миссионердик иштерди жүргүзүүгө багытталган иш-чаралар, ошондой эле культту уюштуруучулук жана материалдык жактан камсыз кылууга багытталган башка иш-чаралар; диний уюмдун практикасы (диний адабияттарды басып чыгаруу жана жайылтуу, диний багыттагы буюмдарды чыгаруу жана таратуу, рухий кызматкерлерге жана дин кызматкерлерине кийим тигүү жана башка иштер)

Диний ырым-жырымдарды жана ырым-жырымдарды- ритуалдык иш-аракеттерди жасоонун тартиби жөнүндөгү доктрина менен белгиленген

диний культ- атайын ырым-жырымдарда, дин кызматкерлеринин жана динге ишенгендердин иш-аракеттеринде чагылдырылган ар кандай диндин милдеттүү элементтеринин бири

диний ырым- диний идеялар камтылган догма менен белгиленген аракеттердин жыйындысы

Дин- табияттан тышкаркы нерселерге ишенимге негизделген дүйнө таанымы жана мамилеси, ошондой эле аларга тиешелүү жүрүм-туруму жана конкреттүү аракеттери (культу)

Калктын санитардык-эпидемиологиялык бейпилдиги- экологиялык факторлордун адамга зыяндуу таасири жок жана анын жашоосу үчүн жагымдуу шарттар камсыз кылынган калктын ден соолугунун абалы, адамдын айлана-чөйрөсү;

Светтик мамлекет- дин мамлекеттик бийликтен бөлүнгөн, диний эмес, жарандык ченемдердин негизинде жөнгө салынган түзүлүштөгү мамлекет; мамлекеттик органдардын чечимдери диний негиздемеге ээ боло албайт

Дин эркиндиги- адамдын диний ишенимдерди тандоого, ээ болууга, өзгөртүүгө, билдирүүгө жана жайылтууга, аларга ылайык иш-аракет кылууга, мыйзамда тыюу салынбаган диний культтарды, ырым-жырымдарды, жөрөлгөлөрдү аткарууга катышуу укугу;

Секция- негизги догманын ар кандай конфессиясынан бөлүнгөн жана ага шайкеш келбеген, коомдун кызыкчылыгына кайдыгерликти жана карама-каршылыкты көрсөткөн диний кыймыл (жамаат)

Социалдык колдоо- турмуштук оор кырдаалга туш болгон адамдарга көрсөтүлүүчү социалдык-экономикалык, укуктук жана башка мүнөздөгү социалдык кызматтардын комплекси.

коомдук жүрүм-турум- бир түрдөгү популяциядагы эки же андан көп особдордун (түрлөрдүн) өз ара аракеттенүүсү.

Тенгриандык, же тенгизм — неологизм, Евразия талааларынын жана Борбордук Азиянын түрк-монгол көчмөндөрүнүн орто кылымдардагы этникалык дини жана алардын таасирин башынан өткөргөн элдер жөнүндөгү идеялардын бири, мында өзгөчө мамлекеттик культ деңгээлинде тенгри эң бийик деп эсептелген - кудайланган асман; ошондой эле неопанизмдин тенденцияларынын бири.

Сабырдуулук(латын тилинен *tolerantia* – “сабыр, чыдамкайлык, чыдай билүү”) – башка дүйнөгө көз карашка, көз караштарга, адептерге, адаттарга, жашоо образына, жүрүм-турумуна жана үрп-адаттарына сабырдуулукту билдирген социологиялык термин.

трайбализм- ички обочолонуу жана эксклюзивдүүлүк менен мүнөздөлгөн, адатта, башка топторго карата кастык менен коштолгон топтордун обочолонуу формасы. Алгач ал алгачкы, өнүкпөгөн коомдор системасын мүнөздөсө, кийинчерээк бул түшүнүк кеңейип, жаңы багыттарга ээ болгон.

Ультра улутчулдук- идеология, улутчулдуктун формасы, ашкере сезим менен мүнөздөлөт жана бир мамлекеттин же бир элдин кызыкчылыктарын бардык башка мамлекеттердин кызыкчылыктарына каршы ишке ашырууну камсыз кылат.

Language Integration- 1. Ар кандай идиомаларды айкалыштыруу процесстери. 2. Тилдерди алуу, аралаштыруу, кесип өтүү процесстери. 3.

Тилди же анын адабий формасын элдин маданий жана социалдык-экономикалык турмушун бириктирүүчү бирдиктүү коммуникативдик каражат катары колдонууда туюнтулган тигил же бул социалдык-лингвистикалык жалпылыкты бириктирген социалдык-лингвистикалык жана тилдик кубулуштардын көбөйүү процесси. өлкө.

Тил саясаты- өлкөнүн бийлик органдары жана/же коомдук институттары тарабынан ишке ашырылуучу, алдына белгилүү бир социалдык-лингвистикалык максаттарды койгон окуялардын жана мыйзам актыларынын тутуму.

Колдонмо. Кээ бир МЧА фрагменттери

ТЕҢДИККЕ ЖАНА БАССЫРБООГО УКУК				
Кыргыз	Республикасынын	Кылмыш-жаза	кодексинин	2017-жылдын 2-февралындагы No 19

Жарандык жана адамдын башка укуктарына каршы кылмыштар 29-глава

185-статья. Адамдын тең укуктуулугун бузуу

1. Адамдын тең укуктуулугун бузуу, тактап айтканда, жынысына, расасына, улутуна, тилине, майыптыгына, улутуна, динине, жашына, саясий же башка ынанымдарына, билимине жараша укуктарын тике же кыйыр түрдө чектөө же тике же кыйыр артыкчылыктарды белгилөө, келип чыгышы, мүлкү же байкабастыктан олуттуу зыян келтирсе, - IV категориядагы түзөтүү жумуштарына же V категориядагы айып салууга, же болбосо белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен I категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат. эки жылга чейин же ансыз.

2. Ошол эле жосундар, байкабастыктан ден соолукка оор залал келтирсе, - VI категориядагы айып салууга же эки жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен II категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат. ал.

Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы № 184 "Эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы

9-статья. Мамлекеттик башкарууда гендердик теңчиликтин кепилдиктери

Мамлекет мамлекеттик бийликтин бардык бутактарында адамдардын гендердик өкүлчүлүгүн укуктук, уюштуруучулук жана башка механизмдер аркылуу камсыз кылуу жолу менен ар башка жыныстагы адамдардын мамлекеттик башкарууга катышуусуна бирдей мүмкүнчүлүктөрдү кепилдейт жана түзөт жана Мыйзамдын жоболорун аткарбагандыгы үчүн жоопкерчиликти белгилейт. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен.

10-статья. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө гендердик теңчиликтин кепилдиктери

Ар кандай жыныстагы адамдар мамлекеттик жана муниципалдык кызматка кирүүдө, анын органдарында кызматта жогорулоодо жана андан ары иштөөдө бирдей укуктарга жана бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилери ар кандай жыныстагы адамдардын жөндөмдүүлүгүнө жана кесиптик даярдыгына жараша мамлекеттик жана муниципалдык кызматка бирдей жетүүсүн камсыз кылууга милдеттүү. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин курамында бир жыныстагы кызматкерлер басымдуулук кылбашы керек. Мамлекеттик органдарда жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында квота системасы (чечимдерди кабыл алуу деңгээлин кошкондо штаттын жетимиш пайыздан ашпаганы) Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары менен белгиленет. Ар кандай жыныстагы адамдар

Мамлекеттик жана муниципалдык кызматтын бош кызмат орундарын ээлөөгө ар кандай жыныстагы адамдар бирдей жана бирдей шарттарда катышкан сынактарды өткөрүү менен камсыз кылынат.

Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилери гендердик саясатты эске алуу менен кызматкерлердин карьералык өсүү

саясатын иштеп чыгышы керек.

Бир жыныстагы адамдарга гана сынак жарыялоого жол берилбейт.

Ушул статьяда белгиленген талаптарды бузуу мыйзамсыз чечимдерди же бош кызмат орундарын ээлөөгө конкурстун жыйынтыктарын жокко чыгарууга алып келет.

Эгерде мамлекеттик же муниципалдык кызматтын бош кызмат ордуна сынактан ар башка жыныстагы эки талапкер өткөн болсо, анда бирдей шарттарда бул органда азыраак өкүлчүлүгү бар жыныстагы талапкер кабыл алынууга тийиш.

Ушул берененин жоболорун бузгандыгы үчүн күнөөлүү адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык администрациялык жоопкерчиликке тартылышат.

2002-жылдын 31-июлундагы № 136 "Кыргыз Республикасынын Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

3-статья

Омбудсмендин (Акыйкатчынын) көзөмөлүнүн максаты:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана мыйзамдарында, Кыргыз Республикасы ратификациялаган эл аралык келишимдерде жана макулдашууларда жарыяланган адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо.
2. Субъекттердин адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин сактоосу жана урматтоосу.
3. Адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин бузуунун алдын алуу же аларды калыбына келтирүүгө көмөк көрсөтүү.
4. Кыргыз Республикасынын адамдын жана жарандын укуктары жана эркиндиктери жөнүндө мыйзамдарын Конституцияга жана бул жаатта эл аралык стандарттарга ылайык келтирүүгө көмөктөшүү.
5. Адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жаатындагы эл аралык кызматташтыкты өркүндөтүү жана андан ары өнүктүрүү.
6. Адамдын укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашырууда басмырлоонун ар кандай түрүнө жол бербөө.
7. Калктын укуктук аң-сезимин жогорулатууга көмөктөшүү жана жеке адам жөнүндө купуя маалыматты коргоо.

2016-жылдын 30-майындагы No 75 "Мамлекеттик жарандык кызмат жана муниципалдык кызмат жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

4-статья. Мамлекеттик жарандык кызматтын жана муниципалдык кызматтын принциптери

4. Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн кызматка киргенде жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, улутуна, динине, саясий же башка ынанымдарына, тегине, мүлктүк же башка абалына карабастан бирдей мүмкүнчүлүк.

2015-жылдын 31-июлундагы No 210 "Административдик иштин негиздери жана административдик жол-жоболор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

18-статья. Администрациялык процесстин катышуучулары

3. Жашы жете элек адам он сегиз жашка чыкканга чейин никеге турууга мыйзам жол

берген учурда - никеге турган учурдан тартып, ошондой эле ал никеге турган учурда администрациялык органда өзүнүн процесстик укуктарын жана процесстик милдеттерин жеке өзү жүзөгө ашырууга укуктуу. мыйзамда белгиленген тартипте толук аракетке жөндөмдүү деп табылган (эмансипация).

4. Он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки жашы жете электердин, ошондой эле аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген деп табылган жарандардын укуктары, эркиндиктери жана мыйзам менен корголгон таламдары администрациялык органда алардын ата-энелери, асырап алуучулары же камкорчулары тарабынан корголот, бирок администрациялык орган мындай иштерге жашы жете электердин өздөрүн же аракетке жөндөмдүүлүгү чектелген деп табылган жарандарды тартуу укугу.

5. Администрациялык иштер боюнча мыйзамда каралган учурларда жашы жетпегендер администрациялык органда өздөрүнүн укуктарын жана мыйзам менен корголуучу таламдарын жеке коргоого укуктуу. Бирок мындай иштерге административдик орган жашы жете электердин мыйзамдуу өкүлдөрүн тартууга укуктуу.

"Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2007-жылдын 4-майындагы № 67

Граждандардын кайрылуулары менен иштөөнүн негизги принциптери 2-статья

Жарандардын кайрылууларын кароодо мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишинин негизги принциптери болуп төмөнкүлөр саналат:

- 1) адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо;
- 2) легитимдүүлүк, демократиялык, жеткиликтүүлүк;
- 3) арыздарды кароо милдети;
- 4) кайрылууларды кароонун өз убагында, объективдүү жана толуктугу;
- 5) арыздарды кароодо жарандардын тең укуктуулугу.

4-статья. Граждандардын кайрылууга укугу

1. Кыргыз Республикасында ар бир жаран жеке өзү же өзүнүн өкүлү аркылуу мамлекеттик бийлик органдарына, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана алардын кызмат адамдарына кайрылууга укуктуу, алар мыйзамда белгиленген мөөнөттө жүйөлүү жооп берүүгө милдеттүү.

2. Органдар, алардын кызмат адамдары жарандарды сунуштар, арыздар жана даттануулар менен кайрылуу укугунан ажыратууга же аларды мындай укукта чектөөгө укуксуз.

3. Жашы жете электердин же аракетке жөндөмсүз адамдардын таламдарында арыздар жана даттануулар алардын мыйзамдуу өкүлдөрү, ошондой эле камкорчулук жана көзөмөлчүлүк органдары тарабынан берилиши мүмкүн.

4. Эгерде Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында же эл аралык келишимдерде башкача каралбаса, чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар ушул Мыйзамга ылайык кайрылууга укуктуу.

5. Газеттердин, журналдардын, телевидениенин, радионун жана башка жалпыга маалымдоо каражаттарынын редакцияларынан түз телефон аркылуу белгиленген тартипте келип түшкөн жарандардын кайрылуулары Кыргыз Республикасынын

мыйзамдарында каралган тартипте жана мөөнөттө каралат. Кыргыз Республикасы.

6. Жарандар эркин жана ыктыярдуу кайрылуу укугунан пайдаланат. Жарандардын кайрылуу укугун ишке ашыруусу башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузбашы керек.

7. Жарандардын кайрылууларын кароо акысыз.

1997-жылдын 5-декабрындагы № 88 "Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

8-статья. Журналисттин кесиптик ишинин кепилдиктери

Журналисттин кесиптик укуктары, ар-намысы жана кадыр-баркы мыйзам тарабынан корголот.

Журналист кесиптик милдеттерин аткарууда жеке кол тийбестиктин кепилдигинен пайдаланат.

Журналистти сын материалдарды жарыялаганы үчүн жоопкерчиликке тартууга жол берилбейт.

Мамлекет журналисттерге маалыматты эркин алууга жана таратууга кепилдик берет, алардын кесиптик ишмердигинин жүрүшүндө корголушун камсыздайт.

Журналисттин кесиптик ишине кийлигишүүгө, андан кесиптик милдеттерин аткарууда алынган ар кандай маалыматтарды талап кылууга тыюу салынат.

2006-жылдын 28-декабрындагы № 213 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматтарга жетүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

3-статья. Маалымат алуу эркиндигинин кепилдиктери жана принциптери

Ар бир адамга мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматтарга жетүү укугу кепилденет.

Маалымат алуу эркиндигинин негизги принциптери болуп маалыматтын жалпы жеткиликтүүлүгү, объективдүүлүгү, өз убагындагылыгы, ачыктыгы жана ишенимдүүлүгү саналат.

Мамлекет ар бир адамдын маалыматты издөө, алуу, изилдөө, өндүрүү, берүү жана жайылтуу укугун коргойт.

28-статья

1. Кыргыз Республикасынын жараны, Кыргыз Республикасынын юридикалык жактын өкүлү мамлекеттик органдын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын жыйналыштарына катышууга укуктуу. Жыйналыштарга жарандардын жана (же) юридикалык жактардын өкүлдөрүнүн катышуусун камсыз кылуу максатында мамлекеттик органда же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органында тиешелүү жыйынга катышууну каалагандардын эсеби жүргүзүлөт. Келүүчү жөнүндө маалыматтарды жазуу жана анын инсандыгын тастыктаган документтин болушу жолугушууга кирүү үчүн негиз болуп саналат. Жазууда чогулушка катышууну каалаган жарандын фамилиясы, аты, атасынын аты, ал эми юридикалык жактын өкүлү үчүн -

фамилиясы, аты жана атасынын аты, юридикалык жактын аты, ошондой эле ээлеген кызмат орду. Башка маалыматтарды же документтерди берүү милдеттүү эмес.

ПИКИР ЖАНА СӨЗ ЭРКИНДИГИ

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 2017-жылдын 2-февралындагы № 19

Кылмыш-жаза мыйзамдарынын чегинде сөз эркиндиги жана пикир эркиндиги менен бириккен бир катар жоболор бар. Эл аралык милдеттенмелерге ылайык, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси кат жазышууларга, телефон сүйлөшүүлөрүнө, почталык жана башка билдирүүлөргө карата жеке турмуштун кол тийбестигине укукту коргойт, бул укук бузуучуларга айып салуу жана эркинен ажыратуу түрүндөгү жазаны белгилейт. мамлекеттик кызматкер.

186-статья. Жеке турмуштун кол тийбестигин бузуу

1. Адамдын жеке турмушу жөнүндө жашыруун маалыматтарды анын макулдугусуз мыйзамсыз жыйноо, сактоо, пайдалануу жана жайылтуу, - IV категориядагы коомдук жумуштарга же III категориядагы түзөтүү жумуштарына, же IV категориядагы айып салууга жазаланат. .

2. Жеке же үй-бүлөлүк сырды чыгармада, жалпыга маалымдоо каражаттарында сүйлөгөндө же башка эл алдында сүйлөгөндө мыйзамсыз пайдалануу же жайылтуу, - IV категориядагы түзөтүү жумуштарына же V категориядагы айып салууга, же I категориядагы эркиндигинен ажыратууга жазаланат. эки жылга чейинки мөөнөткө белгилүү кызматтарды ээлөө же белгилүү иш жүргүзүү укугунан ажыратуу менен.

189-статья. Корреспонденциянын жашыруундуулугун бузуу

1. Корреспонденциялардын, телефондук жана башка сүйлөшүүлөрдүн, почта, телеграфтык, электрондук жана башка билдирүүлөрдүн купуялуулугун бузуу - байланыш каражаттары аркылуу же компьютерди пайдалануу менен, - IV категориядагы коомдук жумуштарга же III категориядагы түзөтүү жумуштарына жазаланат же IV категориядагы айып салууга алып келет. .

191-статья

1. Жарандын өзүнүн шайлоо укуктарын же референдумга катышуу укугун эркин жүзөгө ашыруусуна тоскоолдук кылуу, добуш берүүнүн жашыруундуулугун бузуу, - IV категориядагы коомдук жумуштарга же III категориядагы түзөтүү жумуштарына же IV категориядагы айып салууга алып келет.

Мындан тышкары, сөз эркиндигине жол берилген чектөөлөр конституциялык түзүлүштү күч менен кулатууга, расалык, диндик жана улуттун башка адамдардан артыкчылыгын ачык көрсөтүүгө же улуттук кадыр-баркты басмырлоого багытталган аракеттерге карата белгиленет. , бул ошондой эле улуттук коопсуздукка зыян келтириши мүмкүн болгон белгилүү бир сандагы аракеттерге да тиешелүү, мисалы, мамлекеттик сырды жана мамлекеттик коопсуздук чаралары жөнүндө маалыматтарды камтыган актылар, мындай жосундар кылмыш катары каралат.

Эгерде жалган маалымат тараткандыгы үчүн же адамдын ар-намысын жана кадыр-баркын адепсиз түрдө кемсинткендиги үчүн айып пул салынат. Бул чектөөлөр Адам

укуктары боюнча эл аралык мыйзамга ылайык келет, анткени алар сөз эркиндигине жана репутацияга болгон укукту адекваттуу жана пропорционалдуу тең салмактуулукка алып келет.

Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 23-майындагы № 64 "Тынч чогулуштар жөнүндө" Мыйзамы

4-статья. Тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин камсыз кылуу боюнча милдеттер

1. Мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жынысына, расасына, тилине, улутуна, динине, курагына, саясий же башка көз караштарына, тегине, тегине, тегине, тегине, тегине, расасына, тилине, тегине карабастан, тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин урматтоого жана камсыз кылууга милдеттүү. мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар.

2. Чогулушка катышуу ыктыярдуу. Чогулушка катышууга мажбурлаган же ага катышууга мыйзамсыз тоскоолдук кылган адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликти тартышат.

3. Мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары пландаштырылып жаткан же өтүп жаткан чогулуш жөнүндө маалымат алууда бул жөнүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруунун тиешелүү аткаруу органдарына жана ички иштер органдарына токтоосуз билдирүүгө милдеттүү.

4. Чогулуштардын катышуучуларынын жана уюштуруучуларынын талаптары коюлган мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кайрылуулардын маңызы боюнча кабыл алынышын жана каралышын, ошондой эле кабыл алынган чечимдер жөнүндө отчеттуулукту камсыз кылууга милдеттүү. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары.

1997-жылдын 5-декабрындагы № 88 "Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

4-статья. Цензурага жол берилбестик

Кыргыз Республикасында жалпыга маалымдоо каражаттары чөйрөсүндө цензура уруксат берилбейт. Журналисттен билдирүүлөрдү жана материалдарды алдын ала макулдашууну талап кылууга, ошондой эле текстти өзгөртүүнү же материалды же билдирүүнү басмадан (эфирден) толук алып салууну талап кылууга эч кимдин укугу жок. Журналисттин жарандардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын козгогон коомдук кызыкчылык туудурган маалыматтарга жетүүсүн чектөөгө болбойт.

8-статья. Журналисттин кесиптик ишинин кепилдиктери

Журналисттин кесиптик укуктары, ар-намысы жана кадыр-баркы мыйзам тарабынан корголот. Журналист кесиптик милдеттерин аткарууда жеке кол тийбестиктин кепилдигинен пайдаланат.

Журналистти сын материалдарды жарыялаганы үчүн жоопкерчиликке тартууга жол берилбейт.

Мамлекет журналисттерге маалыматты эркин алууга жана таратууга кепилдик берет, алардын кесиптик ишмердигинин жүрүшүндө корголушун камсыздайт. Журналисттин

кесиптик ишине кийлигишүүгө, андан кесиптик милдеттерин аткарууда алынган ар кандай маалыматтарды талап кылууга тыюу салынат.

2006-жылдын 28-декабрындагы № 213 "Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматтарга жетүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

Бул мыйзам ар бир адамдын маалыматка жетүү укугу кепилденет деген конституциялык принципти бекемдейт.

3-статья. Маалымат алуу эркиндигинин кепилдиктери жана принциптери

Ар бир адамга мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагындагы маалыматтарга жетүү укугу кепилденет.

Маалымат алуу эркиндигинин негизги принциптери болуп маалыматтын жалпы жеткиликтүүлүгү, объективдүүлүгү, өз убагындагылыгы, ачыктыгы жана ишенимдүүлүгү саналат.

Мамлекет ар бир адамдын маалыматты издөө, алуу, изилдөө, өндүрүү, берүү жана жайылтуу укугун коргойт.

Улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, калктын ден соолугун же адеп-ахлагын коргоо, ошондой эле башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында, анын негизинде маалыматка жетүү чектелген жана чектөө белгиленген чечим менен таанышуу. 5-берене, баш тартууга болбойт. (Маалыматка жетүүнү чектөө)

Мыйзамда ошондой эле чектөө мамлекеттик сырга жана купуя маалыматка гана тиешелүү экени көрсөтүлгөн.

ЧОГУЛУУ ЖАНА АССОЦИАЦИЯЛАР ЭРКИНДИГИНЕ УКУГУ

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 2017-жылдын 2-февралындагы No 19

197-статья. Тынч чогулушту өткөрүүгө же ага катышууга тоскоолдук кылуу

Тынч чогулуштарды өткөрүүгө же ага катышууга мыйзамсыз тоскоолдук кылуу, же ага катышууга мажбурлоо, өмүргө жана ден-соолукка коркунучтуу эмес зомбулук көрсөтүү же мындай зомбулук көрсөтөм деп коркутуу менен жасалганда, - өткөрүү укугунан ажыратуу менен жазаланат. IV категориядагы же түзөтүү жумуштарынын айрым кызматтарын ээлөө же белгилүү иш менен алектенүү.

Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 23-майындагы № 64 "Тынч чогулуштар жөнүндө" Мыйзамы

Бул Мыйзам эч кандай басмырлоосуз тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигине болгон укукту коргоо жаатындагы Кыргыз Республикасынын негизги НКАсы болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын башка эч бир мыйзамы анын ченемдерине карама-каршы келе албасын колдонуудагы мыйзам катары, ошондой эле Мыйзамдан иерархиялык ылдый турган ченемдик укуктук актылар менен тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин чектеген эч кандай тыюу салуулар белгилениши мүмкүн эмес.

2-глава. Тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигине укукту камсыз кылуу

4-статья. Тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин камсыз кылуу боюнча милдеттер

1. Мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жынысына, расасына, тилине, улутуна, динине, курагына, саясий же башка көз караштарына, тегине, тегине, тегине, тегине, тегине, расасына, тилине, тегине карабастан, тынч чогулуштарды өткөрүү эркиндигин урматтоого жана камсыз кылууга милдеттүү. мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар.

8-статья. Тынч чогулуштарды өткөрүүнү камсыз кылуу боюнча чаралар

1. Тынч чогулуштарды өткөрүүнү камсыз кылуу боюнча чаралар, анын ичинде тынч чогулуштун катышуучуларын курчоого алуунун, коштоп жүрүүнүн, жол кыймылынын маршрутун тосуунун же өзгөртүүнүн, жол белгилерин жана башка жол коопсуздугунун чараларын орнотуунун зарыл болгон жол-жоболору, ошондой эле коммуналдык кызматтардын ишин жана башка кызмат көрсөтүүлөр (тез жардам, өрт өчүрүү кызматы, куткаруу кызматы, аймакты санитардык тазалоо кызматы жана башка кызматтар) мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан акысыз негизде жүзөгө ашырылат.

Мыйзам ошондой эле чогулуштарга чектөөлөрдү же тыюу салууларды киргизүүнүн зарылдыгын жана себептерин, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдарынын чечимдерине каршы даттануу механизмдерин жөнгө салат. Мыйзамды чечмелөөдөгү негизги пункт болуп тынч чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуунун же чектөөнүн себептеринин мыйзамдуулугуна шектенүү жаралса, бул мыйзамдын укуктук ченемдерине, Конституцияга же эл аралык адам укуктарына карама-каршы келиши мүмкүн деген жобо саналат. мил-деттенмелери, чогулуу укугун ишке ашыруу артыкчылыкка ээ болот. Ошентип, тынч чогулуштарга укуктун ага байланыштуу потенциалдуу тобокелдиктерден басымдуулугу абдан ачык-айкын көрсөтүлгөн, мыйзам чыгаруучулар бул укукка чектөөлөр мыйзамдарда өзгөчө учур болуп саналаарын так белгилешет.

Тынч чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуу, чектөө жана токтотуу 3-глава

14-статья. Тынч чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуу же чектөө

1. Жыйынды өткөрүү убактысы, орду же жүрүү маршруту боюнча чектөө же ага тыюу салуу жөнүндө чечим негиз болгондо сот тарабынан кабыл алынат.

15-статья. Тынч чогулуштарды өткөрүүгө тыюу салуунун же чектөөнүн негиздери

2. Чогулушка тыюу салуу жөнүндө чечим чогулуш мыйзамсыз максаттарды көздөгөн учурларда, анын ичинде:

- 1) согушту пропагандалоо;
- 2) этностук, расалык же диний кастыкты, гендердик жана башка социалдык артыкчылыкты жактап, дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка чакырык жасоо;
- 3) улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузууга чакырганда;
- 4) башка тынч чогулушту үзгүлтүккө учуратуу максатында каршы чогулуш өткөрүү.